

અક્ષરજ્ઞા પૂર્ણજ્ઞા
ભાગ ૨ નો.

“મશરિક.”

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પ્યુટરિઝેશન વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૪૭૭ તારીખ:

પુસ્તકનું નામ ૨૦૩૬૫૧૦૧ પાનનો

વિષય ૨૦૩૬

ખનામે પાક ચઝદાન.

અકલનો ખજનો.

(ભાગ બીજો.)

રચનાર—સોહરામ શહેરિયાર ધરાની

“મશરેક”

તે

“મુંબઈ મગદુ” ગુજરાતી અકવાલીક પત્રના અધિપતિ અને માલેક;
“પરસ્તાને ચકરમ”-“ખેચેન દુનીયા,”-“ધેલા ધાંચીનું કુટુંબ,”-“હમશીર કે
શમશીર?”-“અકકલમંદ બેવકુફ,”-“ક્રીસમતની કીશતી,”-“તલવારની
ધાર,”-“તકદીરની તકલીફ,”-“હીન્દુસ્તાનની ખુઅસુરત પાદશાહ બેગમો,”
“તકલીફી તાગ,”-“અકકલનો ખજનો,” નામની નોવેલોના અને “જેહાં-
ગીરનામું” નામના ઇતિહાસના રચનાર; અને “ઝાલીમ ખખીસ,”-
“અડડા અડડી,”-ઉર્દુ ઉપરથી “દેખાવલી દાકલુ,”-“નીતીમાન નરગીઝ.”
અને “દુરવંદી કીનો,” નામના નાટકો વગયરાના લેખક.

—:૦:—

આ પુસ્તક મીં સોહરામ શહેરિયાર ધરાનીએ બીમરડીવાલા
હાલિસ ધોબીતલાવ મુંબઈમાં લખી પ્રકટ કીધું છે, અને
મીં અ. ખ. દેશાઈએ બજારગેટ, કોટ, મુંબઈ મધે
પોતાના “નવરંગ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ”માં છાપ્યું છે.

ચઝદેગર્દી સાલ ૧૨૮૬.—માહે જુલાઈ ઇસુઈસન ૧૯૨૦.

—:૦:—

કીમત સવા રૂપીઓ.

અમરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગુજરાત ગીતારોષ્ટ્ર-સંગ્રહ

અર્પણ.

ભાઈ ખોદાદાદ બેહેરામજી તાકતી

તે

અમારી ઇરાની ડોમની ભવીષ્યની

એક કીર્તિવંત મગરૂરી:

ભવીષ્યના ઇરાની પહેલવાન

અને

મદારા એક લાયકીવાલા, શાંત સ્વભાવના,

નેકદીલ, અને ભલા અઝીઝને

આ મહાઈ નાચીઝ ન્હાનું પુસ્તક ઘણા મોટા

માન સાથ અર્પણ કરીને ખરા દીલથી

તે પાક પરવરદીગારની જનાબમાં

ચાહું છું કે એ ભાઈની

ઉમ્મદરાઝી થાય અને ઘણી

નામના એવણ મેલવે.

“મશરેક.”

મહારા એ બોલ.

જગ્યાન પર પાક પરવરદીગારનું પવીત્ર નામ લઈ શુર ક્રૂં છું
અને દુક્રમાં એ બોલ લખું છું: પાંચ વરસમાં આ મહારં તેરમું
પુસ્તક છે જે મહારાં માનવંત વાંચનારાંઓનાં મુગારક હાથોમાં આને
મુકવાને પાક પરવરદીગારની મહેરો મદદથી હું શકીશાન થયો છું.
• જે તે પાક આપ ચાહશે તેા ખીજી એકાદ એ દઝન નવી નોવેસો
લખીશ. “અકકલનો ખગ્નનો” ભાગ પહેલો લોકોને ઘણોજ પસંદ
પડવાથી નવી નવી વાર્તાઓનો ખીજો ભાગ ફક્ત એકજ મહીના પછી
જાહાર પાડ્યો છે જેને પણ પાક ખુદાની મહેરથી ઉત્તેજન મલશેજ
એવી સંપુર્ણ આશા છે.

આ નોવેલમાં પણ મેં અકકલનો એક ખગ્નનોજ મુકવાની કોચીશ
કીધી છે, અને આ નેકીનો ખગ્નનો હું મહારા લાયકમાં લાયક મીત્ર મીઠ
ખેદાદાદ બેહેરામજી હોરમસજી તાફતીને મોટા માન સાથ અર્પણુ એટલા માટે
ક્રૂં છું કે પાક પરવરદીગાર એ ભાઈને લાંબી જીંદગી અને તંદરેસ્તી
અક્ષે તે એવળુ અમારી દરાની-ઝરથોસ્તી કૌમતા આ ઝમાનાના એક ધણી
સારી આશા આપનારા પહેલવાન છે. ભાઈ ખેદાદાદ બેહેરામજી તાફતી
અમારી કૌમતી કીરતીની ગોયા એક કોલાલ થમ પડશે એમ કહેતાં
હું અતીખોકતી નથી કરતો કેમજે જેઓ એ ભાઈની ભારેમાં ભારી
વઝન ઉંચકવાની યુરોપીયન કસરતો અને દાવપેચ જોશે તેઓ

મહારા મતને મલતા થયા વગર રહેનાર નથી. મહેને આશા છે કે થોડા વખતની પોતાની ચાહુ મહેનતથી બાઇ ખોદાદાદ (પ્રીટન્સ સ્પ્રિંગ્સ મેન એડવર્ડ એસ્ટનની મીસાલ) બોમ્બે સ્પ્રિંગ્સ મેન નીવડશે. પાક ખુદા એ નેક બાઇને લાંબી ઝીંદગી અને સારી તંદ-રોસ્તી બક્ષે એમ ફરીથી ઇચ્છું છું.

છેવટે, હું આ નોવેલના અગાઉથી ધરાક થનારાં મહેરબાનો અને મહારી કલમની કદર કરનારા ખીજ વાંચનારાંઓને અને આ પુસ્તકને સુંદર રીતે તથા ઝડપથી છાપી આપનાર માનવંત બાઈ મી. અરદેશર અરશેદજી દેશાઈનો ધણો ઉપકાર માની આ ટુંક દીવાઓ ખત્મ કરું છું.

લી. દુઆગીર.

સોહરાબ શહેરિયાર ખોદાદાદ તાફતી

“મશરેફ.”

દોહીતલાવ, મુંબઈ તા. ૧૨ મી જુલાઈ ૧૯૨૦

“મુંબઈ મજાહ.”

મશરેફતુન પત્ર.

(વારસીક લવાજમ રૂ. ૪.)

૧૯૨૦ ના ધરાકોને એક સુંદર નોવેલ બેટ મલશે.

આ પત્રમાં ચાલતી સીરીયલ “બાહારે ચમન” અને “હુએ નાહુક”ની વાર્તા ધણી સેનસેશનલ છે. અને તે નવા થનાર ધરાકોનેથી વાંચવા મહે તેથી ખાસ ગોઠવણ કીધી છે.

જો સાહેબો આ જુલાઈ મહીનામાંથી એ પત્રનાં ધરાક થાય તેઓને જનવારી ૧૯૨૦થી ચહેલા બધાં અંકો મલી શકશે.

દુકી વારતા, બોધદાયક નીઅથો, જન્મ ચરીત્રો, કવીના, રસીલી બાબતો, રમુછ ફકરા અને સ્કેચ, આર-ટીકસો વગયરાનો સુંદર સમાવેશ થાય છે.

એક પોસ્ટકાર્ડ “મુંબઈ મજાહ આફ્રીસ, કા-ફર્ડ મારકેટ પોસ્ટ, મુંબઈ.” એ સીરનામે લખીને નામ નોંધાવો. વલતી ટપાલે ચહેલા અંકો બેટના પુસ્તક સાથે રૂ. ૪) ગાટે પી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

શરીરનું બળ અને તંદરોસ્તી.

શરીરમાં શક્તી જે હોય તો માણસ પોતાની તંદરોસ્તીનું સુખ ધણા મોટા આનંદથી ભોગવી શકે છે. શરીરમાં બળ જેવી ચીજની હસ્તી ધરાવતી એ એક અનુપમ સુખ યા મોટા આશીરવાદને મેલવવા સમાન છે. આજ કાલના ઝમાનાના શક્તી વગરના, કમજોર, અને એક આંચકો મારવામાં આવતાંજ વળુ ગોલાંટીયા ખાધ જનાર જગતીમાં યુદ્ધપો ભોગવતા આદમીઓ મોટા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, દુખથી નીરાલા રહેતા શરીરને સફળી પહેલી જે ચીજની ઝરત છે તે “બળ” છે, અને તે બળ યાને તાકતને મેલવવા માટે આજે યુરોપમાં મોટી ઉડણ પાટલ થાય છે જેની કદાચ તમને બગર નહીંથી હોય.—સેનદો જેવા પહેલવાનને હિન્દુસ્તાનમાં જ્યારે પહેલો જોવામાં આવ્યો હતો ત્યારે હિન્દના આજના ઝમાનાના લોકો શરીરની તાકત અને બળવાન શરીરની રહમજરદારી કાંઈક પ્રમાણમાં મેલવી શક્યા હતા, મગર આજે તો યુરોપમાં “હેકન્સ સ્મીથ”---“આરથર સેક્સન” “બુલ્કમ”-એડવર્ડ ઓસ્તન”-“મેક્લીક” જેવા યુરોપીયન પહેલવાનો ગોવા યુરોપની ઝમીનને ધુળવી રહ્યા છે. એ શાથી? યુરોપીયનોની સાયનટીરીક અને રીસનેમેટીક અંગ બળની કસરતથીજ. હિન્દના મલો અને પહેલવાનો જે યુરોપીયન પહેલવાનો કરતાં આજે ઉતરતા ગણાય છે તેનું એજ કારણ છે કે

યુરોપીયનોની સુધરેલી ઢમતી ઉપર કહયા પ્રમાણેની સાયનટીશીક અને સીસતેમેટીક કસરત છે. આવી શરીરને બળવાન બનાવવાની છેલ્લામાં છેલ્લી વીદ્યા પ્રમાણેની યુરોપીયન કસરતો શીખવવા માટે મુંબઈમાં ખાસ એક વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો છે. જેમાં યુરોપીયન પહેલવાનોની “વેટલીફટીંગ” અને “મસલ્સ કંટ્રોલ”ની તમામ પ્રકારની ખાસ ઉંચામાં ઉંચી કસરતો શીખવીને જવાનોના શરીરોને ફાંલાદી બનાવવામાં આવે છે. ફક્ત એકવાર નીચલે ડેકાણે આવીને બતીપ્યના ઝરથોસ્તી પહેલવાનોને જોવાની તસ્દી જે લેવામાં આવશે તો થોડાજ વખતમાં ઝરથોસ્તી જવાનોનું શારીરક બળ અતી મેટા પ્રમાણમાં વધી જાય તેનો તમ્હેને ઘણો અચ્છો ખ્યાલ મલશે. મેહુરમાની કરીને જે સાહેબો મુલાકાતનો ઇરાદો રાખતા હોય તેઓએ પહેલે પત્ર લખીને વખત નક્કી કરીને પછી પધારવું. કોઇપી કૌમના જવાનોને અમારા વર્ગમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

લખો:

ખોદાદાદ બી૦ ઇરાની

ધી બોમ્બે વેટલીફટીંગ સોસાયટીના માલેક,

એમપાયર તેરેસ, ફોરાસ રોડ, ચાંટરોડ, મુંબઈ.

 રાજા માહારાજઓનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે કે તેમના રાજકુંવરોને આ ઉત્તમ પ્રકારની ઇંગ્લેઝી તાલીમ જે આપવાનો વીચાર હોય તો તેઓ નામદારે ઉપલે સીરનામે લખી જણાવવું જેથી ખાસ બંદોબસ્ત કરવામાં આવશે.

સાંકળ્યું:

મગરીઅમાં મશરીક.	૧.
પીયાર.	૧૦.
રૂસ્તમ—સોહરાય.	૨૪.
કેારટ—દરબાર.	૪૧.
માંખમાર ડાકટર.	૬૦.
દીસે—બેદીસ.	૭૦.
મીઠ્ઠો દગો.	૮૫.
ઝોરપીતલમાં બરદાસ્ત.	૯૭.
અકકલમંદ વહુ.	૧૨૨.
બાલકોનું બહુ.	૧૨૮.
પદમણી.	૧૬૧.

ભવિષ્યના ધરાની પહેલવાન

મી૦ ખોદાદાદ બેહરંમજી તાફતી

મગરીબમાં મશરીફ.

(૧)

ચીત્રકારનું નામ સલીમ હતું. ચીત્રો પાડવામાંજ તેની ઝીંદગી પસાર થઇ હતી. એક કવી જેમ કાવ્યોનો આલાપ કરીને સ્વરમાં છંદને મેલવીને કવીતાદ્વારા પોતાના મનના ભાવ પ્રકાશીત કરે છે, તેજ મુજબ સલીમ પોતાની કલમમાં રંગ ભરીને તથા રેખાઓ ખેંચીને પોતાના મનના ભાવને ચીત્રોના ખુલ્લા રૂપમાં ઝલકાવી મુકે છે—સલીમના ચીત્રોની તો બહુજ વખાણ થતી હતી, અને એશક તેના ચીત્રો ઘણાજ સરસ હતા તેમાં કાંઈ શક નહીં હતો. અગર જો સલીમ એક પક્ષીને આકાશમાં ઉડતું પાડે તો તેના તે ચીત્રને જોડને લોકો એમજ માની લે કે ખરેખરજ આકાશમાં પક્ષી ઉડે છે, આકાશ ખરું છે અને પક્ષીખી ખરેખરજ છે!

ચીત્રકળામાં સલીમની એટલી બધી કૃતેહમંદી જોઇને અથવા સાંભલીને ખીજ દેશના ચીત્રકારો મનમાં બહુજ જલતા હતા અને સલીમની અદેખાઇ કરતા હતા! મગર, સલીમના મનમાં પાપ નહીં હતું, તે કોઇને માટે કાંઇખી બડબડતો હતો નહીં, તેનું મન દુધ સમાન ચોખ્ખું, અને બચ્ચાં સમાન દીલ તેનું બોલુ હતું.—તે તો પોતાના હુન્નરને વધારવામાં રાતોદીન મશગુલ રહેતો હતો, અને નામ કાઢવા માટેની કે વાહવાહ કરાવવા માટેની એક તલ જોટલીખી

તેને ઇચ્છા નહીં હતી! તે આશક હતો, મગર તેની એ માશુકા હતી! તે કાણ? પીછી અને રંગ!!

એક વખત એક રાજસભામાં સવાલ ઉઠ્યો કે આખા દેશમાં સઉથી ઉમદા ચીત્રકાર કાણ હતો? તેનો નીર્ણય કરવા માટે રાજ્યએ દેશના બધા દેશી ચીત્રકારોને ચોક્કસ વખતે પોતાના શહેરમાં એકત્ર થવા માટેનો હંદેરો પીટાવ્યો. બધા ચીત્રકારોએ પરસ્પર એ આશા કીધી કે કોઇથી સુરતે જો દેહાતનો રહેવાસી સલીમ મઝકુર હંદેરાથી નાવાકીફ રહે તો સાફ કેમજો તે લોકો બરાબર જાણતા હતા કે જો સલીમનું ચીત્ર રાજ્ય જશે તો જરૂર બધાઓની આશા મુરજાઈને, મરી જશે અને સલીમ એકલો રાજ્યનું ઇનામ મેલવીને રાજ્યની ખુશી પોતાની તરફ ખેંચી લેશે.

મઝકુર ચોક્કસ દીવસે બધા ચીત્રકારો રાજ્યની દરબારમાં જઈ બેઠા, મગર સલીમજ ત્યાં જણાયો નહીં! રાજ્યએ બધા ચીત્રકારો તરફ જોઈ જોઈને કહ્યું “હું આપણા દેશના ચીત્રકારોનો હુન્નર જોવા અને તેમને કિન્તેજણુ આપવા માંગુ છું, મગર હું એ વાતથી પહેલા વાકીફ થવા માંગુ છું, કે આપણા દેશમાં સઉથી સરસ ચીત્રકાર કાણ છે? તેથી, તમહો બધા નવા વરસને દીવસે આજે દરબારની અંદરજ પોત પોતાની તરફથી અકેકું ચીત્ર પાડીને હાજર થજો. બધાના ચીત્રો બરાબર ધ્યાનથી જોવા પછીહું એક મોટું ઇનામ આપીશ અને તે ઇનામ જીતનાર ચીત્રકારને મહારા રાજમાં રાખીને તેને પોતાનો હુન્નર મોટા પાયાપર વધારવા માટેની જોઈતી મદદ હું કરીશ.”

રાજાનો હુકમ સાંભળીને બધા ચીત્રકારો ખુશી થઈને પોતા પોતાને મકાનગર ગયા, અને મનમાં ધણુજ ખુશી થયા કે સલીમે તે વાત જાણી નહીં હતી!

(૨)

પાંચ વરસનું એક બાળક સહાંગના નદીને કીનારે રમત કરી રહ્યું છે. ખેલતાં જમતાં બ્યારે તે ઢાંથી ત્યાં દોડતું ત્યારે તેના માથાના કાલા કાલા બાલ પવનના ઝાંલકાથી ઉડી ઉડીને ઘણો સુંદર દેખાવ આપતા ! તેની કાલી કાલી ચાંખેંથી તેના દેખાવના ચહેરાની ખુબસુરતી અઝોરખી ઝીઆદા વધી જતી હતી !

સલીમ તે બાળકને દુરથી જોઈ રહ્યો હતો અને હીંદુસ્તાનનો તે વખતનો તે ઉત્તમ ચીત્રકાર તે જોઈને ચકીત થઈ ગયો, જ્યો તે દોડતો નદી કીનારે આવી પહોંચ્યો ! તે એક અતી સુંદર તસવીર જોયવા માંગતો હતો, પણ તેવા કોઈ ચીત્રનો પુરો ખ્યાલ તેના મનમાં આવ્યો હતો નહીં. લેકીન, આજે તે પેલા બાળકને જોઈને ખરા અંતઃકરણથી ખુશી થઈ ગયોઃ વીખરાયલા ઉડતા બાલ સાથનું ખુબસુરત બાળક—નદીનો દીલચશપ કીનારો—શાંત સમય—અહહા ! સલીમે પોતાની માથુકા પીછી અને રંગ માટે તે અતી સંગીન ખુરાક જોયો ! !

સલીમે તે બાળકની પાસે જઈને ઘણી માયાથી પુછ્યું “આપનું નામ શું છે ?”

“મનોહર” તે મીઠો મીઠો આવાજ નીકળ્યો.

“અહહા !” સલીમ ખુશી થઈ જઈને હસીને બોલ્યોઃ “નામ મીસાલ તમહે પોતેબી ખરેખર મનોહર મનોહરજ છે !”

તે પછી સલીમે તે છોકરાને સમજાવીને નદી કીનારેના એક પથરપર બેસાડ્યો, અને તેનું ચીત્ર ખેંચવા લાગ્યો. તે છોકરાએ હસીને સલીમને કહ્યું “બાધ, એ તસવીર આપ મ્હને આપી દેશો કે નહીં ?”

“આપીશ” પ્યારથી તે બાળક તરફ જોઈને સલીમે કહ્યું “ત્હમારી તસવીર તઈયાર કરીને ત્હમનેજ આપીશ, મગર બે ત્રણ દીવસ લાગશે. બોલો ત્હમે રોઝ આ વખતે યહાં આવ્યા કરશો ?”

“તસવીર મ્હનેજ આપવાના છો તો હું કેમ નહીં આવું ?” તે બાળકે મીઠા સ્વરે કહ્યું “ખુબ અચ્છી વાત બાધ, હું બે ત્રણ દીવસ રોઝ યહાં આવીશ” અને તે પછી તે છોકરાએ ખુરશીદ તરફ જોઈને કહ્યું “અને બાધમીયાં, આપ મગરીબમાં ગુરખ થતા પેલા ખુરશીદનેખી મ્હારા ચીત્ર સાથે દોરશો કેની ?”

“બેશક, વહાલા બચ્ચા.” સલીમે નાયાથી કહ્યું “હું ગુરખ થતા ખુરશીદને ત્હમારા ચીત્ર સાથે ગુરૂર પાડીશ.”

“અને તે ચીત્રનું નામ શું આપશો ?” નીરદોષપણે તે બાળકે પુછ્યું.

“ચીત્રનું નામ ‘મગરીબમાં મશરીફ’ કરીને આપીશ.” સલીમે કહ્યું, અને વધાયું : “બચ્ચા, આ વખત મગરીબનો છે અને આ ચીત્ર મ્હારું એટલે દુનીયામાં ઉગતા એક બાળકનું છે અને આ અસ્ત પામતો સુરજ જ્યારે તમ્હારી મુઆફેક બાળક હોય છે ત્યારે તે જ્યાંથી ઉગે છે તે જગાને મશરીફ કહે છે. ત્હમે ઉગતા ખુરશીદ જેવા મશરીફી છો, અને આ ચીત્રનો વખત મગરીબી છે, એટલે

જો હું આ ચીત્રને ‘મગરીબમાં મશરીફ’ નામ આપું તો શું ખોટું છે, પ્યારા બચ્ચા ?”

“નહીં, એમાં ખોટું કંઈ નથી, ભાઈ” તે છોકરો ખુશીથી ઉછલી ઉઠી બોલ્યો. અને પછી તેણે તાબડા ફેડીને ખુશાલી ઝાહર કરતાં કહ્યું “તમ્હેએ શોધેલું નામ ચીત્રને બરાબર બંધ બેસતું થઇ પડશે-બણજ બંધબેસતું-થઇ પડશે.”

“તમ્હે ખુશી થયા એટલે હું ખુશી થયો, વહાલા બચ્ચા.” સલીમે તેની પીઠપર હાથ મુકીને કહ્યું, અને પછી તેનું માથું મમતાથી પસવારતાં તે બોલ્યો “તમ્હે કેમ ઉઠ્યા? બેસો. પાછા અસલીબ ઢાંબે હું બેસાડું તેમ બેસો. જુઓ, તમ્હારો સાથી ખુરશીદ હમણાં યહાંથી ચાલી જશે તો પછી ચીત્ર બહુ બાકી રહી જશે.”

“ચાલી જવા દો,” નીરદોશ આવભાવથી તે બાળકે કહ્યું “તે તો મગરીબમાં મલી જનાર છે એટલે તેને જવા દો, પણ હું તો તમ્હારાજ કહેવા મુજબ ઉગતા ખુરશીદ જેવો મશરીફી છું કે નહીં? તમ્હે તમ્હારે ચીત્ર દોર્યાજ કરજો ને!”

સલીમે હસીને કહ્યું: “વહાલા બચ્ચા, ખુરશીદમાં અને મશરીફમાં તફાવત બહુ છે. ખુરશીદમાં તેજ છે, મશરીફમાં તેજ નથી. ખુરશીદથીજ મશરીફ બને છે, અને તેથી જો ખુરશીદ નહીં રહેશે તો તમ્હે નહીં દેખાશે અને તમ્હારું ચીત્રખી હું દોરી નહીં શકીશ. ખામુશ બેસી રહો, ખુરશીદના તેજથી મ્હને તમ્હારી રઝોનક રઝોન કરવા દો.”

તે બાળક બેઠું, અને સલીમે તેનું ચીત્ર દોર્યું.

ત્રીજે દીવસે ચીત્ર તૈયાર થયું, જેને જોધને છોકરો ધણોજ ખુશી થઈ ગયો અને ચીત્રકારનો હાથ પકડીને તેને આગ્રહથી પોતાને ઘર લઈ ગયો. મનોહરનો આપણી તે મનોહર ચીત્રને જોધને બે ઘડી છક્ક થઈ ગયો, અને મનમાંને મનમાંજ બોલ્યો “અહહા! મહારા છોકરાનું ચીત્ર આટલું બધું સુંદર!” અને એમ બોલી તેણે તે ચીત્ર તરફ અને પોતાના બાળક તરફ વારંવાર જોયું અને ચક્રીત થઈ ગયો!

(૩)

આજે નવા વરસનો દીવસ છે. રાજ સભા પ્રગોથી બહેક બહેક થાય છે. રાજ સીંહાસન આજે અતી દમામદાર લાગે છે. તે સુંદર દરબારમાં એક તરફ ચીત્રકારો બેઠા છે, તો બીજી તરફ તેમના ચીત્રો ગોઠવીને મુકેલાં છે.

ચીત્ર-પરીક્ષા શુર થવાને ધણો વખત રહ્યો નહીં. તેટલાં એક આદમી હાંફતો હાંફતો રાજસભા તરફ આવ્યો, તે સલીમનું પેલું ચીત્ર જેનું નામ “મગરીયમાં મશરીફ” હતું તે લાવ્યો હતો. બધા ચીત્રકારો તે આદમી અને તેના હાથમાંના ચીત્ર તરફ જોવા લાગ્યા. તે હજી દરવાજા પરજ ઉભેલો હતો. રાજએ પહેરેદારને ઇશારો કરીયો કે તેને દરબારમાં આવવા દે. તે તેથી દરબારમાં દાખલ થયો અને પેલું ચીત્ર રાજની પાસે મુકી દીધે બોલ્યો “મહારાજ, હુંબી પરિક્ષામાં આ ચીત્ર મુકવા માંગુ છું.”

તે ચીત્ર સ્વીકારવામાં આવ્યું, અને પરીક્ષા શુર થઈ. અકેકું ચીત્ર મોટા ધ્યાનથી જોવા પડી પેલું ચીત્ર જમણા હાથમાં ઉઠા-

વીને બહુ ખારીદાથી જોયું. જોઈ જોઈને રાગ બોલ્યો “આ ચીત્રને જોજો ચીતારયું છે તેજ આદમી મ્હારું ઇનામ જીતી જાય છે, કેમજે તમામ ચીત્રોમાં એ સડથી ઉત્તમ ખીયાલનું અને સઉથી ઉમદા નીરદોશ ખુબસુરતી ધરાવનારું ધણુંજ સુંદર છે.”

બધાઓ તે ચીત્ર તરફ જોવા લાગ્યા. મગરીબના વખતમાં સુરજના જવા સાથે તે મશરીફ એટલે દુનીયાનું ઉગતું બાળક નજર આવતું હતું! નદીને કીનારે એક પથ્થર પર એડેલું તે બાળક એટલું તો આમેલુબ લાગતું હતું કે જાણે અરેબરૂંજ તે જીવતું બાળક હોય અને તેને હમણાજ બધા પોતાની ગોદમાં દગાવી લઈને તેના નીરદોશ ચહેરાપર બોસાઓ લે!

રાગએ તે ચીત્ર લાવનારને એટલે મનોહરના બાપને કહ્યું “આ ચીત્ર શું તમ્હે બનાવ્યું છે?”

“નહીં મહારાજ.” મનોહરના બાપે હાથ જોડીને કહ્યું.

“ત્યારે એ બતાવો કે એ ચીત્રનો દોરવાવાલો કાણ છે અને કયાં છે?” રાગએ પુછ્યું.

“રાજન, હું એના દોરવાવાળાનું નામ જાણતો નથી તો નથી. મગર હું એળી નથી જાણતો કે તે હુન્નરમંદ શખસ રહે છે કયાં! મગર, આ ચીત્ર મ્હારા પોતાના બચચાની જીવતી જાગતી તરતીર છે. આપું સુંદર ચીત્ર મેં આજ સુધી જોયું નથી. તેથી, મેં આજની પરીક્ષામાં મુકવાનો વીચાર કીધો અને તે વીચાર મેં અમલમાં મુક્યો.”

“મગરીબમાં મશરીફ” ચીત્રનો ચીત્રકારજ બ્યારે નહીં મલ્યો ત્યારે રાગ ઇનામ કોણને આપે? ઇનામ બાબુએ રાખીને તે ચીત્ર

રાજાએ પોતે લઘ લીધું અને બદલામાં મનોહરના આપને નવાઝીને ખુશી કરીધો. રાજાએ બધા ચીત્રકારોની તરફ જોઈને કહ્યું “તમ્હને જે તકલીફ પડી છે તે દરશુઝર કરજો, મગર મ્હારો એ ધરાદો છે કે બીજાવાર તમ્હે બધા ફરીથી બીજા ચીત્રો દોરો અને તેને આજથી નવમે દીવસે સહવારના મ્હારા મહેલપર મોકલો. તેજ દીવસે સ્હાંજના તમ્હે આજનીજ મુઆફક આ દરબારમાં પધારજો. આ ચીત્રનો ચીત્રકાર નહીં મલવાના સખખેજ તે બાબુએ રાખેલું ધનામ નવમે દીવસે સ્હાંજના આપવામાં આવશે. હું બહુજ દીલગીર છું કે આવા સુંદર ચીત્રનો ચીત્રકાર મ્હને મલનો નથી. તે જો હવે પછીથીબી મલશે તો તેને મ્હારા મહેલનો ખાસ ચીત્રકાર બનાવીશ.”

(૪)

આજે તે નવમે દીવસ છે, અને બપોરનો વખત છે. ચીત્રોની પરીક્ષા સ્હાંજના થવાની છે, છતાં દરબારમાં અત્યારથી ચીત્રકારો બરાવા માંડ્યા છે! સ્હાંજના નેમેલો વખત થતાં રાજા આવીને તખ્તપર બેઠો અને દરબારમાં નજર ફેરવવા લાગ્યો. આજેથી ઘણા ચીત્રકાર હતા. રાજાની પાસે તેની નવજવાન છોકરીથી બેઠી છે, અને તેથી કાંઈક ચીત્ર પાડી શકતી હોવાથી તેણે ઉમંગ અને ઉલટથી આજે દરબારમાં ભાગ લીધો હતો. તેના બાપનીજ મુઆફક રાજકનયાના મનમાંથી પેલું ચીત્ર ખસતું નહીં હતું, જે ચીત્ર આંઠ દીવસપર આવ્યું હતું અને મહેલની અંદર બીરાજતું હતું.

પરીક્ષા શુર થઈ તેટલાં એક બનાવ અન્યો જેથી બધાજ અટકી ગયા. રાજાનાં મહેલમાંના બે માણસો એક કાંઈ જવાન શખ્સને પકડી લાવ્યા જેના હાથમાં પેલુંજ “મગરીખમાં મશરીક”

નાગનું ચીત્ર હતું. પેલા માણસોએ આવીને કહ્યું “માહારાજ, તમ્હે આજની તપાસ માટે જે જે ચીત્રો મહેલમાં રાખ્યા છે તે બધા ચીત્રો જોવા માટે આ શખ્સ આજે જોનારાઓમાં બેલાઈને ફરતો હતો. મગર એણે આજના ચીત્રો જોવાને બદલે આંઠ દીવસની વાત પર જે ચીત્ર આવ્યું હતું અને જેને આપના ખાસ દીવાનખાનામાં રાખવામાં આવ્યું હતું તે ચીત્ર હાથમાં લીધું અને તે ઉઠાવીને ચાલતો હતો તેટલાં રખેવાણે એને પકડ્યો.”

પેલા ચીત્રના ચોરને રાજાએ પુછ્યું તો તેણે કહ્યું: “માહારાજ, મેં ચીત્ર ખોટી દયાનતથી ઉઠાવ્યું નથી. પણ મેં આજની દરબારમાં એ ચીત્ર તમ્હે નામદાર સનમુખ ઉંચકી લાવવાનો ઇરાદો કરીને તે ઉઠાવી લીધું હતું, કેમ જે એ ચીત્ર મેં પોતે દોરેલું છે.”

“તમ્હે?” રાજા અને તેની છોકરી બેઠે સાથે જાણે એકજ આવાજ હોય તેમ બોલી ઉઠ્યા, “શું આ ચીત્ર તમ્હે ચીતાર્યું છે?”

“હા નામવર” સલીમે કહ્યું “મ્હને ગઈ વખતની દરબારની ખબર પડીજ નહી હતી. આ ચીત્ર તો મેં એમનાં નીર્દોશ જીવતા બાળકને વચન આપેલું હોવાથી એ તેને બેઠમાં આપી લીધું હતું. પણ મેં ગઈ કાલેજ જાણ્યું કે મ્હારા એ ચીત્રને મોટું ધનામ મળ્યું છે. આજે હું યહાં આવ્યો અને મેં મ્હારાં ચીત્રને શોધ્યું, જોતા જોતા મ્હને તે મહેલમાં મલી આવ્યું. હું ખુશીમાં આવી ગયો, હું વીચાર વગરનો થઈ ગયો, મેં તે ચીત્ર ઉઠાવી લીધું, મગર ખુરી મતલબથી નહીં—ફક્ત તે લાવીને તમ્હારા હાથોમાંજ મુકવા માટે”

રાજાએ સત્તીમને છોડી મુકવાનો હુકમ કરતાં કહ્યું “તમ્હારા ઉમદા ચીત્ર માટે તમ્હને તે મોટું ઇનામ આપતાં હું તમ્હને મ્હારા મહેલનો ખાસ ચીત્રકાર બનાઉં છું. મ્હારી બેઠીને શરૂઆત છે અને અને તમ્હે તેને ચીત્ર દોરવવાનો ઉમદા હુન્નર ધણી સમજનારીથી શીખવી શકશો.”

પીયાર.

(૧.)

પીયાર, એ સંસારનો છે સાર ! પીયાર જનનોખી જન છે ! પીયાર-ધન જેની પાસે છે તે જો કદાચ એક ઝુપડીમાં રહે તોખી તે શાહનશાહી મહેલ કરતાં વધારે આરામદાર જગામાં છે ! અને જે માણસ શાહી મકાન ધરાવતું હોય છતાંખી તેના દીવમાં પ્યારનો અભાવ હોય તે માણસ એક બીકારીથીખી બદલર લાવતે છે !

ફઠજાબાદમાં મુઆરક નામનો માયાપ વગરનો એક છોકરો રહેતો હતો. તેને એકસો લાચાર જેઠને ત્યાંના ચીતલ અને કાચકામ બનાવવાના કારખાનાના માલિક મીરજા ઇલ્લાહીઅલ્લે પોતાને ત્યાં રાખી લીધો. મુઆરક ચાલાક હોવાથી કારખાનામાં ઘણો વધવા લાગ્યો અને વીસ વરસની ઉંમર થતાં તો તે કારખાનાના ડોઈખી નોકર કરતાં

ધણે વધારે સમજદાર થઈ ગયો. મુઆરક જ્યારે ચોવીસ વરસનો થયો ત્યારે તેણે પગાર વધુ માંગ્યો, કેમકે તે વખતે તેણે શાદી કરી હતી અને ધરજારવાલો થયો હતો. કારખાનાનો ધણી કંજુસ મનહુસ હતો, તેણે જો કે મુઆરકને જયપણથી ચાકરીએ રાખ્યો હતો છતાં તે પાંચ સાલેખી પગાર વધારવાની વાત પર તો બહાણા જ બતાવતો ! હવે, ધરદારવાલો થયા પછી, મુઆરકનું થોડા પગારમાં ટટકુ ચાલતું નહીં હતું. તેણે કાલાવાજાથી પગારનો વધારો માંગ્યો જ્યારે મીરજા ઇલાહીજીએ થોડો વખત પછી વધારવાની કયુક્તાત આપી; મગર, મીરજાની કયુક્તાત તો મીરજા સાહેબના પોતાનાજ હાથમાં રહી ! કેમકે મહીના ઉપર મહીના વીટતા ગયા છતાં ઇલાહીજીએ પગાર વધારવાના આંખ વીચામણા કર્યા. ગરીબ મુઆરકની આશા તો પુરી થયા વગરજ રહી અને તે નાસીપાસ થયો. વીસમે વરસે તેનો જે પગાર હતો તેનાથી એક કોડીખી હજી વધી હતી નહીં !

ફક્રજાબાદના એકાંત એક ખેતરના ઝુંપડામાં મુઆરક પોતાની મોહરદાર ખુશનાઝ સાથે રહેતો હતો જેની પાસેના બીજા ઝુપડામાં કલ્લુ નામનો એક બીજો શખ્સ પોતાની સ્ત્રી મુનીયા સાથે રહેતો. મુઆરકનો તે પાડોસી કલ્લુ પણ મીરજા ઇલાહીજીના ચીનીકામના કારખાનામાંજ ચાકરીએ હતો.

શાદી કરવા પછીથીખી જે વરસ નીકળી ગયા, શરમાળ મુઆરક વારંવાર બોલતા શરમાતો હતો અને તેનો મનહુસ શેઠ તો પગાર ઝીગ્યાદા કરવા માટે બીલકુલ સંગ દીલ બની રહ્યો હતો.

અધુરામાં પુર મુખારકને એક બચ્ચું થયું અને હવે તો દીવસ ધણીજ મુશકીલીથી જવા લાગ્યા. આખીર, કરઝ કરીને જેમ તેમ વખત નીભાવતા નીભાવતા ખીજ વધુ એ વરસ પસાર ગઈ ગયા !

જ્યારે મુશકીલી નહીંજ ખમી શકાઈ ત્યારે ખુશનાએ મનમાં વીચાર કીધો કે મીરઝા ઇલાહીબક્ષ પાસે તેણે પોતે જવું ! તેણે એ ખ્યાલ કીધો કે મીરઝાના પગોપર તે પોતે જો જઈને પડશે અને રડશે તો ઇલાહીબક્ષને ક્યા આવી જશે અને મુખારકનો પગાર વધારશે. ખુશનાએ મુખારકને તે બાબતમાં કાંઈપી કહ્યું નહીં કેમજે તે જાણતી હતી કે શરમાળ મુખારક પોતાની મોહરદારને તે કામ કરવા જવા દેશે નહીં. આથી તે ચુપચાપ પોતાનીજ મરઝીથી મીરઝા ઇલાહીબક્ષ આગલ જવા તૈયાર થઈ !

એક દીવસ મઝોકો જેઠને ખુશનાએ ગઈ. વરઘ ઇલાહીબક્ષ પાનસુપારી ચાવતો એક મોઢા તકીઆને અઢેલીને બેઠો હતો. ખુશનાએ જેઠને તેને ઓલખીને તે બોલ્યો “તું યહાં ક્યાં ? તું યહાં શું માગે છે ?”

ખુશનાએ ચુઠણપર પડીને માથુ શરમથી નમાવી દઈને કહ્યું “હુઝુર, બચ્ચા સાથે અમો બહુજ બહુજ મુશકીલીથી દીવસો કાઢીએ છીએ. તમ્હેએ મ્હારા ધણીનો પગાર વધારવા કહ્યો હતો.”

કંજુસ ઇલાહીબક્ષ બવાં ચઢાવીને જુહું બોલી ઉઠ્યો “ત્હારા ધણીને જેટલો પગાર હાલમાં મળે છે તેટલાનેથી તે લાયક ક્યાં છે ?”

શાંત રહીનેજ ખુશનાએ કહ્યું “લોકો એમ કહે છે કે મ્હારા ધણીથી તો કારખાનાની આમદાની વધી ગઈ છે.”

પ્રદુએ ગુસ્સાથી બરાડ પાડી “શું તુને આવું ખોલવા માટે તારા ધણીએ યહાં મોકલી છે?”

પ્રુશનાઝે જવાબ આપ્યો “નહીજી, તેવણુ તો એટલુંખી નથી જાણ્યતા કે હું યહાં આવી છું. અમોને બડી મુશકાલી પડે છે તે લશ્મને કહેવા હું પોતેજ યહાં આવી છું.”

“ત્યારે તો ઘર જમીને કામ ધધા કર. યહાંથી ચાલી જા.” એમ ખોલી પ્રુદો ઇલાહીબક્ષ ગુસ્સાથી ઉઠ્યો. અપમાન, શરમ, અને દુઃખને મારે રડતી રડતી પ્રુશનાઝ ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

ભોગજોગે બન્યું એમ કે કલ્લુખી પોતાના શેઠની કંજુસાઇને સખમે લાચાર બનેલો શેઠની પાસે તેજ વખતે ત્યાં આવતો હતો. એક તરફથી પ્રુશનાઝ ગર્હ કે ખીજી તરફથી મીરઝા ઇલાહીબક્ષની સામે કલ્લુ આવીને ઉભો. કલ્લુ લુચ્ચો હતો. પાપી અને કામ ચોર હતો. આજસુ રહેલું તે તો હંમેશનો તેનો રોઝગાર હતો. પ્રુશનાઝના આવવા અને તેના જવા પછી ઇલાહીબક્ષ આગની મુઆફક ગરમ થઈ ગયો હતો તેમાં વણી કલ્લુએ આવીને આગમાં તેલ રેડ્યું. કલ્લુ ખોલ્યો “માહરે માટે તમ્હારે કાંઈખી ગોઠવણુ તો કરવીજ પડશે.”

“શું ગોઠવણુ કરે? ધુળ ને ધેફાં. તું રાત દલાડો કામમાં આજસાઇજ કરે છે.”

કલ્લુએ મોંઢાપર આવી જમીને કહ્યું “જો હું કામ નહીં કરું તો તમો મ્હને શું એક પૈસોખી આપશે? કદી નહીં!”

તે સાંભળીને મીરઝાં ઇલાહીબક્ષ આતીશની મુઆરક તપી જઈ બોલ્યો “દુર થા, હમણાંજ ચાલી જા, ત્હારા જેવા આદમીને એક રૂપીઆ વધારવેળી વાજમી નથી બલ્કે તું મારા કામને લાયક જ નથી. માટે યહાંથી ચાલી જા, આંકરીપર આજથી ના જતો.”

“ત્યારે તો મોટી મેહેરબાની.” એમ બોલીને કલલુ મરૂરીથી બાહાર ગયો. કંટાળો ખાઈ ગયલો ઇલાહીબક્ષની ઉડીને કારખાને ગયો. થોડો વખત થયો કે કલલુ પોતાના ચઢેલા દીવસોના પગારની પાંચએ પાંચ તેજ દીવસે ચુકવી લેવા માટે પાછો ઇલાહીબક્ષ આગળ જવા તેના ઓરડામાં ફરીથી દાખલ થયો.

મગર, ઓરડાની અંદર દાખલ થતાંજ તેણે જોયું કે ત્યાં કોઈજ નથી. તેણે ઓરડામાં નજર તીક્ષ્ણ નાંખી તો ત્યાં તેણે ન્હાનો એક કેશબોક્ષ જોયો ! કલલુએ તે જોવાથી મનમાં કહ્યું “આએજ ઉઠાવી ચાલતી પકડું ? નોટ અને રૂપીઆ ખુબ છે, મજાહ મારીશ.”

એવો વીચાર કરીને કલલુ તે દાખડો છુપાવી ઉઠાવીને પસાર થઈ ગયો !

કારખાનામાં ગયા પછી મીરઝાં ઇલાહીબક્ષને પોતાના કેશબોક્ષની માફ થઈ, શુસ્સામાં ને શુસ્સામાં તે બધું ગંધ કરતા બુલી ગયો હતો એટલે દોડ મારતો તે ઓરડા તરફ પાછો ફર્યો. સંજોગ એવો થયો કે તે પાછો ફર્યો ત્યારે મુઆરક કોઈ ચીઝને માટે પુછવા ઇલાહીબક્ષને જોતો તે કમરા આગળ તુરતનોજ આવી ઉભો હતો. ઇલાહીબક્ષની ગરમી હજુજી ઉતરી નહીં હતી તેથી તેણે રખાખમાંજ કહ્યું :

“હું એ કદીખી નહોં ચાહતો કે મહારા કારખાનાના ચાકરોની ઓરતો આવીને મહેને પગાર માટે સતાવે. તેની ઓરતોનાં ખાતીદને એક ઘડીખી મહારી નોકરીમાં રાખવા ખુશી નથી. જાઓ, મુઆરક તમને રજા છે, કાલે આવીને તમહારો ચહેલો પગાર ચુકતો લઇ જાવો.” તેટલું બોલી ઇલાહીબક્ષે ગુરસાથી ચહેરો ફેરવી દીધો.

મુઆરકે એક લાંબો નીસાસો ખેંચ્યો, પણ તેને મોંઢેથી એક એક શબ્દખી નહોં નીકળ્યો. તે નીચી નજર કરીને ત્યાંથી ચાલી ગયો. તેના જવા પછી કેશબોક્ષની યાદ ફરીથી સજીવન ચતાંજ ઇલાહીબક્ષે તે માટે આસપાસ નજર ફેરવી અને તે નહોં જોવાથી તેણે મોટેથી ખુમ પાડી. “મારી સંદુક ક્યાં છે? તે કોણ ઉઠાવી ગયું?”

મીરઝાં ઇલાહીબક્ષની ખુમ બરાડ સાંભળીને લોક એકઠું થઇ ગયું. મીરઝાંએ તો મુઆરકનેજ ગળે પડતાં આઘમીઓને કહ્યું. “મુઆરક મહારો કેશબોક્ષ ચોરી કરી ગયો છે. હમણા તેના સીરાય ખીજી કોઇખી આ કમરામાં આવ્યું નહોં હતું. જાઓ મહારા ફરમા બરદારો, તમારામાંના એક બે પોલીસ ચોકીપર દોડી જઇ પોલીસને એ વાતની ખબર કરો.”

પોલીસના માણસો આવ્યા, અને તેઓએ પુછપાછ કરીધી.

પેલી તરફ કેશબોક્ષની ચોરી કરીને કલલુ પોતાના બર તરફ ગયો, તેના ઝુંપડાની બાહાર તેની બધરી સાથે કોઇ ખીજી બાઇ વાત કરતી હતી, એટલે તેઓની નજર ચોરાવીને તે મહાં ત્યાં છુપાતો રહ્યો, તેટલાં તેણે એ જોયું કે મુઆરકની ઝુંપડીમાં કોઇ નથી ફક્ત મુઆરકનું બચ્ચું અંદર રમે છે. તેથી તે મુઆરકની ઝુંપડીમાં ઘુસ્તા

મતમાં બોલ્યો “એના ઘરમાં આ વખતે કોઈ નથી. ઇલાહીજાની ઊંડી સંદુકમાં કેટલો ખજાનો છે તે મહાંજ કાઢી કમરે બાંધી લઉં” કેશભોક્ષ બોલીને તેમાંના પાંચસા કમરે બાંધી લઈ ખાલી કેશભોક્ષ મુખારકના કુપડાના એક ખુણામાં પડેલી ચટાઇના પડમાં દાખી દબને કલલુએ ચાલતી પકડી.

પુશનાઝ પાણી ભરવા કુવાપર ગઈ હતી. તે ઘરમાં આવી અને પાણી મુકી બચ્ચાને હાથમાં લઈ ભે તેટલા તો મુખારક કામ પરથી પાછો ફર્યો. કોઈ દહાડે નહીં અને આજે તે કામ છોડીને કેમ આવ્યો હતો તેના વીચારથીજ પુશનાઝ ધુન્નવા લાગી અને તેણે ફગલાપલા ચહેરાએ ચલગલા સાદે કહ્યું “શું થયું છે?”

“થાયે શું? નોકરી મધ.” ગમગીન થઈને મુખારકે જવાબ આપ્યો.

“નોકરી મધ? એ શું વાત?” પુશનાઝ અજાણીથી બોલી. મુખારકે કહ્યું: “તું મ્હાં બલું કરવા ગઈ, પણ પુર થઈ ગયું. બહાલી દીલદાર, હારો વાંક નથી, પણ વાંક મ્હારા ફુટેલાં ફીરમતનો છે.”

પુશનાઝની બેઉ આંખો આંસુથી ભરાઈ રહી. પોતાની અકલે ચાલવા જતાં તેણે પોતાનાજ ઘરનો નાશ કર્યો હતો. પોતાના જન કરતાખી ઝીઆદા અઝીઝ મોહરદારને દીલગીર થઈ ગયલી જોઈને મુખારકનો જન જલી ગયો, જેથી તે ધીરજ આપતા બોલ્યો “પીયારી, ગમરા નહીં. એખી દીન જશે, કદાચ પુર થયું તે કોઈ સારાને વારતે—કદાચ આપણે સારો વખત જોઈશું.”

તેજ વખતે મીરઝાં ઇલાહીબક્ષ સાથે પોલીસના માણસો મુબારકના ઝુંપડા પાસે આવી લાગ્યા, પોલીસને જોઇનેજ ધણીધણીઆણીના હોશ ઉડી ગયા ! પોલીસના અફસરે કહ્યું: “મુબારક, તમ્હારા શેઠ મીરઝાં ઇલાહીબક્ષના કેશબોક્ષની ચોરી થયલી છે. તમ્હારા સીવા તે વખતે તેવણના કબરામાં કાઢી ગયું હતું નહીં.” અને તેણે પોતાના હાથ નીચેનાએને કહ્યું: “આ મુબારકનું મકાન છે, તેથી આ મકાનની ઝડતી લો.”

મુબારક ગભરાઇને ધીમા પડી ગયલા દબેલા આવાઝથી બોલ્યો “શું મેં ચોરી કીધી છે ?”

ધરતી ઝડતી લેતાં પાંચ મીનીટથી નહીં લાગી કે ચત્રાઇની વીંટમાંથી પેસે ખાલી કેશબોક્ષ પોલીસને હાથ લાગ્યો. મીરઝાં ઇલાહીબક્ષે તે જોતાંજ કહ્યું “એજ મ્હારો કેશબોક્ષ છે. એમાંની નોટ અને રૂપીઆ કાઢી લેવામાં આવેલા છે.”

તે સાંભળીને પોલીસના અફસરે પોતાના માણસને કહ્યું “ગીરીફતાર કરો મુબારકને.”

પોલીસના આવવાથી ખુશનાઝ જે દુર ઉભી રહેલી હતી તે પોતાના પીયારા ધણીને પકડાયેલો જોઈ ગભરાઇ ગઈ, તેણે કાંઈ સોંચ કીધો, અને તે વીચાર પછી તે એકદમ આગળ વધીને બોલી “એવણે નહીં-ચોરાં તો મેં કીધી છે.”

પોતાના પીયારા ધણીપર કુરબાન જાય તેવી નેક ખુશનાઝે એમજ માન્યું કે ‘મુબારકે ગરીબાઇથી ગભરાઇને તે ચોરી કીધીજ હશે,’

અને તેથી તે બહાણને બચાવી લેવા માટે તેણે ચોરીના ગુન્હે પોતાના સરપર વહેરી લીધો.

“ચોરી તો મેં કીધી છે.” એવું ખુશનાએ મોઢેથી સાંભળતાં જ ત્યાં ઉભેલા બધા અજાણીયાં ગરકાવ થયા. મુખારકેબી ધોખો ખાધો કે ‘ગરીબાઈથી ગભરાઈને ખુશનાએ તે ચોરી કીધી હોય’ અને તેથી તે શીકકો અને ધુજરો બનીને ગમથી ગમગલા બની ગયેલા આવાંએ પુછવા પડ્યો “અરે તેં-તેં મ્હારી ધણીયાણી બનીને-ખુશનાએ-તેં ચોરી કીધી છે?”

ખુશનાએ સ્હમજી કે જેમ તેણે પોતે જુદું કહ્યું હતું તેમ લોકોને બનાવવા મુખારકે તે ખોટા સવાલ ખાસ પુછ્યો હતો. બીચારાં એક ભરમ અને ભુલમાં ગીરીફતાર થયાં હતાં!-ખુશનાએ પોતાના ખારાના સવાલના જવાબમાં કહ્યું “હા, હા, મેં જ ચોરી કીધી છે-આપણી મુશકીલી, આપણા બચ્ચાંનું દુઃખ હું નહીં જોઈ શકી, અને તેથી મેં જ ચોરી કીધી છે.”

ધલાહીબક્ષ આ વખતે બોલ્યો “હા, બનવાજોગ છે, કેમજો એબી મ્હારા કમરામાં આવી હતી.”

મુખારકે ખરે જ માન્યું, અને તે આસમાન તરફ જોઈને પુકારી ઉઠ્યો “અરે પાક ખુદા, શું મ્હારી ધણીયાણી એક ચોર? અરે ખુશનાએ તેં એમ શું કામ કીધું!”

તે વાક્યથી ખુશનાએ દીલગીર થવાને બદલે ખુશી જ થઈ! તેણે એ જોયું કે મુખારકે પોતાના સરપરથી બસા કાઢી નાખી હતી!

તે એક એવી ધણીઆણી હતી જે પ્યારની કીમત ફેટલી હોય છે તે જાણતી હતી, અને પ્યારની તે ખરેખરી કદર કરતી હતી.

મીરઝાં ઇલાહીઅલ્લે પોલીસને કહ્યું “મુખારકને છોડી દો, એની ધણીઆણી ખુશનાંઝને પકડો.”

ચોરીનો છકરાર થયાથી મુખારકને ગીરીફતારીથી છોડવામાં આવ્યો, અને ખુશનાંઝને પકડવામાં આવી ! ખુશનાંઝનું બચ્ચું આ મોઝમેલાથી ગભરાઇ “મા-મા” કરવા લાગ્યું, જેને મુખારકે લીધું. પોલીસમાં જીલ અને ભરમમાં રહીને ખુશનાંઝે તેજ છકરાર કીધો; અને તે પ્યારપર નીસાર થયેલા પરવાનાને મેજસ્ટ્રેટ પાસે ઉભી કરવામાં આવી, અને તેને એક વરસના કપ્દની સજા થઇ !!

(૨)

ખુશનાંઝને એક વરસના કપ્દની સજા થઇ મગર પોતાની ધણીઆણી ચોરી કરે એ દુઃખ ભર્યા ખ્યાલથી નારાઝ બનેલો મુખારક એકબી વખત ખુશનાંઝને જોવા જેઠખાનામાં ગયો નહીં ! જે ધણીને બચાવવાને ખાતીર ખુશનાંઝે એટલું બધું દુઃખ સહેવ્યું તેજ ધણીએ તે ખીચારીને તજ દીધી ! મુખારક પોતાના બચ્ચાને લઇને ફધઝાખાલ્થી દેહલી ચાલી ગયો, અને ત્યાં તેણે બચ્ચાને એક ખુદી ખુઆને હવાલે કીધું.

સંસારમાં સુખ હોય કે દુઃખ મગર વખત કોઇને માટેખી થોભતો નથી.—એક વરસ પાણીના રેલાની મુઆફિક પસાર થયું.

એક વરસનું ક્ષયખાતું સહેલીને ખુશનાંઝ કપડથી રીહા થઇ. તે બીયારીએ એ ખ્યાલ કીધો હતો કે તેને ઘરે લઇ જવા માટે તેનો પ્યારો ધણી જેલખાનાપર આવશે. મગર તેનો ખ્યાલ બરથ ગયો! તે પોતાના ઝુંપડાં તરફ ચાલી.-તે કમનસીબ બીયારીને શું ખબર કે તેને વાસ્તે બીજી એક આફત ઉભી હતી!

પોતાના ઝુંપડા આગળ આવીને ખુશનાંઝે જોયું તો ઝુંપડું ખાલી. તેણે આશ્ચર્યાશ્ચ નઝર ફેરવી, તેટલા અંધકારમાં એક અઝોરતે પુછ્યું “કાણુ છે?”

ખુશનાંઝે તે સાદ ઝાળખ્યો. તે પુછનાર કલ્લુની બૈરી મુનીયા હતી. જવાબમાં ખુશનાંઝે સવાલ કીધો “કાણુ? મુનીયા?”

મુનીયાએ તે સાંભળીને કહ્યું “તું છે કે ખુશનાંઝ?”

“હા” ખુશનાંઝે ગલગલા સાદે કહ્યું, અને પુછ્યું “મુનીયા, આવી રાતના તું ક્યાં જાય છે?”

મુનીયાએ જવાબ આપ્યો, “મારો છોકરો મરવા પડેલો છે! શું તું જેલથી છુટી? ક્યાં જશે, આવ મહારા ધરમા.” એમ કહી તે દુઃખી ખુશનાંઝને પોતાના ઝુંપડામાં તેડી ગઇ. મુનીયાનાં ઝુંપડામાં દાખલ થતાંજ ખુશનાંઝે જોયું કે આગલ કરતાં કલ્લુ અને મુનીયાનું તે ઘર વધારે કંગાલ હતું, કલ્લુ ધરમા હતો નહીં અને તેનો છોકરો હાડપીંજર જેવો બનેલો ઝમીનપર પાથરેલી એક ફાટી ચટાક પર દુઃખથી હયરાન હતો.

ખુશનાંઝને પોતાના ઘરમાં બેસાડીને મુનીયા બાઝાર તરફ ગઇ બાઝાર આગળ એક બપકાદાર માણસ મુનીયાની નઝરે પડ્યો જે

તે બોલી “સાહેબ, કાંઈ આપો-મહારો છોકરો ભુકમરાથી મરવા સુતેલો છે.”

પેલા બલા માણસને દયા આવી ગઇ. તેણે પોતાના ખીસા-માંથી પૈસાથી બરપુર એક પાકીટ કાઢી અને તેમાંથી એક રૂપીયો મુનીયાને આપ્યો. ચોર કલ્લુની સોમતથી ચોર બનેલી મુનીયાએ એક છલાંગ મારી તે પાકીટ ઝુંટવી લીધી અને અંધારાનો લાભ લઇને પસાર થઇ ગઇ !

પેલા શખ્સે પોલીસ ચોકીપર જઇને ખચર આપી, પોતાનું નામ ઠેકાણું આપ્યું, અને તે બીજો શહેરનો હોવાથી અને તેને ઝરૂરી કામ હોવાથી પોતાના ઘર તરફ જવા રૂઠાંખાદથી રવાના થયો. જતી વખતે તેણે પોતાનો શક એક સ્ત્રી જેનો આવાઝ તે પોતે કાંઈ ઝોળખતો હતો તેપર હતો જણાવી તેનું નામ પોલીસને આપી ગયો, અને પોલીસવાલાઓએ મસલહત ચલાવી.

પેલી તરફ મુનીયા ચોરેલી પાકીટ લઇને ઘરમાં આવી. તેના મરતા છોકરા પાસે ખુશનાઝ બેઠેલી હતી જેને જોઇ મુનીયા બોલી “એક સગાંને ત્યાં જઇને કાલાવાલા કરીને આએ પછસા લાવેલી છેલ્લું, હું દુધ લઈ આઉં તેટલા તું એ સંભાલજે, દુધ લાવીને પછી એ ઉંચે મુકીશ”-મુનીયાં તે ચોરેલી પાકીટ ખુશનાઝને સોંપી ઉતાવળમાં દુધ લેવા બાઝારમાં દોડી.

પોલીસને પેલા બલા શખ્સે જે સ્ત્રીપર શક હતો તેનું નામ કહેલું હોવાથી કલ્લુની બેરી મુનીયાના ઝુંપડાંની તપાસ લેવા માટે પોલીસ ગઇ, ત્યાં તેઓએ ખુશનાઝને ચોરાયેલી પાકીટ સાથે બેઠેલી

નેઈ, અને એક સીપાઈએ કહ્યું “નીશાન જે આપવામાં આવી છે તેજ આએ પાકીટ છે, આ સ્ત્રી ચોર છે.”

સીપાઈઓના અફસરે કહ્યું “એ તો પેલીજ ખુશનાઝ. જેને એક સાક્ષની સજા થઇ હતી. જેલથી છુટ્યા પછી પાછી એવાજ ચોરીના ધંધાપર લાગી ગઇ છે ! પકડો એને.”

પ્યારની સમશીરની ધારપર ચાલી આવતાં ઝખમી થયેલી ખુશનાઝ આ વખતે કાંઈ પોતાના ધણીના પ્યારને ખાતીર નહીં પકડાઈ, જેથી તેણે પોલીસ આગળ ખુલાસો કરી દીધો. પોલીસ તેથી છુપાઈને ઉભી અને મુનીયા દુધ લઇને આવી કે તેઓએ તેની સનમુખ થઈ ખુલાસો માંગ્યો. ખુલાસો આપતા મુનીયાએ પોલીસ ખુશનાઝને પકડી લઇ જાય તેટલાં શરાબની નશામાં અકચુર અનેલો કલલુ લઇડતો પહોંચતો ઘરમા આવ્યો. ચોર ધણી દારુમાં એટલો દીવાનો અનેલો હતો કે તે પોલીસને જોઈનેથી કાંઈ અને કાંઈ લવારોબકારો કરવા લાગ્યો. મુનીયા બેદરકાર બનીને પોતાના છોકરાં ને પોતે લાવી હતી તે દુધ પાવા ગઇ મગર દુધ પીયા જેવો તેનો છોકરો ઉઠ્યો કે તેજ વખતે તે પડીને મરણ પામ્યો !

છોકરાનાં મરણથી મુનીયા દીલશીકસ્તા થઈ, તેને તે દુઃખમાં નીરોહપની દયા આવી ગઇ, જેથી પોતે કીધેલી ચોરી કપુલ કરી દીધી. અને છાકટા કલ્લુએથી ખુશનાઝને ઓળખાયાં પછી પોતાના લવારોબકારામાં એક વરસની અગાઉનું પોતાનું પાપ ઝાહેર કીધું.

પોલીસ બંધાને ચોકીપર લઈ ગઇ અને પેલો શખ્સ જે કાઠજ નહીં પણ મુઝારક હતો તેને તાર કરી દેહલીથી ફઝાખાદ બોલાવ્યો

મુખારક પોતાની ધણીઆણીના જલમાં જવા પછી ક્રધઝાખાદ્યી દેહલી ગયો હતો, અને ત્યાં તેણે દુક વેપારથી વધીને આજે સ્થેન સ્થાન ચઢાડી જોઈ હતી. તેનું ઝરરી કામખી થઈ ગયલું હોવાથી તે તુરતજ ક્રધઝાખાદ રવાના થયો, અને પોલીસ યોગીપર તેણે કલ્લુ અને કલ્લુની બધરી મુનીયા સાથે પોતાની મોહરદારનેખી જોઈ

અરસપરસનો ખુલાસો થયો જેથી પોતાની નીરદોષ મોહરદાર જે તેના પોતાના પ્યારને ખાતીર જોલમાં ગઈ હતી તેના પગોપર તુરતજ પડીને મુખારકે હઝારો હઝાર મુઆશી માંગી.

ખીજે દીવસે મેજસ્ટ્રેટ આગળ કલ્લુને અને તેની સ્ત્રી મુનીયાને ચોરીના વાંક માટે ઉભા કરવામાં આવ્યા. મુનીયાને મુખારકની પાકીટ જૂંટવી લેવાના વાંક માટે છ મહીનાની સજા થઈ જ્યારે કલ્લુને મીરઝાં ઇલાહીઅક્ષને એક સાલ ઉપર કેશખોલ ચોરવાના વાંક માટે એક વરસની સજા અને નીરદોશ ખુશનાંઝને વગર વાંકે જોલમાં જવા દેવા માટે ખીજ એક સાલની વધુ સજા કરવામાં આવી. પોલીસે કલ્લુ અને મુનીયાના મુએલા બેટાની લાશ દફનાવી.

પોલીસના કમીશનર તરફથી આખા ક્રધઝાખાદમાં દાંડી પીટવામાં આવી કે મુખારકની ધણીઆણી ખુશનાંઝ નીરદોશ હતી અને તેના કપાલપર કાંઈ કલંક ન હતો, અને સરકાર તરફથી ખુશનાંઝને સરકારે પોતે માંગેલી મુઆશીનો એક પત્ર મળ્યો.

મુખારક પોતાની જનથી વધારે પ્યારી મોહરદારને લઈને દેહલી જતો હતો, તેટલાં મીરઝાં ઇલાહીઅક્ષે તેમને રોક્યા. ઇલાહીઅક્ષને બચ્ચાં નહીં હતાં. વધી ખુશનાંઝ જેવી એક બેગુનાહ નારી તેના

પોતાના કેક્ષબોક્ષને સખએ જોઈમાં ગઈ હતી તે માટે તેને હીલમાં ઘણું લાગતું હતું. બેશક, ઇલાહીબક્ષના સ્વભાવમાં ફેરફાર થઈ ગયો, તેણે મુખ્યારકને પોતાનો બેટો કરી લીધો અને ફક્રાબાદમાં ફરીથી આવી વસવા કહ્યું.

દુખ દુર થયું અને સુખ નજીક આવ્યું. દેહલીથી પેલી ખુઆને મુખ્યારકે પોતાના બચ્ચા સાથે મંગાવી, અને પોતાના બાળકને જોઈને ખુશનાઝ હરખના આંસુથી રડી.

થોડાજ વખત પછી મીરઝાં ઇલાહીબક્ષ મરણ પામ્યો અને તેની તમામ મીલકત અને માલ કારખાનાનો મુખ્યારક માલેક થયો. મુખ્યારક પોતાની પતીવ્રતા મોહરદારને એટલો બધો આહતો રહ્યો કે તે ખુશનાઝ ઉપર જન કુરબાન કરવાની તૈયાર હતો.

૩૨૨મ-સોહરાબ.

(૧)

રહાંજનો પાંચ વાગતાનો વખત થયો છે. મુબઇના વીકટોર્યા ગાર્ડન્સમાંના એક બાંકપર બે દોસ્તો બેસીને પરસ્પરની અચ્છી અદબથી વાત કરે છે. એકના બપકાદાર કપડાંથી જણાય છે કે તે તવંગર છે. બ્યારે બીજો સાધારણ મગર ફાટેજાં કપડાંમાં હોવાથી માલુમ પડે છે કે તે મુફલીસ છે.

વાત કરતા કરતા બપોરના કપડાંવાળાએ કહ્યું. “ભાઈ સોહરાય, તમ્હારી છેલ્લી વારતા તો બહુજ સુંદર હતી. ખરું કહું તો તમ્હે એક ઘણા સારા લેખક બનતા બન્યો છો. જો તમ્હે એમજ લખ્યા જશો તો વારતાઓના લેખક તરીકે તમ્હે ધણુંજ આગેવાન માન અને નામ મેલવશો, અને તમ્હારા લખાણો વાંચવા માટે વાંચનારાંઓ ઘણી મોટી આગુરતા બતાવશે.”

સોહરાયે માથુ નીચું નમાવીને કહ્યું. “અરે ભાઈ, તમ્હે તો તમ્હારી લાગણીથી બોલો છો પણ મ્હારા એવા બાળ્ય ક્યાં? તમ્હે મ્હારા મોટા દોસ્ત છો અને તેથી તમ્હને મ્હારી વારતા ઘણી મીઠી અને સુંદર લાગતી હશે, નહીં તો હું મુઠ્ઠીસ થું અને મ્હારી વારતા શું!”

“એ તો, ભાઈ સોહરાય, તમ્હે દુન્યાદારીની વાત બોલતા હોવ તેમ બોલો છો અને તેથીજ તમ્હારી શાબા છે.” રસ્તે કહ્યું. “મગર, તમ્હે જોટલા મુઠ્ઠીસ છો તોટકું તમ્હારું મગજ તવંગર છે. વારતાઓ વાંચવા માટે જો કે મ્હારા પીદરને અભાવ છે છતાંખી તેવજુ તમ્હારી વારતાઓ વાંચે છે અને તેને બહુજ પસંદ કરે છે.”

મુઠ્ઠીસ સોહરાયે મ્હેરો ફરવીને ખીજી તરફ જોવા માંડ્યું. બાજુ કે તેણે પોતાના દોસ્તની વાત સાંભળીજ નહીં હોય! તવંગર રસ્તે પોતાના શરમાલ દોસ્તને વધુ સતાવ્યો. “સોહરાય, તમ્હે હવે પછી એક તદ્દનજ કલપીત મોટી વારતા લખો.”

સોહરાય ચોંક્યો, તેણે દોસ્ત તરફ કાંબક ગચ્છારથી જોયું. અને પછી હસીને બોલ્યો. “તદ્દનજ કલપીત? દુન્યામાં કલપીત જેવી કોઈ

ચીઝખી છે કે! કોઈખી ચીઝ કલ્પીત નથી, મગર તમ્હે જોને કલ્પીત યાને મનથી ઉપજાવી કાઢેલી વારતા કહો છો. તેટલી શક્તી મ્હારામાં ક્યાંથી?” અને સોહરાએ તેમ બોલીને પોતાની નમનતાદ્ય નતાવીને હસ્તો મ્હેરો રાખીનેજ હસ્તમ તરફ જોયા કીધું.

“કેમ સોહરાજ, મ્હારીખી મસખરી કરો છો કે?”

“હું તો એમજ સમજું છું.”

“ત્યારે તો મ્હને કહેવું પડશે કે તમ્હને તમ્હારી પોતાની લાગણીતની ખબર અને કદર નથી. મ્હને તો એવો ખ્યાલ છે—ખ્યાલ શું મગર વીચાસ છે—કે તમ્હે તદનજ કલ્પીત વારતા લખો છો. અને બરાબર લખી શકો છો.”

“મગર હાલમાં તો મ્હારા મગજમાં તેવું કોઇ વસ્તુ તૈયાર થયું નથી. તેવો કોઇ પક્ષોટ મ્હને ધ્યાન આવતો નથી.” સોહરાએ ટુંકમાં પટાવતાં કહ્યું.

“પક્ષોટનું શં પુછવું? વજાંઓ તમ્હારા ધ્યાનમાં પચાસ હશે. પણ બોલોની કે હમણાં મતલબ નથી! લાવોની એમ તો બસો પક્ષોટ હું આપું.”

સોહરાએ હસીને કહ્યું “વાર, એકજ પક્ષોટ તો મ્હને તમ્હે કહો.”

હસ્તમે માયું ધવડ્યું, અને પછી બમરડો ફેરવ્યો! “અરે કોઇ જોયલી કે સાંભજેલી વાતને એમ તેમ ફેરવી ડોલવીને લાંબી ટુંકી કરીને તેમાં મીઠું મરચું નાખીને કલ્પમ ચલાવોની કે પક્ષોટજ પક્ષોટ!”

“ભાઈ રસ્તમ, બોલવું થયું સહેલું છે પણ બમવવું મુશ્કેલી છે.”

“અરેરે, જો મ્હને વારતા બનાવતાં આવડતે તો રોજની એક વારતા લખતે.” રસ્તમે ખરા મનથી બળાપો કીધો.

“દર ઇન ચે શક?” હસીને સોહરાબ બોલ્યો “ખયર તમ્હે લખતે, પણ હું તો નહીં! હમણાં મ્હને તો કોઇ વલુ ધ્યાનમાં આવતું નથી.”

“શું માયું દુખણુ કરોછ દોસ્ત?” રસ્તમ સ્હેજ કંટાલતો હોય તેમ બોલ્યો “કોઇબી પલોટ લખી નાંખો.”

“કોઇ ધરખમ ચીઝ યાદ આવશે તો તે લખીશ. મગર મ્હને તો ખાત્રી છે કે આ દુન્યામાં તેવો બનાવબી બની ગયો હશેજ! આપણી દુન્યા કાંઇ કરોડો વરસોની જુની પુરાણી છે અને તે પર બની ગયલા અસંખ્ય બનાવોનોજ પડછાયો આપણે અનુભવી ચા સોચી શકીએ છીએ.” સોહરાબે કહ્યું. “તો પછી તેવા સોચથી તૈયાર થયલી એક વારતા કલખીત કહેવાઇજ કેમ શકાય?”

રસ્તમે હસી લીધું “ભાઇ, તમ્હે તો હવે શીશમુશીપર ઉત્તરી પડે છે! મ્હારા કહેવા મુજબ ચાલીને એક લાંબી વારતા લખો, અને, અને,—”

સોહરાબે રસ્તમ તરફ આતુરતાથી જોયું, તે બોલતો અચકચો હતો તેથી તેણે પુછ્યું “બોલો રસ્તમ, તમ્હે શું કહેવા માંગે છે? એક લાંબી વારતા લખીને પછી શું કરે? પછી શું, બોલોની?”

“પછી તે વારતાને ચોપડીના આકારમાં છાપે અને મ્હને તે અપણુ કરો.” રૂસ્તમે પોતાની મતલબ કહી દીધી.

“ઠીક છે, ઠીક છે, એમાં શું મોટી વાત છે?” સોહરાયે કહ્યું “તહમારી દોસ્તીને માટે એવી એક વારતા દીવોગ્મનથી હું તમ્હારી પરથી કુર્યાન કરવા ખુશી થઈશ.”

“અને તે ચોપડીમાં મ્હારે માટે અર્પણુ પત્રીકા લખે તો તેની સામે મ્હારું ચીત્રખી મુકજો.”

“બેશક.” સોહરાય મોટી ખુશીથી બોલ્યો “હું હવે પછી જેખી ચોપડી છાપાવીશ તે ચોપડી તમ્હને અર્પણુ કરીશ અને તેમાં તમ્હારું ચીત્રખી છાપીશ. તહમારો ફોટો મ્હારી પાસે છે. મગર, બાઈ રૂસ્તમ, બી. એ. ની પરીક્ષા આપવા પછીજ હું હવે તો કોઈખી વારતા લખીશ અને તેની ચોપડી છાપીશ.”

“હા હા, પરીક્ષા આપીને પછી ગમે તો લખજો, મગર, તમ્હારું વચન પાલજો, વચનને ના સુલતા. તમ્હારી હવે પછીની ચોપડી મ્હનેજ અર્પણુ થવી જોઈશે.”

“ફરીથી તમ્હને કહેવું નહીં પડશે બાઈ.” સોહરાય બોલ્યો “હું મ્હારું વચન ઝરરજ પાળીશ.”

“અને મ્હારું ચીત્રખી છાપશે કેની?”

“બેશક, બેશક.”

(૨.)

મુફલીસ સોહરાય વારતાઓ લખીને, ચોપડીઓ છાપીને, અને છોકરાઓને ઘરેઘર જમને શીક્ષણ આપીને જે કમાતો તેમાંથી તે

કોલેજનો અને ખીજો ત્રીજો ખરચ કરતો, કેમ જે તેના પીદર બહુજ ગરીબ હતા અને તે ગરીબ વ્યાપને પોતાને લીધે સખત મહેનત કરવી પડે તે સોહરાયને પસંદ નહીં હતું.

સોહરાય ભરચના એક પારસી ખેડુતનો છોકરો હોવાથી તે ભરચથી મુંબઈની કોલેજમાં શીખવા માટે આવ્યો હતો, અને મુંબઈ માં તેને રસ્તમ તાલીયારખાન નામના તવંગર છોકરા સાથે ધણીજ ગાંડી દોસ્તી થઇ હતી. રસ્તમ અને સોહરાય ગમે તેવા મોટા મીત્રો હતા છતાંખી તેઓ એક ખીજ સાથે તું તાંનાં હલકા શબ્દોથી વાત નહીં કરતા હતા, અને હંમેશા ધણી અદખથી ખોત્ર ચાલતો વહેવાર તેઓની વચ્ચે જારી હતો.

એશક, તવંગરો અને મુફ્લીસી વચ્ચે આ દુનીયામાં જે તકાવતની નઝર ખરપા થયલી હંમેશા જણાય છે તેમ આ જે દોસ્તોની વચ્ચે નહીં હતું, અને સોહરાય પોતાના સારા ગુણોથી હરદમ રસ્તમને ધણો ગમતો રહેતો હતો.

કોલેજના તે જે મીત્રોની પરીક્ષા આખીર ચાર મહીના પછી ખલાસ થઇ ગઇ, અને અને તેમાં પસાર થયા. પાસ થયા પછી સોહરાયને પોતાના પીદરનું ગરીબ ઘર યાદ આવ્યું અને તેણે ભરચ જવાની તૈયારી કરી.

ભરચ જવાનો દિવસ નક્કી કરી તે દિવસે સ્થવારે રસ્તમને મલવા સોહરાય ગયો, સોહરાય જે કે પોતાને ઘર જતો હતો પણ તે રસ્તમ જેવા જની મીત્રને છોડી જવાથી ઉદાસ હતો. તેને દીલગીર ચહેરો જોઇને રસ્તમે પુછ્યું “કેમ બાઈ, ઉદાસ કેમ જણાયો છો?”

“આજે ઘરે જવાનો વીચાર છે.”

“હેં ! ઘરે જાઓ છો ?”

“હા.”

“એટલા જલદી !” રસ્તે અનન્યની સાથે કહ્યું “મારે છ દીવસ થોભી જતે.”

“ભાઈ, હવે તો ઘરની યાદથી જીવ અધીરો પડી ગયો છે.” સોહરાબે કાંઈક ગલગલા સાદે કહ્યું.

“આ તો તમે દીલગીર બનાવનારી વાત કહી.”

“શું કંઈ ? ઈલાજ નથી.”

“વાર, કેટલા વાગે જશે ?”

“રાતની પહેલી મેલમાં.”

“ઠીક વાત છે.” રસ્તે કહ્યું “જઈ આવો, મગર, ત્હમે એટલા બધા ઉદાસ કેમ છો ? ત્હમે તો ઘરે જાઓ છો, અને એટલી બધી દીલગીરી શાથી ?”

એંચી ખાંચીને એક ઠંડું હસવું ચહેરાપર લાવીને સોહરાબે જોલ્યો “હું દીલગીર એટલા માટે છું કે હવે આપણે છુટા પડી જઈશું, અને પાછા કેાણ જાણે ક્યારે મલશું !”

“તો શું ત્હમે મુંબઈમાં પાછા નહીં આવશો ?”

“નહીં.” આંખોમાં આંસુ લાવી સોહરાબે જોલ્યો.

રસ્તે એંક્યો. “કાંય ? પાછા કાંય નહીં આવશો ?”

“હવે હું વધારે શીખી શકતો નથી, કેમજે ખાવ જીએ ભરચમાં મારે માટે નોકરી શોધેલી છે અને તેવણે મને તે નોકરી પર રહી જવા માટે બોલાવ્યો છે.” સોહરાબે બોલ્યો. અને હવે તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપટપ તુટી પડ્યાં “બાઈ રસ્તમ, ત્હમને તો મારા ધરની હાલત ખબર છે.”

“હા, ખબર છે.” રસ્તમે કહ્યું “અને તેથી તમે હવે નોકરી એ રહેશે અને મુંબઈમાં નહીં આવશે તે જાણી હુંખી દીલગીર છું.”

“મારા પીઠર ગરીબ છે, તેવણે કાંઈ આશા પર મને શીખ વ્યો છે, અને તેવણની આશા હું તોડી શકતો નથી. જેટલું શીખ્યો તે ગનીમત છે. લેકીન” સોહરાબે પોતાનું બોલવાનું વધાર્યું “હું જે વીચારું છું તે એ છે કે મ્હારી તમ્હારી આંખે કદાચ આ છેલ્લી મુલાકાતખી હોય !”

રસ્તમ ગભરાઈને બોલ્યો “નહીં નહીં, એ કેમ બને ? શું તમ્હે હવે મ્હારે ત્યાં નહીં આવશે ?”

“આવશ તો ખરો, પણ નોકરીથી રજા મલે તોજ આવી શકશ.”

“અરે તો શું નોકરીથી ચાર છ દીવસની રજાખી નહીં મલે શકશે ?”

પણ સોહરાબે તો પોતાનુંજ બોલવાનું ચાલું રાખ્યું : “અને ખીજું એ કે આજકાલ માણસની ઝીંદગીનો ભરસો નથી.”

“સોહરાબ, તમ્હે આજે શું એક દીવાના આદમીના જેવી વાત કરો છો. શું મગ્ગાત કંઈ માણસની પાછળ પાછળ દોડ્યા કરે છે ?”

“મગર” અને તે મગર બોલતાં ચાટકીને એક ઠંડા નીસાસો નાંખી સોહરાય બોલ્યો.

“મગર, શું?” રસ્તે ખુલ્લું.

“મગર હવે આપણી વાત તો ગોયા માઈલના માઈલ અને ગાઉના ગાઉ દુર ગઇ. આપણે જે દોસ્તીથી આખો આખો દીવસ સાથે રહેતા તે હવે ક્યાંથી? હવે તો કાણુ જાણુ ક્યારેખી મલાશે!”

રસ્તેખી તે સાંભલીને એક ઠંડા નીસાસો નાંખ્યો. “હા, તે વાત ખરી.”

હુંકમાં, તે બે જાની દોસ્તોએ અરધા કલાક સુધી બેસીને, વાતો કરી અને તે પછી સોહરાય જવા ઉઠ્યો. “જાઉં, સામન બાંધીને તપ્પાર રાખું.”

“ભાઈ સોહરાય, હું સ્ટેશનપર રાતના મજીશ. તમે ત્રેનના વખતથી કેટલો વખત આગમન આવીને બેસનાર છો?”

“પા કલાક.”

અને તે બાદ સોહરાય રસ્તે બેઠો ગયો. રાતના બ્યારે સોહરાય મર્ય જવા માટે સ્ટેશનપર દાખલ થયો ત્યારે તેણે જોયું તો રસ્તે ત્યાં આવીને અગાઉથી ખોટી થતો ઉભેલો હતો.

સામાન તોલાવીને ટીકીટ સોહરાએ લીધી કે ગાડી આવી લાગી.

સોહરાય ગાડીમાં બેઠો અને રસ્તે તેની સાથે વાત કરતો ઉભો. સોહરાએ કહ્યું “કાણુ જાણુ ક્યારે મલાશું?”

“હુંખી તેજ વીચાર કરું છું.” રસ્તે બોલ્યો.

“ન્યારેખી મહીએ ત્યારે, મગર ભાષ રસ્તમ, તમ્હે મ્હને વચન આપો કે અઠવાડયામાં એક કાગઝ તમ્હે જરૂરજ મારીપર હંમેશાં લખતા રહેશે.”

“હું વચન આપું છું, પ્યારા ભાષ કે હું દર અઠવાડીયે તમારીપર કાગઝ લખીશ અને તમ્હે તમ્હારા કાગઝ સાથે તમ્હને કાંઈખી જોઈતું હોય તો લખજો, હું ખુશીથી તમ્હારું કામ કરીશ.” રસ્તમે સોહરાબને વચન આપતાં કામકાજ લખવા માટે કહ્યું.

“મુફ્લીસ દોસ્તપર તમારી મહેરબાની છે, રસ્તમ.” સોહરાબે તેનો હાથ ચુમતાં ઉંપકાર માન્યો.

“મગર, તમારા વચનનેખી યાદ રાખજો ભાષ સોહરાબ.” રસ્તમને હવે કાંઈ યાદ આવી જવાથી તેણે જણાવ્યું “ચાર મહીનાં અગાઉની વાત યાદ છે કે ? એક સહાંજના વીક્ટોરીયા ગાર્ડન્સમા બેસીને તમ્હે જે વચન આપ્યું હતું તે વચનનું ધ્યાન છે ?”

“હા હા,” સોહરાબે હસીને કહ્યું “પેલી ચોપડીની વાત! હા, તે યાદ તો છે. પણ, પલોટ યાદ આવશે ત્યારે લખીશ.”

“હવે પછી ન્યારેખી પલોટ રચો ત્યારે” રસ્તમે કહ્યું “તે પુસ્તક મને અર્પણ કરજો અને તેમાં મારૂ ચીત્ર જરૂર છાપજો.”

“જેમ તમ્હે તમ્હારા બોક્ષને પાલવા માટે વચન આપ્યું છે તેમ હુંખી ત્યારે આ બાબતમાં તમ્હને વચનજ આપું છું.” સોહરાબે રસ્તમના હાથપર હાથ થોકતાં કહ્યું, અને તેજ વખતે ગાર્ડે ગાડીને ચાલવાની રજા આપી.

પેલી તરફ એન્જને પોતાની ગરમ સ્ટીમ છોડી, તો યહાં તે એ દોસ્તોએ ઠડો નીસાસો!-ગાડી ચાલુ થઈ, રસ્તે સોહરાજ તરફ જાયું તો સોહરાજની આંખોમાં આંસુ છલછલી રહેલાં હતાં!

રસ્તે તે જોઈને મનમાં બોલ્યો “ગમે તેવો સોહરાજ એક ત્રેજીક લખનાર છે, મગર એનું દીલ ઘણું જ નરમ છે. દોસ્તીને લાયક માણસ છે. એ જરૂર પોતાનું વચન પાલશે અને હુંબી મ્હાં વચન બરાબર પાલીશ.”

આખીર, તે એ ગાઢી મીત્રાચારી ધરાવનારા જની દોસ્તો વરસો પછી આજે છુટા પડ્યા.

(૩)

રસ્તે અને સોહરાજની છેલ્લી મુલાકાત પછીના ચાર મહીના દરમ્યાન તો તે બેઉ વચ્ચે ખુબ પત્રવહેવાર ચાલ્યો. દરેક અઠવાડિયે કાગળ આવતો અને જતો હતો. ચાર મહીના પછી કાગળમાં ખાંચા પડ્યાં, પણ તે સોહરાજ તરફથી નહીં લેકીન રસ્તે તરફથી પડ્યાં! રસ્તે સોહરાજના કાગળના વખતસર જવાબ આપતો નહીં. કોઈ વખતે પંદર દિવસ પછી રસ્તે જવાબ લખતો અને કોઈ વખત એક મહીનોખી કાઢી નાખતો!-સોહરાજે રસ્તેને તેમ કરવાનું કારણ પુછાવ્યું. તો રસ્તે લખ્યું કે “મ્હને પુરસત નથી મલતી.”

તેવીજ રીતે તે પછી બીજાની ચાર મહીના નીકલી ગયા. તે પછી તો સોહરાજના કાગળોના જવાબ બહુજ મોડેથી મલતા, અને તે જવાબ ઉતાવલે અને ઘણા ટુંકમાં લખાયેલાં જણાયાં. તે પછી થોડો વખત ગયો કે સોહરાજના એક કાગળનો મુદ્દલ જવાબની

રસ્તમે નહીં લખ્યો ! સોહરાબે રસ્તમપર તે કાગઝનો જવાબ નહીં મળ્યો તે માટે બીજો કાગઝ લખ્યો પણ તેનોબી જવાબ રસ્તમે નહીં મોકલ્યો !!

રસ્તમની તે રીતથી સોહરાબ બહુજ દીલગીર થઈ ગયો. તેણે બીજા બે ત્રણ કાગઝો લખ્યા પણ જ્યારે તેનાબી જવાબ નહીં મળ્યા ત્યારે તે સમજી ગયો કે રસ્તમ હવે તેની સાથે પત્રવહેવાર ચલાવવા નારાજ હતો. -સોહરાબે અફસોસનો એકદમ બર્યો, તે થોડો રડ્યો, અને તે મનમાં બોલ્યો “રસ્તમ મ્હને ભુલી ગયો, તે વચનથી બેવચન થયો.”

કોઈ કોઈવાર સોહરાબના મનમાં એમ આવતું કે તે મુંબઈ જઈને રસ્તમને મળે, પણ રસ્તમે જે ચાલ ચલાવી હતી તેનાથી તે એટલો તો દુઃખી થયો હતો કે તેણે તે વીચાર માંડી વાલ્યો.

સોહરાબે હવે જોયું કે રસ્તમને દુનીયાની તે હવા લાગી ગઈ હતી જેમાં મોટાઈનો મીઠ્યા ખ્યાલ સમાયલો હોય છે ! તેણે જોયું કે તે મુશ્કેલીસ હોવાથી તેને રસ્તમે ધીકકાર્યો હતો અને તેથી તેણે કાગઝના જવાબો લખવાના છોડી દીધા હતા ! રસ્તમ વચનથી બેવચન થયો હતો, મગર સોહરાબ પોતાના વચનને પાલવા માંગતો હતો. તેથી, સોહરાબે પોતાની નોકરીથી છુટી મલવા બાદ રાતના વખત દરમ્યાન એક વારતા લખવા માંડી.

રાત રાતના બે કલાક મલવાથી વાર્તાનું કામ ધીર ધીર ચાલતું હતું, અને કોઈ કોઈ વખતે તો પુરસત નહીં મલવાથી અથવા નોકરીથી કંટાલવાથી તે પંદર વીસ દીવસો સુધી એક સખ્તબી લખી

શકતો હતો નહીં, આખીર, તે વાર્તા લખીને ખલાસ કરવા માટે સોહરાયને છ મહીના લાગ્યા। વારતા ખલાસ કરવા પછી સુરતના એક છાપખાનામાં તે છપાવા મોકલી, અને ઇસ્તમનો ફોટોઆફ મુખે મોકલી તેનો પ્લોક તૈયાર કરી મંગાવ્યો.

મગર, તે ચોપડી છપાતી હતી તે દરમ્યાન સોહરાય ખીમાર પડી ગયો। તેને તાવ આવવા માંડી. અને તેની ખીમારી સાધારણ સમજવામાં આવી. લેકીન દશ દીવસ નીકલી જવા છતાંની સોહરાયની તાવ ગઇ નહીં, તે વધી ગઇ, અને તેથી તેનાં માઆપ બહુ શીકરમાં પડ્યાં. વીસ દીવસ ખીજાં ગયા, અને તાવ ચાલુ રહેવાથી એવું થયું કે સોહરાયથી હવે ખીજાનામાંથી ઉઠાતુંખી નહીં હતું.

સોહરાયના માઆપની શીકર ઘણી વધી ગઇ.

તેમના તેમ ખીજા દશ દીવસ નીકલી ગયા. તે દશ દીવસ પછી સોહરાયની હાલત કાંઇક સુધરતી જણાઇ, તેના ચહેરાપર રંગખી આવ્યો. તે જોઇને તેના પીદરે કહ્યું “દીકરા સોહરાય, આજે તમ્હારી હાલત સારી દેખાય છે.”

સોહરાયે શીકું હસીને કહ્યું “હા બાવાજી, આજે કંઇ ઠીક લાગે છે। તાવખી કમતી છે.” સોહરાયના માતાપીતા ખુશી થયાં કે તેમના બેટાની હાલત સુધરી હતી.

એક કલાક પછી સોહરાયે પોતાના પીતાને પોતાના ખીજાના પાસે તેડીને કહ્યું “બાવાજી, મેં જે ચોપડી છપાવા મોકલી હતી તેના છેલ્લા ભાગના પરફસ છાપખાનાવાલાએજ લખાસીને ચોપડી

તૈયાર કીધી છે, અને ચોપડીઓનું પારસલ આજકાલમાં આવશે એમ મને લાગે છે.”

“બેટા, ચોપડીઓનું પારસલ કાલનું આવી ગયું છે, અને તે મેં લીધું છે. તું સારો થઈ ઉઠે કે ધરાકોપર મોકલજે.”

“બાવાજી” સોહરાબે કહ્યું. “મને એક ચોપડી લાવી આપો. તે હું જોવા માગું છું અને મહારા મીત્ર રસ્તમ જેવજીને મેં એ ચોપડી અર્પણ કીધી છે તેમના સરનામા પર સઉથી પહેલા એક નકલ મોકલવા ઇચ્છું છું.”

સોહરાબના પીદરે તે પારસલ ખોલીને એક ચોપડી કાઢી અને તે લઈ જઈને સોહરાબના હાથમાં મુકી. સોહરાબે તેને ખોલી જોઈ, અને તેણે પીદર પાસે સહી કક્ષમ મંગાવીને તે ચોપડીના પહેલા પાના પર નામ લખ્યું અને તે ખોલ્યો. “પીદર, આ ચોપડીને કાગજમાં વીંટાળી તેને મહારા દોસ્ત રસ્તમને સરનામે રવાના કરવાની મહેરબાની કરજો.”

(૪)

ઉપલા બનાવને છ દિવસ થઈ ગયા.

મુંબઈમાં રસ્તમ તાલીયારખાન પોતાના ઓરડામાં ફેટલાક દોસ્તો સાથે પાનાની રમત કરતો હતો તે વખતે પોસ્ટમેને લાવીને તેના હાથમાં એક ચોપડી મુકી અને એક કાગજ આપ્યું.

ચોપડી જોઈને એક દોસ્તે પુછ્યું “એ શું છે રસ્તમ ?”

“કાંઈ ચોપડી જેવું લાગે છે. કાંઈએ ભેટ મોકલી હશે.” અને બેદરકારીથી તેટલું ખોલતાંજ તેણે પેલા કાગજ પર ધ્યાન આપ્યા વગર ચોપડીખી નીચે મુકી દઈને પાના પર નજર પાછી દોડાવી.

“અરે પણ શું ચોપડી છે તે તો જો” પેલા દોસ્તે કહ્યું.
 “પાના તો રમાશે, ચોપડી શું આવીછ તે અમનેખી તો દેખાડ.
 આજે બહુ જીયોછ તે ધ્યાન વગરનો બની ગયોછ શું?”

“તુને ચોપડીપર પીયાર હોય તો ઉખેડીને જો, મ્હારી રજા
 છે.” રસ્તમે કહ્યું. “હું તો એ દાવ પુરો કરું નહીં ત્યાં સુધી કશા
 પર મ્હારું ધ્યાનખી નથી લાગવાનું.”

પેલા દોસ્તે પેલી ચોપડીપરનું કાગઝ કાઢી નાખ્યું, અને ચોપ-
 ડીપરનું નામ તેણે મોટેથી વાંચ્યું “રસ્તમ-સોહરાય.”

રસ્તમનું ધ્યાન તે સાંભલીને પાનાપરથી નીકલી ગયું, અને તે
 પેલા દોસ્ત તરફ જોઈને બોલ્યો “શું નામ છે?”

“રસ્તમ-સોહરાય.”

“હું ! ત્યારે શાહનામેહનો એક ભાગ કોઈએ લખ્યો હશે અથવા
 રસ્તમ-સોહરાયનો નાટક કોઈએ લખ્યો હશે.” રસ્તમ બોલ્યો.
 “આપણા પહેલવાનોની વાત છે ત્યારે કોઈ પારસી લેખકેજ મ્હારી
 પર એ ચોપડી બેઠ મોકલેલી લાગેછ.”

મગર, પેલા દોસ્તે તે ચોપડીનાં પાના ફેરવીને યુમ પાડી
 “અરે રસ્તમ, એમાં તો ત્હારો ફોટો છે !”

“હું !” એટલુંજ બોલીને રસ્તમે પોતાના હાથમાંના પાના
 નાખી દીધા. અને તે ચોપડી તરફ ડધાઈનેજ જોતાંજ પુછ્યું “એ
 ચોપડીનો લખનાર કોણ છે?”

પેલાએ તુરત જોયું અને કહ્યું “ચોપડીનો લખનાર સોહરાય
 પેશોતન ભર્યા છે, પણ—”

“પણ શું?” રસ્તમે બોલવાથી અચકેલા તે દોસ્તને પોતાના
 શબ્દો આગલ ચલાવવા કહ્યું.

“પણ” પેલા દોસ્તે કહ્યું “ચોપડીના લેખકનું નામ હપાયલું છે, લેકીન તે નામની આગલ કોઈએ સાહીથી બરેકેટમાં લખ્યું છે. “મરહુમ.”

“શુભ” તેણે એક ખુમ પાડી. અને તેણે તે ચોપડી ઝડપથી ઝુંટવી લઈ તેમાં જોયું.

હા ! ખરેખર, તેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું :

इस्तम—सोहराण.

એ અઝાઝ મીત્રો—એક તવંગર, બીજો મુફ્ફીસ !

એક વાર્તા.

લખનાર—(મરહુમ) સોહરાણ પેશોતન લખ્યા.

इस्तમે कपालपर हाथ मार्यो, અને તેણે પોતાના ફાટોઆફ સામેની અર્પણપત્રીકા પાંચી જે નીચે મુજબ હતી.

अर्पण.

जननी अजीज दोस्त इस्तम.

ત્હમે ત્હમારી તવંગરીથી કુલાઈ જઈ મ્હને ભુલી ગયા અને વચનથી બેવચન થયા. મગર મેં આજે મ્હાફ વચન પાલ્યું છે અને આ ચોપડી ત્હમને અર્પણ કીધી છે.

લી૦ એકવારનો અઝીઝ મગર હાલમાં તમ્બયલો
ત્હમારો દોસ્ત

સોહરાણ.

इस्तम रडी पड्यो !

तेले पेलुं कागळ छेडीने वांच्युं जेभां भरहुम सोहरायना
पीछर पेशातने बळ्युं હતું કે 'જે દીવસે ચોપડી પોસ્ટ કરવાની
હતી તેજ રાત્રે भरहुमની તખીયત એકાએક બણી બીગડી ગઇ હતી
અને બીજેજ દીને અચાનક ગુઝર પામ્યા હતા જેથી ચોપડી પાછ-
ળથી મોકલી હતી.'

इस्तम ताલીवारખાને તે ચોપડીને પોતાની આંખો સાથે ઘૂંટીને
કહ્યું “ ખરેખરજ આ ચોપડીને इस्तम सोहरायनुंજ નામ ઘટે છે,
કેમ જે શાહનામેહને આ ઝમાનાની બાબત સાથે એક રીતે ગોયા
મુકાબલો થયલો છે. પહેલવાન इस्तम અને પહેલવાન સોહરાય બાપ
દીકરા હતા તો અમે જે इस्तम અને સોહરાય મોટા ભીત્ર હતા !—
પહેલવાન સોહરાયથી પહેલવાન इस्तम ઝમીનપર પડ્યો ત્યારે સોહ-
રાયે इस्तમના વચનપર એતેબાર રાખી તેને છોડ્યો હતો અને મ્હારા
ભીત્રેથી મ્હને છોડતાં તેમજ કીધું—પહેલવાન इस्तમે પહેલવાન
સોહરાયને બેવચન બેવફા થઇ માર્યો હતો અને મેંથી મ્હારા દોસ્ત
સોહરાયને બેવચન બેવફા થઇને ગોયા મેંજ મારી નાંખ્યો—સોહરાય
પહેલવાનના મરણ પછી इस्तમ પહેલવાનની સુધ ખુલી અને મ્હારી
સુધથી મ્હારા અઝીઝ દોસ્તના મરણ બાદ ખુલી ! અફસોસ ! સદ
હઝાર અફસોસ કે મેં એક જાની દોસ્ત ગુમાવ્યો !”

કોરટ દરબાર !

(૧)

હું કચ્છેરીમાંથી મકાનમાં આવ્યો, લીવાસ મેં ઉતાર્યો, અને એક આરામકુરસીમાં હું બેઠ્યો. મહારી આંખો અરધી ખુલ્લી અને અરધી બંધ હતી. તેટલાં મહારે કાને કોઈ મહારીની દુગદુગીનો આવાજ આવ્યો. તે આવાજ સાંભળીને મહારા કમરાની બારીએથી જોવા માટે મહારી બેટી મહારી પાસે દોડી આવી બોલી: “બાવા મહને મહારીનાં વાંદરા અને બકરાનો નાચ દેખાડો.”

મેં કહ્યું “અરે એ તે કાંઈ જોવાનું છે? ઘણી વખત એ તમારો તો તેં જોયો છે.”-અને તે સાંભળીને મહારી બેટીનો મહેરો ઉતરી ગયો, મગર તે ઝીદદી બનીને રડમસ થઈ બોલી “નહીં હું તો એ નાચ ઝરર જોવાની. ઝરા મહારીને કહો કે થોભે અને આપણા મકાનની નીચે તમારો કરે.”

મેંબી બચ્ચીને છેડતાં કહ્યું “નાચ માટે તો હુકમ કરીશ, બેકીન પૈસા આપને આપવા પડશે !”

મહારી વાત સાંભળીને તે બોલી “હું નહીં આપીશ.”

“તમહે પૈસા તો ઘણા એકઠા કીધેલા છે મેં અને તમહારી માતાએ તો પૈસા તમહે ઘણા આપેલા છે તો તેમાંથી આપ મહારીને આપજો.” મેં મહારી બેટીને કહ્યું, અને પછી નોકરને હુકમ

કીધો “અરે રામા, જા તો મદારીને કહે કે આપણા મકાન આગળ તમારો કરે.”

મદારી થોભ્યો. તેની ખાંધપર ઝાલી, હાથમાં એક લાંબી નેતર અને બે રસસી હતી. એક રસસીને છેડે એક બુઢો બકરો અને બીજી રસસીને છેડે બે વાંદરા બાંધેલા હતા. મદારીના બીજા હાથમાં દુગ્ધગી હતી તે વળગતો હતો, અને તેની પાછલ છોકરાં-ઓની ગોચા ફાંચ હતી!

તે મદારી મુસલમાન હતો—તેની ઉંમર કાંઈ ઘણી નહીં હતી, ફક્ત ત્રીસ વરસની હતી લોકોને ખાવા પીવાની હાડમારીથી શરીર તુટી ગયલું લાગતું હતું! તેની આંખો કાંઈ વીચીત્ર ચમકારા કરીને બાણે તમાશા દરમ્યાનથી કાઢતે શોધતી હોય તેવી રીતે આસપાસ ભેટતી હતી! મેલા કપડાં, વીખરાયેલા બાલ, અને ધુલ ભરેલી લાંબી દાઢી છતાંબી તે મદારી મૂંઝતે તો કાંઈ ખરાબ માણસ નહીં માણસ પડતો હતો. મેં તેને ભેળવે કહ્યું “કેમ, તમારો દેખાડવા માટે શું લેશો?”

“જે આપ હુઝુર મેહેરબાની કરશો તે.” એમ બોલીને તેણે ઝાલી ઉતારીને તમારો શરૂ કીધો.

તમારો ભેળવે મદારી બચ્ચી તો હસતા હસતા પરીશાન થઈ ગઈ. બ્યારે બકરો લંગડામને ખુબાર આવવાના સળંગથી હચરાન થઈને બેરીને લેવા સાસરીયામાં જતો ત્યારે તો મૂંઝતે ખુબ હસવું આવી ગયું! વાંદરાઓના બેલથીબી ઘણી મજા પડતી હતી. આખીર બ્યારે તે તમારો પુરો થવા આવ્યો ત્યારે મદારી દુગ્ધગી

વજ્જડીને રસ્તામાં એકઠા થયલા છોકરાઓમાં ફરવા લાગ્યો, અને તે વખતે મેં ખારીકીથી જોયું કે તે કોઈ છોકરાને ઓળખવા માંગતો હોય તેમ છોકરાંઓને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો હતો! તે મદારીના એવા રંગઢંગ જોઈને મહને ઘણી અજબબી લાગી, અને તેથીજ જ્યારે ખેલ ખલાસ થયો અને રસ્તાપરના જોવાવાલાઓ ચાલી ગયા ત્યારે મેં તે મદારીને બકરા અને વાંદરાને નીચે ખાંધીને મહારી આગળ ઉપર આવવા કહ્યું, અને તેનાથી ખુલાસો માંગતા મેં પુછ્યું “તમ્હે છોકરાઓને એવી રીતે જોતા હતા કે જાણે તમ્હારો કોઈ છોકરો ખોલવાયો હોય!”

મદારીએ કહ્યું “હુજુર, મહારા લગનજ નથી થયાં તો પછી છોકરા કયાંથી થાય?”

તે સાંભલીને મેં પુછ્યું “ત્યારે તમ્હે એવી રીતે છોકરાઓને શા માટે જોઈ રહ્યા હતા?”

મદારીએ જવાબ આપ્યો “જો હુજુર મહારી વાત સાંભલે તો મહારો ભેદ કહું.”

મેં હા પાડી, જેથી મદારીએ પોતાની નીચલી હકીકત મહારી આગળ કહેવા માંડી:

(૨)

મદારીએ ચલાવ્યું: “હુજુર, આપ હાકીમ છો તે હું જાણું છું, અને મહારો ભેદ કહેતાં હું આશા રાખું છું કે આપ મહારા ગુનાહને— મહારેથી મહારી કહાણી કહેતાં થનારી જેઅદબીને— ઝરર મુઆફ કરશો. આપ કોરટ દરબારમાં માનવાવાલા હશો, મગર જેઅદબી મુઆફ છે

કે હું તો અદાલત અને કાનુનપર મુતલક બરોસો રાખતો નથી। જેની પાસે પધસા છે તેની તરફ કોરટ દરબારખી છે. આજની કોટલીક કોરટ દરબાર ગરીબોને માટેની નથીજ.—જે પધસા ખરચી શકે, જે મોટા મોટા વકીલો અને બેરીસ્ટરો રોકી શકે તેજ આજે તો જીતે છે. ગરીબની સાચી વાતખી કોઈ માનતું નથી, અને પધસા ખરચનારની જુદી વાત કોરટ દરબારમાં ખરી થાય છે।

“મ્હાઈ ઘર આરા જીલ્લાના સખ દીવીઝન સસરામની પાસેના ગામમાં આવ્યું છે. મ્હારા ગામમાં ઘણાખરા મુસલમાનોજ વસે છે. મ્હારા બાપને બેજ બેટા થયા, જેમાંનો એક મ્હારો મોટાભાઈ અને ખીજો હું. મ્હારા પીતાજીની જમીન હતી અને સુખેથી બેસીને ખાઈએ તેટલી દબોલત હતી. મ્હારા મોટાભાઈ આરાના એક વકીલને ત્યાં નોકરીએ હતા, અને હું મકતબમાં શીખતો અને પીતાજીની સાથે ઘર જમીન અને દોલત સંભાલતો ખુશીમાં રહેતો હતો, મ્હારા મોટાભાઈ પોતાને જ્યારે છુટી મલતી ત્યારે અમારા ગામમાં આવતા હતા.

“જ્યારે હું સત્તર વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે અમારા ગામનાજ કોઈ એક કાસીમઅલી નામના શખસની ફાતીમાં નામની છોકરી સાથે મને અદરાવવાની વાત ચાલી. કાસીમઅલીની બાઝારમાં દુકાન હતી અને તેને તે એકજ ફાતીમાં છોકરી હતી. કાસીમઅલી પાસે રૂપીઆ પૈસા તો કાંઈ નહોં હતા લેકીન તેની છોકરી ખુબ સુરત હતી જેથી મ્હારા પીતાજીએ મ્હારા લગન તેનીજ સાથે થામ એમ કરાવવા મીહું મોહું કરાવવાનો વીચાર કીધો. કાસીમઅલીખી

અમારે ત્યાં પોતાની છોકરી આવશે તેથી ધણો ખુશી થયો હતો. કેમજે અમારી હાલત જોઇને તેણે પોતાની છોકરી સુખી થશે એમ માન્યું હતું.

“ફાતીમાએ મ્હને જોયો હતો કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી, પણ મેં ફાતીમાને જોઇ હતી. બવીખમાં તે મ્હારી મોહરદાર થશે તે વીચારથી મ્હને તો બહુ ખુશાલી પેદા થતી હતી. અદરાવવાની વાત ને દરમ્યાન ચોરીછુપીથી હું તેને જોઈ આવ્યો હતો. મ્હારા મોટા ભાઇ છુટ્ટી વખતે ઘરમાં આવે ત્યારે મોઢું મોંદું કરવાનું બેઠે તરફ નકકી થયું.—લેકીન, કીસમતના ઉલટથી તધયાર થયલી વાત ખીગડી ગઇ. મ્હારા પીતાજી એકાએક મરણ પામ્યા, અને ભાઇ તો વરસ માં બેજ વખત ઘરે ફરતા હોવાથી મ્હારાપર ધરતો તનામ બોળે આવી પડ્યો. મગર, ધરતો માલેક બનવાથી હું નાદાન ટુલી ફાટી ગયો. મેં ખરાબ સોબત પકડી અને સારા માણસોની શીખામણ નહીં માનીતે હું પછસા બરબાદ કરવા લાગ્યો. મ્હને ખરાબ સોબત માં ફસેલો જોઇને કાસમઅલીખી ફરી ગયો, તેણે પોતાની છોકરી મ્હારી સાથે અદરાવવા અને પરણાવવા ના પાડી, અને ખીજે જમાઇ જોવા લાગ્યો.

“મેં લોકાથી એવું સાંભળ્યું કે કાસમઅલી પોતાની છોકરી ફાતીમાની શાદી નઝીરદીન નામના કોઇ જુતા ફરોશ સાથે કરવા તધયાર થયો હતો. નઝીરદીન પાસે થોડા વીંધાં જમીન અને બે ચાર ગાય બળદ હતા અને એક નહાની દુકાન હતી જેમાં તે જુતા વેચતો હતો બાકી ખીજી કંઈ અઓકાત હતી નહીં. કાસમઅલીએ નઝીરદીનનેજ બેટી આપવાનો ઇરાદો નકકી કીધો જે બાણીને મ્હને

ધણે ગુરસે આવ્યો. મ્હારી પોતાની બદચાલની તો મેં મનમાં
 યાદથી નહીં લીધી પણ કાસીમઅલીની જ કુસુર મને જણાવા લાગી.
 મેં મ્હારા દારૂડીયા મીત્રોની સલાહ લીધી તો એક દોસ્તે કહ્યું 'અજી
 એ કાસીમઅલીની શું મળલ ? એ ચાર સોટા મારી આવશું તો
 સ્વીધો ઉતરશે.' મેં ખી વીચાર કીધો કે સોટાની ધમકી આપું જેથી
 મારી તરફથી મેં એક દડેઆઝને ધમકી આપવા મોકલ્યો. તેણે
 ધમકીના જવાબમાં ઉલટું એવું કહેડાવ્યું કે 'એવા લુચ્યા બદમાશો
 ને-છોકરી આપવા કરતાં તો છોકરીને ઝહેર પાઇ મારી નાખવી
 ધણું જ બહેતર છે' તે સાંભળીને હું તો વધારે ગુરસે થયો અને મેં
 મારા દોસ્તોની ફરીથી સલાહ લીધી, કોઇએ કહ્યું કે 'કાસીમઅલીના
 ઘરને આગ લગાડી તેનું ઘર બાળી નાખવું.' કોઇએ કહ્યું કે
 'તેના ઘરમાં ચોરીનો માલ છુપી રીતે મુકી આવીને તેને પુલીસમાં
 આપવો જોઇએ' તો વળી ત્રીજાએ સુચવ્યું કે 'નહી; બસ રાતના
 એના ઘરપર જઇને એ સુતેલો હોય ત્યારે એને દંડાથી નરમ બનાવી
 નાંખવો જોઇએ.'

તેટલાંમાં થયું એમ કે મ્હારો મોટો ભાઇ રઝા લઇને ઘર
 આવી લાગ્યો. તેના આવવાથી મ્હારા જીવને કાંઇક સધ્યારો મળ્યો.
 ખાનદાનની ઇઝતને માટે મોટા ભાઈને મોટી મગરૂરી હતી. બ્યારે
 તેણે સાંભલ્યું કે મ્હારી સાથે અદરાવવા પરણવાને બદલે નઝીફીન
 સાથે ફાતીમાને પરણાવવા કાસમ અલી દરેક ગોઠવણ કરીખી ચુક્યો
 હતો, ત્યારે ભાઈ બોલ્યો 'હે! શું એનું ખાનદાન મ્હારા ખાનદાનની
 બરાબરી કરી શકશે? કદી નહીં, કદી નહીં! એનો એના ખુશનસીબની

વાત હતીકે મરહુમ પીતાજીએ એની છોકરી લેવા કહી. હવે જ્યારે એ છોકરી આપતો નથી ત્યારે હું એને સીધો બનાવી દઇશ. લેકીન મહારા બાધ તેને સીધો બનાવી દે તે અગાઉ તો ફાતીમાની સાદી નઝીફદીન સાથે કરી દેવામાં આવી અને મહારા બાધ ગજા ગજા ઉછાલવા લાગ્યો.

“બાધને મહારા પેલાજ દારૂડીયા દોસ્તો પોતાની એવીજ સલાહ આપવા આવ્યા, મગર આમ લગાડવાની અને ચોરીનો માલ મુકી આવવાની સલાહને મારા બાધએ ઘેલી દીવાની વાત કહી. મહારા બાધએ તેઓને કહ્યું કે ‘તેમની સલાહથી ચાલવા જતા તો આપણે પોતે ફક્ત જઇએ! તેના કરતા તો મહાર માનો તો એક કામ કરીએ જેથી એક તીરમા બે શીકાર થઇ જાય?’

“અમે બધા ઘણા ખુશ થઇ ગયા અને પુછવા લાગ્યા ‘તે તીર શું છે!’

“મહારા બાધએ ખીજાનાપર હાથ મારીને કહ્યું ‘શું મેં આટલો આટલો વખત વકીલની નોકરી કીધી તે અમથીજ કે? કોરટ દરબારમાં નવા નવા કેટલા વકીલો તો મારી સલાહ પુછે છે! હું જે સલાહ આપશ તે રામચાણ નીવડશે. મહાર કહેવાનું એ છે કે કાસીમઅલીપર આપણે મુકદ્દમો ચલાવશું!’

“મહારા દોસ્તો અને હું મુકદ્દમાની બાબતમાં તો કાંઈપી સહમજતા હતા નહીં, પણ હું તે દીવસે એટલું જાણવા શીખ્યો કે જેને અમે અજાનો મારફત લુચાઇ દોંગાઈ સમજતા હતા તેને શીખેલાઓ મુકદ્દમાના નામથી ખીજાનતા હતા. કાંઈ થાય તો અમે

હડો સોટો મારવા તમયાર થતા, અને કોરટને પીછાણનારા કોરટમાં
 બસડવા તમયારે થતા! નાહક! જુઓની, મહારો ભાઇ નાહકજ
 કાસીમઅલી ઉપર મુકદમો માંડવા તમયાર થયો! મહારા ભાઇએ
 મહને એવું જુહું શીખવ્યું કે મહારે એવી અરજી કરવી કે 'મહારી
 મોહરદાર ફાતીમાને તેનો બાપ કાસમઅલી કોઈ નઝીરદીનની મદદથી
 અમરદસ્તી છીનવી લઈ ગયો છે.'

"મહારા ભાઇની વાત સાંભળીને હુંતો અજબખીથી ફાટીજ
 ગયો! મેં મહારા ભાઇને કહ્યું 'એમ કેમ અને કે હું ફાતીમાને
 મહારી મોહરદાર કહી શકું? હું તો પરણ્યો નથી બલકે અદરગોખી
 નથી!'-મહારા ભાઇએ હસીને કહ્યું 'હા, અરજીમાં ફાતિમાને
 તમહારી શાદીની મોહરદારજ લખવાની, અને ફાતીમા તમહારી
 સાથે ખરેખર પરણીજ હતી એવી જુડી શાક્ષીઓ હું એકઠી કરીને
 કોરટમાં તે જુડી શાક્ષીઓથી મુકદમો જીતીશ.'

"ખીજેજ દીવસે અમો કચ્છેરીમાં મુકદમો લઈ ગયા. મેં જુડી
 ફરીયાદ નોંધાવી કે 'ફાતીમા મહારી મોહરદાર હતી. તેને તેનો
 બાપ અને એક નઝીરદીન નામનો બદમાશ નહસાડી લઈ ગયા છે.
 કાસીમઅલીનો એવો ધરાદો છે કે મહારા લગનનો ધનકાર કરીને
 નઝીરદીન સાથે ફાતીમાના લગન કરે.'—કાસીમઅલી અને નઝીરદીન
 પર સમનસ આપવામાં આવ્યા, અને ફાતીમાનેખી કોરટમાં હાજર
 થવાનો હુકમ થયો! મુકદમો નીકલવાને દીવસે મેં કસમપર કહ્યું કે
 ફાતીમા મહારી મોહરદાર હતી અને તેને કાસમઅલી અને નઝીરદીન
 નહસાડી ગયા છે. ફાતીમા તે વાત સાંભલતી અદાલતના એક ખુશામાં
 પુરકો નાખીને બેઠેલી ધુંધટ રહેજ હટાવી હટાવીને મહને જોતી હતી.

“મહારા ભાઈએ મહારી તરફથી એક એવો પ્રપંચી વકીલ ઉભો કરીએ હોતો કે જે ગમે તેમ જુદું બોલીને લોકોને હેરાન કરવામાં બાહદુર (૧) હોતો !—તે વકીલ જે કોઈ ફરીયાદી તરફથી ઉભો થાય તો ફરીયાદીનો મુકદ્દમે ખેલતી વખતેજ એટલું જુદું બોલે અને તેના કુલના જુદા સ્થમળવવાથી ગોઠવી ગોઠવીને એટલું લખાડ બોલીને ઉભો રહે કે સામેવાળાને ખીસારાને નાહક લોકોમાં ખરાબ લાગી જાય ! પોતાના કુલના પગ તથા આગ લાગી હોય છતાં તે હોલવવા જાય તેવો વકીલ હોતો, મગર અમારી સામેવાલી સાચી લોકીન નાહક હયરાન થતી પક્ષનો વકીલખી કાંઈ કમતી નહીં હોતો. તે એક ખરો ગ્રહસ્થ માણસ હોતો, સાચું બોલનારો હોતો, અને સચાઈથી સીધો લડીને પુરો પડે તેવો હોતો.

“મહારો ભાઈ ફોરટ દરબારના કામથી પુરો માહીતગાર હોતો એટલે કેવા કેવા સવાલો પુછવામાં આવશે તેની તેને ખબર હોવાથી તેણે મહેને શીખવી રાખ્યો હોતો અને તેના શીખવવા મુજબનાજ લગભગ સધળા જવાબો મહેને આપવા પડ્યા ! થોડાક કાંઈ જુદા સવાલો પુછાયા. મગર એ તેના પાટયા પોતે ગોઠવી દીધાં.

“તે પછી ફાતીમાંનો ખુલાસો પુછવા માટે તેને બર અદાલતમાં ઉભી કરવામાં આવી. તે ધુજતી હતી, તેના બાપે અને તેના શઓહરે શરમથી ગરદન ઝુકાવી લીધી. ફાતીમાએ ધીમા આવાજથી કહ્યું. ‘નઝીરુદીન મહારો ખાવીંક છે, એની (મહારી) સાથે કદીખી

મહારા લગન થયાજ નથી.' અમારા વકીલે તે બીચાસીને એટલા ખરાબ ખરાબ સવાલો પુછવાની બેશરમી કીધી કે ફાતીમા રડવા લાગી અને નઝીરદીન અને કાસમઅલી શરમમાં ડુબી જતા હતા. મેં મનમાં કહ્યું 'હવે બસ થઈ ગયું—મહારા વકીલે જે જુહું જુહું બોલીને તેમની આબરૂની ધુલધાણી કીધી છે તેજ સજા બસ છે.' વળી હું મનમાં એખી બોલ્યો 'કોરટ દરબારનું કામ એટલું બધું બેહુદ છે એમ મને આજ સુધી ખબર નહીં હતી કે એક બેકસ્ટર આદમીને અદાલતમાં ઘસડીને તેને બેમઝત બનાવતાંખી લોકોને પાક ખુદાનો ખોફ નથી રહેતો ! અને તૈવાઓના વકીલોને બેગુનાહ આદમીઓને માટે જુહું બોલતાંખી શરમ નથી ગયદા થતી ! !

“મગર, કોરટનો ચુકાદો જ્યારે સાંભલ્યો ત્યારે મેં ખરાનું ખરૂંજ થતું જોયું. માજીસ્ટ્રેટ સાહેબે હુકમ આપ્યો કે “ફાતીમા જ્યારે શાદીનોજ ઇનકાર કરે છે ત્યારે કાસમઅલી અને નઝીરદીન સામેનો મુકદ્દમો ચલાવી શકાય તેમ નથી, અને તેઓને છોડી દેવામાં આવે છે !”

“કાસીમઅલી અને નઝીરદીન છુટીને ફાતીમાને લઈને કોરટ-માંથી ગયા ત્યારે અમારી તરફ જોઇને હસવા લાગ્યા. મહારીપર, મહારા ભાઇપર, અને અમારા બનાવતી સાક્ષીઓ જે આવ્યા હતા તેઓપર તો ગોયા વીજળી તુટી પડી !

(૩)

“સાચ્ચાનુ સાચ્ચું થવાથી અને અમારો ખોટો મુકદ્દમો હારી જવાથી મેં ગભરાઇને મહારા ભાઇને પુછ્યું ‘એ શું થયું ?’

“મહારા બાઈએ તો હસીને કહ્યું ‘તે’ શું મનમાં ધાધું હતું કે ફાતીમાને આજે અને આજેજ ધરે લઈ જઈશું !’ અરે હમણા તો ફકટ પાથોજ પુર્યો છે. અસલ ઇમારત તો હવે પછી ઉંચકશું.’ ફોજોજદારીથી કામ નહીં ચાલ્યું તો હવે દીવાનીમાં મામત્રો ચલાવશું. મહારા બાઈની વાત સાંભળીને અમને બધાને ફરીથી હીમત આવી, અને તેના કહેવાથી એમ સહમજ્યા કે જીતની સીડીના પહેલા પગ-ઠંપાપર અમે પગ મુક્યો હતો !

“તે પછી અમે ફાતીમાની સાથે થયલાં મહારાં જીઠાં લગન અને ખોટા હકને ખરા તરીકે સાબીત કરવા મુનસીફ સાહેબની કચહરીમાં જીડી ફરીઆદ લઈ ગયા ! અમારા પ્રપંચી વકીલે સાક્ષીઓને જીડી જીડી વાતો લખાવી અને તેઓને તેમ બોલવા માટે મોઢે કરવા કહ્યું ! મુકદમાની તારીખોપર તારીખો પડવા લાગી ! એક મુકદમામાં એટલી બધી તારીખો પડે છે અને મુકદમાને લખાવી શકાય છે તે વાતખી મેં ત્યારેજ જાણી, અને કોરટ દરબારનું આવું કામ જોઈને મેં હાંતમાં આંગલી કરડી લીધી ! નાહકમાં ખીચારા કાસમઅલી અને નઝીફદીનના રૂપીઆ પાણીની મીસાલે ઉડવા લાગ્યા ! લોક જો કહે છે કે ‘કોરટમાં જીતેલો ખી હારેલો કહેવાય. અને હારેલો મરેલો કહેવાય.’ તે વાત તદ્દનજ ખરી પડતી મેં જોઈ : અમારા રૂપીઆ અને સામા પક્ષના રૂપીઆના ઢગલા બરખાઈ થઈ જવા લાગ્યા અને મુકદમે તો મુકદમાની જગ્યાપરજ હતો ! ! કોરટ દરબારમાં જવું અને જાનથી અરધાઅરધ બેજાન થઈ જવું એ બરાબર છે.

“એવી રીતે લગભગ સાત મહીના નીકળી ગયા ! અમને દીવસના નહીં ચયન કે રાતના નહીં ઉંઘ ! કાસીમઅલીબી દુકાનપર ધ્યાન આપી શકતો નહીં હોવાથી તેની દુકાન ખી તેના વગર પડી ભાંગવા લાગી. વખતની બરબાદી, પધસાની ધુલધાણી, અને ધધા રોઝગાર અને જીંદગીની હાની જે લોકો ચાહતા હોય તે લોકેજ ફોરફ દરબાર જવું જોઈએ !

“દીવાનીમાં મુકદમો ચાલુ થયો કે મહારા બાઇજીને મેં બોલાવ્યા. બાઇએ બીજા ચોડાક નવા બનાવટી સાક્ષીઓ પધસા આપીને ઉભા કીધા ! જુઠ્ઠી સાક્ષીઓ આપનાર બદમાશોને મહારા બાઇ જવો ઉસ્તાદ મલી જવાથી તેઓ નહીં હીલાવી શકાય તેવા સાક્ષીઓ બની ગયા !—મુકદમો ચાલ્યો ત્યારે મેં કસમપર જુઠું કહ્યું કે મએલવી તઈયયુદીન શાદીમાં મુસ્લા હતા અને ધયાજુદીન વકીલ હતા અને લગનના ફલાણા ફલાણા સાક્ષીઓ હતા એમ લખાડ કહ્યું. બેશક, એમ હું બોલ્યો તેનું કારણ એ હતું કે લગનના કર નાર, લગનનો વકીલ, લગનના સાહેદ બધા અમોએ પહેલાનીજ મુઆફક બનાવટી ઉભા કીધા હતા. તે જુઠ્ઠા સાક્ષીઓએ એવી તો સફાઇથી જાપાની આપી કે હું પોતે બી એમજ સમજ્યો કે રખેને ખરેખરજ મહારી શાદી ફાતીમા સાથે થઇ હોય ! !

“મુકદમાના બેઉ તરફના સાક્ષીઓની દીવસોના દીવસો સુધી જાપાની લેવાયા પછી જજ સાહેબે કહ્યું કે ‘દશમે દીવસે મુકદમાનો ચુકાદો આપવામાં આવશે’—અમારા વકીલે રૂપીઆથી બરેલું ખીસું એક હાથે પકડીને અને બીજે હાથે મહારી પીઠ ઠોકીને મહેને શાખા-શી આપતા કહ્યું ‘કાંઇ ધાસ્તી નથી’—ચુકાદાને દીવસે અમારા

ગામના તમામ લોકોથી ગોચા કચહેરી ઉભાઈ ગઈ ! ચુકાદો અમારી તરફમાં આવ્યો ! અને આદમીઓ બાહર નીકળ્યા કે ગોચા ખુમાખુમ પડી રહી. કાસીમઅલી બેહોશ થઈ પડી ગયો હતો. અને નઝીરદીન તેના ચહેરાપર પાણી છાંટીને તેને હવા નાંખતો હતો. મહારા ભાઈએ મહારી આગળ આવીને કહ્યું ‘જોઈ કોરટ દરબારની આવે રીત ? ખરાનું ખોટું થાય અને ખોટાનું ખરું થાય તે એનું નામ ! રૂપીઆ ખરચો અને જુઠ્ઠા સાક્ષીઓ ઉભા કરો. તો તમ્હે ચાહે તે કરી શકો ! હવે હું ફાતીમાને પકડાવી મંગાઉ તો ખરો !’

“વાહરે કાનુન ! વાહરે કેટલીક કોરટ ! જુઠ્ઠી શાદી—ખનાવટી કાઝી—જુઠ્ઠા વકીલ—જુઠ્ઠી સાક્ષી—વાહરે વાહ ! વાહરે વાહ ! પછસા આપીને જુઠ્ઠા સાક્ષીખી ઉભા કરાય ! અને તે સાક્ષી નહીં તુટે તો પછી નીરદોષ બીચારા ગુનહાગાર ઠરે !! અફસોસ ! સદ હઝાર અફસોસ ! દુનીયા પાપી નથી, મગર તેમાં વસનારા અમારા જેવા બદકાર બદમાશો પાપી હોય છે અને તેઓજ દુનીયાને દોઝખ બનાવે છે !

“મહારા દોસતો સાથે જ્યારે હું મહારા ઘર આગલ પાછો ફર્યો ત્યારે ગામમાંના ઘણા ખરા રહેનારાઓએ મહારી સાથે વાત કીધી નહીં, અને મોટું ફેરવીને ઉભા રહી ગયા ! મુકદ્દમાના ફેસલાની ખબર ગામમાં જલદીથી પહોંચી ગઈ હતી.—બીજે દીવસે સહવારે મહેને ખબર મલી કે કાસીમઅલી મરી ગયો ! મહારો ઘણો વીચાર થયો કે તેના જનાઝા વખતે તેને પગે પડવા માટે તેના ઘર આગલ જાઉં, લેકીન શરમને લીધે જઈ શક્યો નહીં. અફસોસ ! તે બીચારો

મુકદ્દમો હારી જવાથી સરદ દીલનો થઈને મરી ગયો હતો. અને તેનું દીલ શીકસતાં કરવા માટે હું અને મારો ભાઈ પાક ખુદાને જવાબદાર હતા એમ મહેને લાગતાજ હું કમકમ્યો.

“કાસીમઅલી મરી જવાથી થોડા દીવસ થોભી જવાનું અમોએ દુરસ્ત ધાર્યું અને તે થોડા દીવસના વીટવા પછી અમે ફાતીમાને લેવા સારૂ અદાલતનું હુકમનામું અને બજાવણી માટે કોર્ટના માણસની મદદ લેવા ગયા તો અમારે માથે વીજલી ગોચા તુટી પડી ! નઝરદીને અપીલ નોંધાવી હતી અને અપીલનો ફેસલો નહીં થાય ત્યાં સુધી ફાતીમાને અમો લઈ જઈ શકીએ નહીં તે માટેનો હુકમખી લીધો હતો ! મ્હારો ભાઈ તો જલ્દીને ખાક થઈ ગયો. તે ગુસ્સાથી બોલ્યો ‘ઠીક છે, સલાવવા દો મુકદ્દમાને—જોઈએ, કાણુ હારે છે અને કાણુ જીતે છે?’

“અપીલમાં પાછો મુકદ્દમો શુર થયો ! કાસીમઅલી અને નઝીરદીનની જમા પુંજી અને ફાતીમાના દાગીના વગયરા પહેલેથીજ કોર્ટ દરબાર લડવામાં ઉડી ગયા હતા ! હવે નઝીરદીન કાસીમઅલીનું દરબાર અને જમીન જગા વેચીને મુકદ્દમો લડવા લાગ્યો !—અમે જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી મુદત માંગતા ગયા , અને ત્રણ ત્રણ મહીનાની તારીખો પડવાથી નઝીરદીન હયરાનો પરીશાન થઈ જવા લાગ્યો ! તેની દેહ તુટી ગઈ, તેની આંખો ગોખલામાં ગતી ગઈ. લોક કહેતા હતા કે તે અને તેની મોહરદાર ફાતીમા એકંજ વખત ખાઈને મીજી વખતના પેસા બચાવી કોર્ટ લડવા માટે પૈસાને જેમ તેમ મુકમરો વેઠીનેખી સાચવતા ! પેટે પાટો બાંધીને કોર્ટ દરબાર લડતા

અફસોસ! અમારી ખેડ પક્ષની મુઆફિક કેટલા એવા લોકો હતા જેઓ ખીચારા કોરટ દરખાસ્ત લડી લડીને અરબાદ થઇ ગયા હતાં! કોરટ દરખોસ્તનું જ્યાં નામ પડ્યું, ત્યાં પછી સસતો છુટકારો જ ક્યાંથી થાય?

(૪)

“ફરીથી મુકદ્દમો ચાલ્યો! વકીલની શી-વકીલના માણસને ગાડીભાડું અને ઇનામ-કોરટના નોકરોને મસકો-કોરટના સીપાઇઓને ઇનામ અકરામ આપતાં આપતાં નાંકમાં હમ આવ્યો! મુદત વીટી જવા પછીથી ચુકાદાની પણ તારીખ પડી! પંદર દીવસે ચુકાદો આપવામાં આવ્યો તો અમે હારી ગયા, મુકદ્દમાનો તમામ અરજ અમારે માથે પડ્યો. તે દીવસે મ્હારા ભાઇએ જજને એટલી તો ગાલગલોજ આપી કે જે કોઈ સાંભલતે તો વગર ભાડાના ઘરમાં જતે! અમે ગામમાં ગયા તો ઘણા ખરા બધા લોકો ખુશી થયલા દેખાયા અને કેટલાકો તો કહેવા લાગ્યા કે પુરા કામનો નતીજો હંમેશા પુરોજ મલે છે.” વલી, એક આદમીએ તો અમારી આગલ આવીને કહ્યું ‘મીયાં કાંઈ ખબરખી છે? ફાતીમાને એક છોકરો પયદા થયો છે, જેનું નામ ફતેહમુહમમદ રાખવામાં આવ્યું છે.’

“હું ચોંક્યો! ફાતીમાને બચ્યુંખી થયું? મેં વીચાર કીધો, ખચીત મહને ચોંકવું નહીં જોઇએ. ખેશક, બહુ લાંબો વખત નીકલી ગયો હતો. મુકદ્દમા ફરી અને ફરીથી લડતાં લડતાં અઢી વરસનો લાંબો અરસો નીકલી ગયો હતો!-મ્હારા ભાઇએ ચીરડાઇને પેલા

શખસને કહ્યું 'ઠીક છે-ઠીક છે, ઊકરો થયો તો શું થયું? અમે તો લડશું. હવે વડી અદાલતમાં લડશું.'

"અને ખરેખર, મહારા બાપએ સહુથી મોટી અદાલતમાં અપીલ નોંધાવી! અમેનેખી જમીન ગીરવી મુકીને લડવું પડ્યું. મોટી અદાલતમાં મામલો ગયાનેખી એક વરસ નીકલી ગયું! હું ફાતીમાને જાદમાં પોતાનું ખચ્ચું લઇને મહેનત મઝદૂરી કરવા માટે જતી જોતો હતો. એ લોક એટલા લાચાર થઈ ગયા હતા કે ખેરી-સ્ટર રોટી શક્યા હતા નહીં.

"એક દીવસે અમને તાર મલ્યો કે અમારી જીત થઈ હતી! મહારો બાપ તે તાર વાંચીને ઉછલી પડીને બોલ્યો 'હવે જીત કોણની થઈ? હવે મોટી અદાલતથી ઉપર અપીલ ક્યાં કરી શકાશે?'

"અમને ફાતીમાને લેવા જવા સારું હુકમ નામું મલ્યું અને અદાલતના આદમીની સાથે અમે નઝીરદીનના દરવાજાપર ગયા. આખા ગામના લોકો ત્યાં ગયા તુટી પડ્યા! ઓરતોખી પુરકા નાંખીને ગોયા તમાશો જોવા અવી હતી! ન્હાના ન્હાના ઊકરાખી આવ્યા હતા! ગામના લોકો કેટલાક ચુરસામાં અને કેટલાક ઉદાસ હતા! મહારા બાપએ આવાજ કીધો 'અરે નઝરદીન મીયાંના ઘરમાં કોઇ છે કે નહીં?'

"તે સાંભળીને નઝરદીન બહાર આવ્યો તે ખીયારો કમરમાંથી વાંકો વલી ગયો હતો, તેના શરીરપર ખીલકુલ હાડકા નઝર આવતાં હતાં, એક હાડખીંજર જેવો તે થઇ ગયો હતો, આંખો ગોખલામાં

દુખી ગઈ હતી અને તેની આસપાસમાં કાલી લીટીઓ પડી હતી. માથાના બાલ સુફેદ થઈ ગયા હતા. તેના દીલમાં ફાટા તુટાં કપડાં હતાં.—મહારા બાપએ તેને જોઈને કહ્યું “બુઓ, આ અદાલતનો આદમી છે. ફાતીમા બીબીને તેના શઓહરના હાથમાં આપો છો કે નહીં, ખેલો ?” મહારા બાપ તરફથી ‘તેનો શઓહર’ એવા શબ્દો સાંભળીને ગામનાં કેટલા લોકો ‘છીઝી’ કરવા લાગ્યા. કેટલાકોએ વલી અમને મારવા માટે લાકડીઓ ઉગામી, પણ નઝીરદીને તેમને અટકાવ્યા !

• “નઝીરદીને પોતાના ઘરમાં જોઈને ગલગલા સાથે પુકાર્યું ‘ફાતીમા.’”

“જોઈમાં બચ્ચું લઈને ફાતીમા બાહર નીકળી. તેની સાડી મેલી હતી અને બે ત્રણ જગાપર ફાટેલી હતી. સાડીના છેદ છેદમાંથીબી તેવી ખુબસુરતી ચમકી રહી હતી. મેં તેને ધણું દીવસેથી જોઈ નહીં હતી, લેકીન આજે નઝદીકથી હું તેને જોવા લાગ્યો. તે ખુબસુરતીના પુતલામાં યુનાઈનો એકબી ડાઘ પડેલો દીસતો નહીં.

“ નઝીરદીને મહારી તરફ જોઈને કહ્યું ‘મીહરદીન મીયાં મહને પુરેપુરે ચકીન હતું કે અદાલતથી રાસ્ત ઇતસાફ મલશે ! મગર એમ મેં મહારે સ્વપનેબી માન્યું નહીં હતું. ખયર, જેબી હોય ! હું એક વાત કહેવા માગું છું: અદાલતનો ફડઓ જે હોય તે, લેકીન પાક પરવરદીગાર જાણે છે કે આએ મહારી મોહરદાર છે અને આએ મહાર બચ્ચું છે. આપ એ કામ સાર કરી રહ્યા છો કે પુર ?”

“મેં તે સાંભળીને પાક પરવરદીગારને ખમોદ કીધો. અને ભાઈ તરફ જોઈને તેને હલવેથી કહ્યું ‘એ લોકને પુરતી સગા મળેલી છે માટે ચાલો આપણે પાછા ફરીએ.’”

“મહારા ઘાટકીભાઈએ કહ્યું ‘શા માટે જઈએ? એટલો બધો વખત ગયો ને બધું ગીરવી મુક્યું તો તમહે આટલા ઝરા જેટલા રડવાથી પીગલી ગયા! હું તો નથી માનવાનો! અને તમહે જો ફાતીમાને જતી મુકશો તોખી શું થયું? અદલતમાં તો સાબેત થઈ ચુક છે કે ફાતીમાં તમહારી મોહરદાર છે.’”

તે સાંભળીને નઝીરદીન અને ફાતીમાં ખેડ રડવા લાગ્યા અને તેમનો છોકરોખી જાણે અમારી વાત તેણે સાંભળી અને સ્હમજી હોય તેમ રડવા લાગ્યો! મહારેથી હવે તે જોવાઈ શકાયું નહીં, જેથી મેં કહ્યું ‘અદલતમાં સાબેત થયું છે કે ફાતીમાં મહારી મોહરદાર છે તો હું તલાક આપું છું, તલાક આપું છું, આપું છું. આજેજ તલાકનામું લખીને રજીસ્ટરીમાં મોકલું છું.’

“મહારો ભાઈ તે સાંભળીને નારાઝ થઈ ગયો, મહારા જુદા દોસ્તો દીલગીર થયા, પણ મેં મહારા દીલમાં સંધ્યારો લીધો કે મેં પાકપરવરદીગારને રસ્તે ચાલીને નેક કામ કીધું હતું—હું બીજેજ દીને રજીસ્ટર્ડ કીધેલું તે તલાકનામું લઈને નઝીરદીનને ધરે ગયો. જેયું તો ધરમાં કાઈજ નહીં હતું! રાતનાજ નઝીરદીન પોતાની મોહરદાર અને છોકરાને લઈને ગામ છોડીને કેઠે ચાલી ગયો હતો!”

“મહારા ભાઈ સાથે મહેને મોટી પંચાતી થઈ, અને તેથી હું ધરખાર છોડીને ચાલી ગયો. તે પછી મહેને મહારી રખડપટ્ટીમાં એક

ઉસ્તાદ મલ્યો જોણે બકરા અને વાંદરાનો તમારો મહને શીખવ્યો જોથી હું હંમેશા મહારા ખીસામાં પેલું રજીસ્ટર્ડ થયેલું તલાકનાંમું લખનેજ ફરજી, અને વરસો થયાં હું નઝીરદીનને શોધું છું. નઝીરદીન નહીં મને તો તેના અને ફાતીમાનો છોકરા ફતેહમુહમદને જોઉં છું. કોઈ દીવસ મલી જાય તો ઘર શોધીને નઝીરદીનને હવાથે તલાકનામું કરી દેવાની ઇચ્છા રાખું છું. હવે હુઝુર રઝા લઉં છું.”

મેં તે મદારીની કહાણી સાંભળીને પુછ્યું “વાર, તમારાં બાઇનું શું થયું?”

“જે જેવું કરે તેવુંજ તે બરે.” તે મદારી બોલ્યો, “જુડો મુકદ્દમો ઉભો કરીને કોઇને નાહક સતાવીને ખરબાદ કરવાથી શું કદીખી કોઇ સુખી થાય છે? હું તો મારી છેલ્લી ભલામી મદારીને ધંધો કરીનેખી ખાઉંછું પણ તેતો કુદરતના પવીત્ર હાથથી એવી સજા પામ્યો છે-ગરીબી અને દુખમાં એવો તંગ થઈ ગયો છે-કે ગરીબીથી પુરેપુરું ખાવાનું નથી મલતું અને ખાવાનું મળે છે છતાં દુખથી હયરાન બનીને તે ખાઇ અને જોરવી શકતો નથી. ખરંજ છે કે “જેવું જે કરે તેવુંજ તે પામે.” હવે હુઝુર હું જાઉંછું. મુઆફ કરશો જે મેં કોરટ અને દરખાસ્ત માટે કાંઈ અપમાન બરેલા શખ્સો વાપર્યા હોય તો! આ દુનીયાની કોરટ અને દરખાસ્ત જે એક ખારગી જુઠા સાક્ષીઓથી ખોટું રસ્તે દોરવાઇખી જાય તોખી પાક ખુદાની કોરટ દરખાસ્તથી તો પાપી કદીખી જમી શકતા નથી.”

એટલું બોલી તે મદારી ગયો.

માંખમારૂ ડાક્ટર !

(૧)

એલ. એમ. એસ. ની પરીક્ષા પસાર કરી ને જ્યારે હું મ્હારા પોતાના ગામમાં ગયો ત્યારે ત્યાં ગોયા એક હલ્લો મચી રહ્યો ! ગામમાં મ્હારા એટલાં બધા હીતછપી હતા તેની તો મ્હને પોતાનેથી ખબર નહીં હતી ! મુખ્યારકબાદીઓનો વરસાદ જ્યારે મ્હારીપર વરસવા લાગ્યો ત્યારે હું સમજ્યો કે મેં ડાક્ટર બનવાથી ખરેખરજ મોટો વાઘ માર્યો હતો !

અમારા ગામમાં બીજો એકબી પાસ થયલો ડાક્ટર હતો નહીં, લોકો બધાં વૈદરાજ પાંડેજીની ગોલીઓ અને લુકી ખાઈ ખાઈને મરતાં હતાં યા મરતા મરતા જીવતાં હતાં ! પાંડેજીએ પોતાના આગલા જનમમાં વૈદક હુનર શીખ્યો હોય તો પત્રીત્ર ઈશ્વર જાણે, પણ આ જનમમાં તો તેવજુ વૈદક પોથીઓનું મોઢુંથી જોવા ધગરજ વૈદ બની ગયા હતા ! લેકીન, પાંડેજીના હાથને જશ હતો ! તે ગમે તે અગરમ અગરમ આપે તોબી લોકો ખુશીથી ખાતા, સારા થતા તો પાંડેજીની વખાણુ કરતા અને મરી જતા તો તે લોકોનાં સગાં મુએલાંના નસીબને રડતાં !

મેં મારા રહેવાના ધરની સામેનાજ એક મકાનમાં દવાખાનું બોલ્યું, બહો ખરચ કરીને બધી જાત જાતની મોંઘી દવાઓ, મુકી, કુરસી મેજ અને કમપાઉંડરને માટે અલાહેદી જગ્યાનોબી બદોબસ્ત

થઈ ગયો. મ્હારા સગાવહાલાં અને દોસ્ત આશનાઓ ધણા મોટા પ્રમાણમાં હતા અને તેઓએ મ્હને જ્યારે ડાકટર થયેલો જોયો ત્યારે પાંડેજનો હાથ મુકી દેવાનો ધરદા કીધો! મેં જોયું કે હા, હવે આપણો રોમો દાખ વધી ગયો! હવે તો પાંચે આંગલાં ધીમાં હતાં!

ત્રીજે દીવસે સ્થવારે દવાખાનામાં જઈને જોઈં છું તો લોક જમા થયલું. દવાખાનામાં દાખલ થઈં છું તેટલાજ પુઆજી આવીને ઉભા “અરે ભાઈ, જરા ધર ચાલ, હારી પુછનો છોકરો ઘણોજ ખીમાર છે. પાંડેજની દવા તો હવે કરવા ગમતી નથી, કેમજો ધરના છોકરાને મુકીને પાંડેજને કોણ સેકા તાણવા જાય? ચાલ તો ભાઈ, જરા જલદીજ ચાલ, પાંડેજ તો તદન અનાડી મુએલો છે તું તો શીખેલો ભણેલો ડાકટર છે.”

એક યુદો જે દવાખાનામાં બેઠેલો હતો તે મ્હારા પુઆની વાત સાંભલીને તેને ટેકા આપતા બોલી ઉઠ્યો “ખીલકુલ અનાડી! પહેલા નંખરનો અનાડી! મ્હારી દસ વરસથી ખાંસી છે તો પાંડાં અનાડીએ સારીજ નહી કીધી! ફકટ કાલેજ ડાકટર સાહેબની દવા કીધી તો આરામ થયેલો લાગ્યો!” અને તેમ બોલીને તેણે મ્હારી વખાણ કીધી.

પુઆજીએ તુરતજ મ્હારો હાથ પકડી મ્હને બેંચ્યો “ચાલ, જરા જલદીથી ચાલ ભાઈ.

હું ખીજાઓને બેઠેલા છોડીને પુઆ સાથે પહેલા રવાના થયો, રસ્તામાં મેં ઉકમાઈ લઈને પુઆને કહ્યું “કેમ, ત્હમે તે યુદાની વાત સાંભલીની? દસ વરસ સુધી પાંડેજની દવા ખાઈ ખાઈને હવરાન

પરીચાન થયો અને મ્હારી એકજ દીવસની દવાથી તેને અપરદસ્ત મોટો ફાયદો થઈ ગયો! કેમ મ્હારી દવા કેવી!”

“લણીજ સારી” પુઆએ ટેકા આપી દીધો.

પુઆનો છોકરો તો હતો બાવીસ વરસનો, પણ હજી બધાં તેને “બચ્ચા”ના નામથી લાડે લાડે બોલાવતા હતા! બચ્ચાજી તો કાંસતા ખાંસતા બીઠાનાપર પડેલા હતા.

મેં તેને તપાસી જોયો તો ફક્ત માથામાંજ દરદ હતું. એમ મ્હને માલુમ પડ્યું, બાકી બધી રીતે અતતો કતતો તે હતો. મેં ભરમ બોલ્યો નહીં અને દમામથી કહ્યું “હમણાજ મ્હારી દવાઈથી સારો થઈ જશે. હું હમણાજ જઈને દવા મોકલાઉં છું.”

પુઆજીએ તે સાંભળીને કહ્યું “બાઈ, એટલી બધી ઉતાવળ શાની છે? ક્યાં જાઓ છો? હમણા તો હું નહીં જવા દઉં જરા પુઆને ત્યાંની હવા તો બે કલાક ખાઓ. બેસો.”

હો! બે કલાક હવા ખાવા બેસું? દવાખાનામાં જઈને તે બે કલાકમાં કાંઈ ખુરદો પાણી મેલે તો કાંઈ કામ થાય તેમ હતું, અને પુઆ તો બે કલાક હવા ખવાડતા હતા! અને ખરેખરજ, પુઆને ત્યાં હવા સીવા બીજું શું હોય? ફેરા આંટીની શીબી નહીં મેલે, અને દવાના પુટીયાબી નદારદ!

પુઆએ વધાર્યું “બાઈ, ચીઠ્ઠી લખી આપો તો માલુસ પાસે દવા મંગાવી લઉં. તમ્હે દગલો ઉતારીને જરા બેસો. બચ્ચાંની પાસેજ બેસોની કે એના દુશ્મનને કાંઈ થાય તો તમ્હે પાસેના પાસેજ હોવ તો દવા કરી દો.”

પુઆને અને પુઆના છોકરાને માટે મનમાં ખુબ ખડખડ કરીને હું તે “બચ્ચા”ની પાસે બેઠો. તે બચ્ચું જરા “આહ ઉહ” કરે તો પુછું ગભરાઈ અકલાઈને બોલે “બેટા, જરા એનું માથું તો દાન.”—લાયાર! સગાઈની શરમ આગલ લાયાર! એક હાથે તેને પંખો નાખતો અને બીજો હાથે તેનું માથું દાખતો તે હું બચ્ચાની માવજતમાં બેઠો!

હવા ખાતો તો હું ચરવાયો! હવા ખવાડવાને બદલે પુછને ત્યાંના સતર પંદર મ્હારી આળુઆળુ એકઠાં થઈને હવા ઉલટી બંધ કરવા લાગ્યા! એક પુછવા લાગી “ભાઈ માથામાં બાલ થોડા હોય તો કેઈ હવા લગાડવી?” બીજી પુછવા લાગી “ભાઈ મ્હારા પેટમાં થોડે થોડે વખતે દુખારો થાય છે તે શું ખાવાથી મટી જશે?” ત્રીજી સગી કહેવા લાગી “મ્હારી પુઆણુસાસુના છોકરાને થોડે થોડે વખતે સરકમ થયા કરે છે તો તેનું કેમ કરવું?”

મેં કહ્યું “મ્હારી પાસે તેની હવા ઘણી અકસીર છે.”

મેં એમ કહ્યું કે તુરતજ પુઆ ગલે પડ્યા! “જા તો બેટા હવાખાનામાં દોડી જઈને એ બીચારા દુખીઆને વાસ્તે માથાના બાલની, પેટની, અને સરકમની હવા તો મોકલી આપ, જાતો બેટા.”

મેં કહ્યું “પુઆ, હું દરદીઓને જોયા વગર કેમ હવા મોકલું?”

“અરે તું પાણીબી મોકલશે તો ત્હારા મોકલેલા તે પાણીથી તે લોક સારા થઈ જશે” પુઆએ મહને છાપડે ચઢાવ્યો! “જા, બેટા જઈને જલદીથી તે લોકને વાસ્તેબી હવા મોકલ.”

આવ બહા, પકડ ગલા, ધસ બહાસે ભાગના બન્ના! કુઆના દીકરાની દવા તો મુક્ત તો મુક્ત, પણ કુઆને ત્યાંના બધા જમ્મેલા સમેલાની અને તેમના સગાંઓની દવાળી મુક્ત! !

માથું કુટીને દવાખાનામાં ગયો, જઇને જોઉ છું તો પોણા ઉપર દરદીઓ કંટલાઇને ચાલી ગયલાં, અને જે રહેલાં તેમાંના બધાં ખરાં મ્હરાં સગાં! ! ઓ ત્હારો દાદો મરે, બધાં મુક્ત દવા લેનારાં સગાંઓનાં વહાણુ ક્યાંથી ફાટ્યાં? શરમને મારે આપવી પડી, બધા સગાં વહાલાઓને મુક્ત દવા આપવી પડી !

કેટલાક સગા તો વળી એવા એખે એખાં માથે પડ્યા કે દવા તો મુક્ત મંગાવે તો મંગાવે પણ તે લઇ જનાર માણુસળી મ્હનેજ હેલ મજુરી ખરચીને રોકવો પડે! કુઆ, કાકા, મામા, માસા, સાલા સસરા, બમકા ધમકા બધાજ ગમે પડ્યા લગ્યાં, અને નખખોદ ગયાઓને મુક્ત દવા મલવા લાગી તે અમથા અમથાળી સીક પડી જવા લાગ્યાં કાઇના પેટમાં જરા પવન દોડયો તો મ્હને બોલાવે, કાઇને ખાટો ઓડકાર આવે તે મ્હને બોલાવે, કાઇનું પોરીયું જરા વધારે રડે તો તેળી મ્હનેજ બોલાવે. અને એ બધા એમ બોલાવી બોલાવીને મ્હને મુક્તજ બોલાવે!

એથી હું બહુજ બેઝાર થઇ ગયો, મેં ગભરાઈ ઘેરાઇ ચીરડાઈ જઇને એવો વીચાર કીધો કે એ નખોદ ગયા બધા સગાંઓને એક દહાડે દવાને બદલે સ્ટરીકનીન મોકલી આપું કે દરદ અને દરદી બેઉનો આંકો નીવેડોજ આવી જાય! કાઇની પાસે શી કે દવાના પૈસા માંચું તેવો હું નહીં હતો, અને શરમમાં અને શરમમાં મોંઘી કીમતે

વેચાતી લીધેલી હથાળી મુદતમાં બધી ખપાવતો જતો હતો!-હું મુદતનો ડાકટર હતો એટલે પાંડેજીને વાંધો નહીં હતો! તે મુંચી આંખે મામથો જોઇને મ્હારી સામે નઝર પડતાંજ હતી પડતો!

મ્હારો ભાઇ મ્હારીપર કોઈ વખતે છેડાઈ પડતા “રહેવા દો! તમ્હારા ફરદી તમ્હનેજ મુખારક! નમ્હને આપણા એ બધાં સગાઓ એ ઉલ્લુ જોઇ લીધા છે, સમજ્યા! એવી રીતે ધંધામાં શરમ રાખશો તો કેમ ચાલશે? એવી શરમ કરવાથીજ ત્હમે હુઓ છો, પહેલાં થોડા દીવસ કેવું ઠીક ચાલ્યું? અને હવે તો શરમ અને મુરવવતને લીધે તમ્હે માંખમાર ડાકટર બની ગયા છો! ફાકટીયા ધરાકોથીજ તમ્હને દુરસત નથી મલતી તો પછી જોઓ પૈસા આ પે તે લોકને ત્યાં ત્હમે જઈખી કેમ સકો?”

ભાઇનું બોલવું તો ખમી લીધું. પણ ઐરીએ જે વાત સંભલાવી કે તેને ખુબ માર માર્યો. ઐરીના રડવાથી આંખો તકીયો બંજીઇ ગયો. મેં જોયું કે તે તકીયાપર સુવશ તો સરદી થશે! આખીર ખીજ દીવસે ઐરી પોતાને મ્હારે ગઈ, અને મેં રાહતનો દ્રમ ખેંચ્યો!

(૨.)

મેં જ્યારે જોયું કે શરમમાં અને શરમમાં હું હુખી જતો ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે હવે શરમને છોડી દેવી!

શરમ છોડવાના ધરાદાને મનમાં મઝપુત કીધો કે કાકીના જમાઇએ જે માણસ મોકલેલો તે આવીને કહેવા લાગ્યો “ડાકટર સાહેબ, તમ્હારી કાકીના જમાઇએ પેપરમીટનો અરક માંગેલો છે.”

તેજ વખતે વળી પુઆની તરફથી એક સગાએ આવીને કહ્યું
“ડાક્ટર સાહેબ, તમહારો પુઆએ જરા પલાસતર એવ પારીસ
માયું છે.”

મહારથી હવે ખમાયું નહીં, દવાખાનામાં થોડાક ધરાક બેઠેલા
હતા તેઓની સામેજ મેં કુરસીમાંથી ઉઠીને તે કુરસીને હાથમાં
ઉઠાવીને કહ્યું “ને પુઆએ આએ કુરસી નથી મંગાવી કે? એ
ગાદીવાલી છે એટલે પુઆના ધરમાં શોભશે ધણી. ને આએ બધી
અભરાધઓળી કંચ નહીં પુઆ મંગાવતા? પોરીયા બચ્ચાંના ઠીગલા
પુતળાં ને રમકડાં મુકવા તો કામ લાગશે.” બેઠેલા ધરાકો તે સાંભ-
ળીને ઝોરથી હસી પડ્યાં! બેઉ પથગામચીઓ તે દીવસે ખાલી
હાથે પાછા ફર્યા!

થોડા વખત પછી મહારા માસા આવી લાગ્યા અને તેવણ
મહેને કહેવા લાગ્યા “બેટા, સામુદાના તો આપણા ધરમાં કોઇ બનાવી
જાણતું નથી—જરા તહમેજ આવીને પકાવી જાઓ તો કેવું સાડ?”

મેં માસા તરફ ડોળા ગુરકીને કહ્યું “ઠીક વાત કીધી. દરદીનું
ખીજાનું ખરાબ થયલું હોયતો તેખી ઘોવા સાડ ગમે તો હુંજ આઉં.
તમહારા લોકને વાસ્તે તો હવે મેં મહારા દવાખાનામાં એક મોટી
ઝાડુ મુકેલી છે કે આવીને તમહારે ધરના બધા રોગીઓને તે ઝાડુ
થી ઝુડી નાખું.”

માસા તો ગભરાઇ ગયા, અને બેઠેલા બધાઓ મને અજાણી
થીજ જોવા લાગ્યા.—ગમે તે હોય, પણ આવી આવી બે ચાર
વાનો કહી દેવાથી મહારે જીવ જરા હલકો પડ્યો! અને મેં

વીચારું “હવે મુરખત તો છોડી દીધી છે, જેઉંછ તો ખરો હવે ધંધો કેમ આણે છે.”

હું તે દીવસે આખો દીવસ બહાર ગયોજ નહીં. આખો દીવસ બેસીને હીસાળ કીધો અને બધાં બીજા ઘડી કાઢ્યા. સગાંવ-લાલાંઓની મુક્ત દવામાં રૂપીયા બઢી હજારનો સફાયો થઈ ગયો ! કમખાઉંડર પાસે બીજા લખાવીને દરેક સગાંને ત્યાં મોકલ્યા અને વળી ઉપરથી કહેવડાવ્યું કે શીના રૂપીયા લીધા વગર હવે કદીબી હું તમ્હારે ઘરે નહીં આવીશ અને દવાળી કદી મુક્ત નહીં આપીશ.”

મ્હારી એ નવી રીતથી અજાયબ રીતનો ફેરફાર થઈ રહ્યો ! બીજેજ દીવસથી કાકા, મામા, સાલા, સસરાનો, કોઈ કોઈના પતનોજ નદારદ ! બધાના દુખદરદો પોતાની મેલેજ સારા થઈ ગયા !

મગર, મોટી અજાયબીની વાત છે કે બીજેજ દીવસથી મ્હને કોઈ બહારનું એક ધરાકળી બોલાવવા કે મ્હારા દવાખાનામાં દવા વેચાતી લેવા નહીં આવ્યું. એક બે ત્રણ એમ કરતાં આખું અઠવાડ્યું પસાર થઈ ગયું પણ કોઈ ધરાકનોબી પતો નદારદ ! અરે, એ બનાવ કેમ બની ગયો ?

અઠવાડીયા પછી મ્હારે કાને જે વાત આવી ને સાંભલીનેજ હું તો ડંગ થઈ ગયો ! મ્હારા પુઆ લોકોને કહેતા હતા કે “બીચારાનું મગજ ખરાબ થઈ ગયું છે ! એને બોલાવવા જઈએ છીએ તો ગાલ આપે છે ! અને રાત દહાડો બેસીને જુઠા પોટા ખીસ બનાવ્યા કરે છે. એ બીચારો ડાકટર થયો છે તે એમજ સમજે છે કે લોકો પર એના પચીસ વીસ હજાર રૂપીયા માગતા નીકળે છે !”

તે સાંભલીને મહારા આખા શરીરમાં ઝાંચા આગ લાગી ઉડી. તેજ સહાંજે પાંડેજના દવાખાના આગળ ગયો તો ત્યાં બારી જમેલો એકઠો થયેલો મેં જોયો. વલી મારા ધરાકોખી ત્યાંજ હતા. મહારીજ વાત ચાલી રહી હતી એટલે મેં છુપાઇને સાંભલવા માંડ્યું. મહારા માસાજ કહેતા હતા:

“અરે પાંડેજ, તમહે શું કહો છો? અરે એ તો મહને દીવાનો બની ગયેલો લાગે છે. શું કરું નહાનો હતો ત્યારે મેંજ એને ખોલામાં ખેસાડીને રમાડેલો અને ખવાડેલો છે તેથી કાંઈ ખોલ્યો નહીં-નહીં તો એ તો એમ કહેવા લાગ્યો કે તમહારા ધરના માથુ-સોની ઝાડુથી સફાઈ કરી નાખું!”

પાંડેજએ પોતાની ચઢતી જોઇને કહ્યું “એ બધું ફક્ત ઇંગ્રેજી શીખવાનું જ કદ છે! સમજ્યા કેની? મેં મહારા છોકરાને ઇંગ્રેજી નીશાળમાં નહીં મોકલ્યો સમજ્યા કેની? આએ જોઈ કેની મોહકાણુ! ઇંગ્રેજી શીખીને તમહનેજ ઝાડુ મારવા આવ્યો! સમજ્યા કેની?”

માસાએ જવાબ આપ્યો “અરે હું તો ધરનો છોકરો જાણીને એનેજ ધરમાં ખોલાવતો હતો પણ હવે જ્યારે દીવાનોજ બની ગયેલો છે તો એવા ઘેલા દીવાના ઝકટરને ધરમાં કોણુ ખોલાવે! કાંઈ બલ-તીજ દવા આપી દે તો બચવાને બદલે મરી જઈએ તે ક્યાં પીડા? પાંડેજ, હવે તો તમહેજ આપણા મુરખી છો; ખીચારો તે તો ઝક-ટર થઈને દીવાનો થયો છે.”

હું ખુશ છોડાયો મગર દુઃખ પર દહામ! પાંડેજ વલી ઉઠ્યામ ઉચકાઈને કહેવા લાગ્યો “મહારી પાસે થોડું હીમસાગરનું તેલ છે

તે બધું જાણે તે ખીચારાને માથે ચોપડો તો સારો થઈ જશે. મહારી પાસે જે તેલ છે તે ખીજા કોઈનીથી જાણે નથી. કહો તો કાઢી આપું, પણ દામ રહેજ વધારે પડશે.”

“હું ક્યાંથી એવી મોંઘી દેવા ખરીદીને તેને માથે ટોપડવા જાઉં?” મહારા માસાએ કહ્યું “હું તેના બાઈને કહેવશ જે ગરજ હશે તો તે પોતે તમ્હારી પાસેથી ખરીદી લઈ જશે,”

હું તે વાત સાંભળીને જલેલા જીરથી ધરે ગયો અને મહારા બાઈને મેં વાત કહી દીધી. બાઈએ તે વાત સાંભળીને કહ્યું “જ્યારે તમ્હે મુક્ત દેવા આપતા હતા ત્યારે સારા હતા, અને હવે પૈસા લેવા કહ્યા ત્યારે થેલા થઈ ગયા! જેવા આએ સગાં અને બહાલાં! એમજ બોલીને તમારા ખીજા ધરકોથી એ લોકે તોડી નાંખ્યા છે સમજ્યા! હવે તમ્હારું આએ ગામમાં કાંઈજ નહીં વલે! તમ્હે હવે જાઓ કોઈ ખીજા મામ અને ત્યાં દવાખાનું ખોલો તો કાંઈ એ પૈસાનું મોઢું જશે. યહાં તો તમ્હે થેલામાં ખપો છો અને તેથી માંખમાર જની ગયા છો.”

બાઈનાં કહેવાથી હું ખીજા ગામ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો કે કેટલાક દોસ્તો મ્હને મલવા બેઠવા આવ્યા જેમાં પેલા પાંડેજ વધઈજીથી હતા. પાંડેજએ આવતાને વાર મ્હને કહ્યું “કેમ બાઈ બાહારગામ જાઓ છો?”

મેં કહ્યું “જી હા, બેજી ખરાબ થઈ ગયલું છે તેથી બાહારગામ જાઉં છું અને ત્યાં જાઈને હીમસાગરનું તમ્હારું તેલ લગાડીશ કે જેવું તેલ આખી દુનીયામાંથી મલવું મુશ્કેલ છે, આજકાલ

તો ઘેલા માથુસોને વાસ્તે તમ્હારા હીમસાગર તેલ કરતાં કોઇથી
હવે કાયદાકારક નથી.”

પાંડેજીના મોઢાનો રંગ તો જરા ઉડી ગયો પણ તોખી તે
જોયો “ભાઈ મગજમાં હવા ચઢી ગઈ છે તે આહારગામ જવાથી
ઉતરી જશે.”

મેં ડાળા જે કડકડાવ્યા તે પાંડેજી ઉડીને નહાસી ગયો!

હું ખીજે દીવસે જ્યારે આગગાડીમાં બેઠો ત્યારે મેં ધડકતી
છાતીએ મ્હારા દવાખાના તરફ જોયું તો મ્હારો નોકર તે દવાખાનાને
તાલુ મૂરી રહ્યો હતો!

દીલે બેદીલ.

(૧)

“હલ્લો મીઠો રહમતખાં! આજે કોલેજમાં નહીં ગયા?”

રહમતખાંએ જવાબ આપ્યો “આજે તો છુટ્ટી છે, ભાઈ.”

“એમ છે?” તે મલવા આવનારે કહ્યું “હું તો બીલકુલ
બુલીજ ગયો!”

મીઠો રહમતખાં “નીઝામીઆ કોલેજ”ના ફારસીને! પ્રેફેસર
હતો, મગર તે સમ્યતાના કોઇ નવાજ સાંચામાં હલેલો આદમી હતો!

કાંઈથી વાતને માનવી કે નહીં માનવી તે તો તેની પોતાની ઇચ્છાનીજ વાત હતી ! ફલાણો જાણીતો લેખક ફલાણી સારી ચીજ લખી મંચા છે, અથવા ફલાણી જાણીતી ચોપડીમાં ફલાણી શીખામણની વાત છે એ વાતને તો રહમતખાં ગણત્રીમાં લેતોજ નહીં ! વધી, મોટા મોટા સારા સારા સીધાનતોને “ઉહ” કહીને ધીક્કારવામાં, અને કાંઈ અલ્પલઘુ વાતને ટેકા આપી દેવામાં તે આગેવાન હતો !!

પ્રેક્ષિસર રહમતખાં પોતાના મકાનના એક એકાંત કમરામાં બેસીને કાંઈ વીચાર કરતો હતો, તેટલાં નીઝામઉદ્દીન નામનો તેનો એક મીત્ર આવી લાગ્યો, અને તેઓ વચ્ચે ઉપલી વાતચીત થઈ, જોતે લાંબાવતા રહમતખાંએ કહ્યું “તમ્હને તો બલા જુદી અને ન જુદીની વાતજ ક્યાંથી યાદ હોય ! તમ્હે થોડા અમારી મુઆફક નોકરીના માણસ છો !”

“ખયર” નીઝામઉદ્દીને હસીને કહ્યું “એ તો બતાવો કે આજકાલ ત્હમેથી તો કોલેજનો કાંઈ ઓછો ખીઆલ રાખો છોની ! હમણાંજ પરણ્યા છો, નવી ખીબી ધરમાં આવી છે, આજ કાલ તો કોલેજના પુસ્તકો કરતાં ખીબીના પ્યારા પ્યારા શબ્દો સાંભલી રહ્યા હશે ! બેશક, કુદરતેથી અજાયબ પ્યારભરી સાંકલ દુનીયામાં મુકી છે ! મરદ ઓરતના નેકદીલી પ્યારથી દુનીયાની તે સાંકલ એક ખુશનુમાં બેડો બને છે !—પ્યાર ! પ્યાર ! તો ભાઈ ઘણું ઝોરદાર ચીજ છે !”

“ભાઈ નીઝામઉદ્દીન, તમ્હેથી કેવી થેલી દીવાની વાતો કરો છો !” રહમતખાંએ કહ્યું “પ્યાર તે વચી કયા જનવરતું નામ છે ! હું તો એ પ્યાર શીયારને સમજીથી નથી શકતો !”

“પ્રેફેસર બાઇ, કોણ જાણે તમ્હે તે વધી કંઈ મટોડીના બનેલા છો। શું તમ્હારા દીલમાં કોઈનોખી પ્યાર વસતોજ નથી?”

“અરે પાક ખુદા! બાઇ નીઝામઉદ્દીન, પહેલાં તમ્હે મ્હને એખી તો બતાવો કે પ્યાર છે કંઈ જાતની બલા?”

“એશક, તમ્હારી વાતપરથી એ દેખાય છે કે તમ્હે પ્યારની કીમતજ જાણતા નથી.” નીઝામઉદ્દીને કહ્યું.

“કીમત?” પ્રેફેસર રહમતખાં મસખરીની હાથે ખડખડાત હસી પડ્યો “કીમત? કીમત તો બાઝારમાં થાય છે।”

“તમ્હે તો અજબ આદમી છો! હારેલા માનતા નથી, ન જીતેલા! હું તમ્હને એ પુછવાની મતલબ રાખું છું કે જ્યારે તમ્હે પ્યારને કોઈ ચીજખી સમજતાજ નથી તો તમ્હે તમ્હારી મોહરદારને શું સમજે છે?”

“મોહરદારને વધી સમજે તે શું? સ્ત્રી, ઓરત, બાનુ!”

“અરે પાક ખુદા! આએ તો અજબ આફત છે। વાર, પણ તમ્હે એનો જવાબ આપો કે તમ્હે શાદી કીધી શું કરવા?”

“શાદી કીધી શું કરવા? મ્હારા પોતાના સુખને વાસ્તે: મ્હારું ઘર અને મ્હારું સુખ હુખ સચવાય તે સાર.”

“વાર, એમ સમજે કે પાક ખુદા ન કરે ને તમ્હારી મોહરદાર મરી જાય તો તમ્હને હુખ થાય કે નહીં?”

“હુખ શાનું?” પ્રેફેસરે અજબખી બતાવી. “એક સંસારી મદદગાર કમ થઇ જાય તો તેથી થોડી તકલીફ પડે-હુખ તો નહીંજ થાય!”

“તમહે પ્રેફેસર છો, મગર મ્હને જો કોઇ પુછે તો હું એજ કહું કે તમહે એક ધણાજ સંગદીલ ઘાટકી આદમી છો.” નીઝામઉદ્દીને કાંધક ગુસ્સાથી કહ્યું.

“હમણા તો ઠંડીનો વખત ચાલેછ મીઠો નીઝામઉદ્દીન.” રહમતખાંએ હસ્તા કહ્યું. “ગરમી તો બહુ દુર છે, તેટલામાં તમહે કમ તપી જાઓ છો? શું ત્યારે તમહે એમ કહેવા માગો છો કે મ્હારી મોહરદાર મરી જાય તો તેની પાછળ મ્હારેમી મરી જવું?”

“તમહે તો ઘેલા થઇ ગયા છો નીઝામઉદ્દીન, વાર, પ્યારખી તે કોઇ ચીઝ છે? પ્યાર તો ફક્ત માણસોના એક હવસનું નામ છે, પ્યાર એક વીકાર છે. કોઇ સુંદર ચીઝને જોઇને માણસ તેને મેલવવા માટેની આશા કરીયા કરે અને હરરોઝ તે ઉમેદપર તે ચીઝની પુકે ભમે તો તે માણસના દીમાગમાં એક જાતનું ઘેલાપણું થા હવસ (વીકાર) જેને કહેવામાં આવે છે તે દાખલ થાય છે. એવાજ દીવાના હવસને લોકોએ પ્યારનું નામ આપ્યું છે.”

“તમહે તો કોઈ નવી કીસમના ભેજવાલા પ્રેફેસર છો!”

“મ્હારી મસખરી કરો છે, પણ યાદ રાખો નીઝામઉદ્દીન કે તેમાં તમહે સુખાંધ કરો છો.” પ્રેફેસર રહમતખાંએ હવે ગરમ થઇને કહ્યું. “તમહે એવી એવી શીલસુશી સમજેજ ક્યાંથી?”

“ભાઇ, પાકખુદા બચાવે એવી એવી શીલસુશીથી!” કહીને નીઝામઉદ્દીન તો ગયો.

(૨.)

બધી જાતનું સુખ હોવા છતાંપી કોણ જાણે હસીના શાખાટે ઉદાસ રહેતી હતી! તેને કોઇપણ વાતની કમી નહીં હતી! તેને કમણી

પ્રોફેસર રહમતખાં મહીનાના ચારમો રૂપિયા કમાતો હતો, અને તેની સાસુ તેને પોતાની આંખોની પુતલી સંમજીને રાખતી હતી. છતાં હસીનાને ગમ શાનો હતો? છુપા કાંઈ સંકટથી પીડાતા આદમીની મુઆફક તે દુખી હતી. રહમતખાં હસીના સાથે ચાલ એવી ચલાવતો હતો કે કાંઈ સારો ધણી પોતાની સારી ધણીવાણી સાથે ચલાવે. તેવી રીત છતાં તેનો ચહેરો દરરોજ કરમાતો જતો હતો !

એક રાતના આઠ વાગતે જ્યારે જમવાનું જમી રહ્યા ત્યારે રાખેતા મુજબ હસીના પોતાના ખાવીંદના લખવાના કમરામાં પોતેજ પાનનું બીડું બનાવીને લઈ ગઈ. પ્રોફેસર રહમતખાં લખવામાં એટલો બધો લીન થઈ ગયો હતો કે તેણે હસીનાના પગલાં સાંભળ્યાં નહીં ! જ્યારે હસીનાએ પાનનું બીડું આગલ ધર્યું ત્યારે રહમતખાંએ કહ્યું “આજે તો તું એવી રીતે ધીમા કદમે આવી કે મેં તારા પગલાંથી સાંભળ્યા નહીં !”

હસીના હસીપા મગર, તે હસવાનું ખરા દીલનું નહીં હતું ! તે તો પોતાના ખાવીંદને ખુશ રાખવા માટે જમરદસ્તીથી ખેંચી ખાંચીને હસી ! “ખાવીંદ હું તો રોજ જેમ આવતી હતી તેમજ આવી છું. પણ તમ્હે લખવામાં એટલા બધા ગુટાયલા હતા કે તમ્હેને મારા પગલાંનો આવાજ નહીં આવ્યો.”

“ખરી વાત છે.” પ્રોફેસર રહમતખાંએ કહ્યું “આએ બાબત જે હું લખું છું તે એટલી તો ગંભીર બાબત છે કે એમાં તમામ મનથી ગુટાઈ જવું પડે છે.”

હસીનાએ પુછ્યું “ખારીદ, એવી તે કેવી બાબત છે કે જેમાં તમામ મનથી ગુટાઇ જવું પડ્યું છે?”

ત્રોફેસર રહમતખાએ ગંભીર રહીને કહ્યું “પ્યાર. પ્યારની બાબતપર હું લખું છું.”

“પ્યાર!” એટલુંજ બોલતા હસીનાનો આવાજ ધ્રુજી રહ્યો। તેનો ચહેરો તમામ પીલો પડી ગયો। તેની આંખોમાં એક વીચીત્ર ચમક પમદા થઇ।-મગર, તે કે જે પ્યારને કોઇ ચીજખી સમજતો નહીં હતો તે પ્યારપર લખતોજ રહેવાના સપ્નએ હસીનાની હાલત જે હમણાં થઇ ગઇ તે જોઈ શક્યોજ નહીં।

તે કાગઝમાંજ ચેહેરો રાખીને બોલ્યો: “આજે મ્હારા ઘોસ્ત નીઝામઉદ્દીન સાથે મ્હને પ્યારની બાબતપર થોડીક તકરાર થઇ। તે તો કહેતો હતો કે પ્યારનો સંબંધ જન સાથ જોડાયેલો છે.”

હસીનાએ ગંભીર થઇને પુછ્યું “ત્યારે તમ્હે તેવણને શું જવાબ આપ્યો?”

રહમતખાએ હવે હસીનાની તરફ જોયું, અને તે બોલ્યો “મેં વધી શું જવાબ આપ્યો? મેં એજ કહ્યું કે તેમ બોલવામાં તે મોટી ભુલ કરતો હતો, કેમજે પ્યાર તો ફક્ત માણસાઇ હવ-સનું નામ છે.”

હસીના વધારે શીકી પડી ગઇ, અને છુપા ગમથી એટલુંજ બોલી શકી “ઉંહું—”

“શીખ્યા બણ્યા વગરના આદમીઓ પ્યારને કોઇ અમમય ચીજ સમજે છે-મગર, તેમ નથી. કેમજે આ બાબતમાં હું ખરાબર

લોકોને સમજાવીશ કે પ્યાર તો એક ખ્યાલ છે, એક હવસ છે, એક વીકાર છે. તુંખી સમજી શકશે, હસીના!”

“હું સમજીશ, મગર—”

“મગર શું આગલ બોલ.”

હસીના ગભરાઇ ગઇ “અમથુંજ મોંઢેથી બોલાયું.”

“નહીં, તું મગર પાછલ કાંઇ બોલવા ગઈપણ અચકી ગઈ! બોલ, બોલ, મગર, પછી શું?”

“મગર પછી કાંઈ નહીં.” હસીના ધુજતીજ બોલી.

“તું ગભરા ના, જે કહેવાનું હોય તે બેધડક કહી દે.” રહમતે કહ્યું.

“કહું?”

“હા, કહી દે.”

“હું એ કહેવા માંડું છું કે નીઝામઉદ્દીનની વાતમાં તમ્હારી વાત.....થી બહુ વધારે સાર છે.”

અને તેટલું બોલીને તે દુઃખી અબલા ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

(૩)

ઉપલા બનાવને એક મહીના નીકળી ગયો. જે દરમીયાન પ્રોફેસર રહમતખાની જવાન મોહરદાર હસીના કોઇ છુપા દુઃખથી દરરોજ નખાતી અને ગલાતી ચાલી, કોઈપણ ડોક્ટર કે હકીમ તે જવાન સુંદરીનું દુઃખ શું હતું તે પારખી શક્યા નહીં!

એક દીવસે રહમતખાંએ મોહરદારને કહ્યું “હસીના, તું દહાડે
અને દહાડે નખાતી કેમ જાય છે?”

“શું હું પીલાતી જાઉં છું? મહને તો કંઈમી જણાતું
નથી!” હસીનાએ જવાબ આપ્યો.

“જરા આધતો ઉઠાવી જો. આરસીમાં શું તુને નથી જણાતું કે
ત્હારો ચહેરો શીકો અને દુખજો પડતો દેખાય છે? ત્હારા મોંમાંયર
ફક્ત હાડકાંજ નજર આવે છે!”

“કદાચ હું પહેલાં કરતાં વધારે નખલી પડી ગઇ હોઉંબી,
લેકીન નખજાઇતું કારણ કાંઈ રોગજ હોવું જોઇએ એમ નથી.”

“રોગ હોય કે શીકર હોય. એના સીવા ત્રીજું કારણ નહીં
હોવું જોઇએ.” પરોફસરે કહ્યું.

“શું તમહે એ માનીબી શકો છો કે આટલી તવંમરી અને
સુખ છતાંબી કોઇ માણસ શીકરમંદ રહી શકે?” હસીનાએ દીવ
વગરનું હસી લેતાં કહ્યું.

“હા, જો કોઇ માણસનું મસ્તક ઠેકાણે નહીં હોય તો!
કેમજો તે મસ્તકપર હવસનો વીકાર ચઢેલો હોય!” રહમતખાં બોલ્યો.

હસીના ગમમાં ગીરફતાર થઇ ગઇ. “અફસોસ! તેજ હવસ!
તેજ વીકાર ફરીથી?”

“તું અફસોસ કરે છે” પરોફસરે અજાયબી બતાવી.

હસીનાએ ફેરવી નાખ્યું: “હું અફસોસ એટલા માટે કરું છું
કે મહને બધા રોગી કેમ સમજે છે!”

“તો શું તું પોતાને તંદુરસ્ત સમજે છે?”

હસીનાએ ગમગીન આવાજે કહેયું “હું શું બતાઉં કે હું પોતાને શું સમજું છું?” અને એક ઠડો નીસાસો નાખીને હસીના ત્યાંથી ગઇ. તે જતી હતી ત્યારે તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકતાં હતાં. ગરીબ ખીચારી! તે દીલે બેદીલનો શીકાર હતી.

પ્રેફેસર તો પોતાની પ્રેફેસરીની ધુનમાં રહીને તેની પાછળ જોઇને મનમાં બોલ્યો “મને વહેમ છે કે એના મસ્તકમાં વીકાર છે.”

તે પછી તે વાતનેખી ચાર દીવસ નીકળી ગયા. મધ્ય રાતનો વખત હતો, બ્યારે પ્રેફેસર રહમતખાં પોતાની ચોપડીઓ વાંચતોજ કુતુખખાનામાં બેઠેલો હતો. રહમતખાંના કાનોપર એકાએક કામનો દુઃખી આવાજ આવ્યો જ્યાં તે ચોક્યો “અરે? એ શું આવાજ? કોઇ ઘણુંજ દુઃખી માણસ કાંસતું હોય તેમ આવાજ આવે છે.”

ફરીથી તે આવાજ આવ્યો! રહમતખાંએ ચોપડી બંધ કરીધી, બતી વધારે તેજ કરીધી, ઉઠીને તે બારી આગલ ગયો, બારી ખોલીને તેણે બહાર જોયું તો કોઇજ જણાતું હતું નહીં. તે સમજી ગયો કે ઘરની બહારથી નહીં મગરઘરની અંદરથીજ તે આવાજ આવ્યો હતો. પાછો તે કુરસીપર બેસી ગયો, મગર ત્રીજવાર તે આવાજ આવ્યો! રહમતખાંનું રૂએરૂં ઉભું થયું! લેકીન, ચોથી વખત તો તે આવાજ કુતુખખાનાના દરવાજા આગલજ સંભળાયો!!

અને, તે દરદમંદ આવાજ પછી તુરતજ તે કુતુખખાનનો દરવાજો ધીરે ધીરે કોઇએ ખોલ્યો! ઉઠતાં ઉઠતાં રહમતખાંની છાતી ધડકવા લાગી! દરવાજો તમામ ખુલ્લો થઇ ગયો અને એક ઓરતનો

આકાર જણાયો. તે ઓરતના બાલ વીખરાયલા હતા, અને તેની ખંતે આંખો બંધ હતી!! મોટા ગભરાટ સાથે પ્રેફેસર રહમતખાંએ શું બેયુ? તેની પોતાનીજ મહોરદાર હસીના વીખરાયલા બાલ સાથે ગાદી નીંદમાં છતાંખી ઉંઘમાં ચાલીને તે ઓરડામાં આવી હતી!!

પ્રેફેસરે ધરજતા ધરજતા એક અફસોસ સાથે મનમાં ઠહયું “અફસોસ! હવે હું સમજ્યો!” અને તે કુરસીપર પછડાઇ પડ્યો!

દ્વિતી પેલોજ દુઃખી આવાઝ હસીનાના મુખથી બહાર પડ્યો, અને હવે તે કાંઈ બડબડવા લાગી. રહમતખાંએ કાન તેઝ કરીને તેનું ધોલવું સાંભળવા માંડ્યું: “નહી, નહી, હવેજ હું સારી રીતે સમજી શકું છું કે તેના દીલમાં મ્હારે માટે પીયાર નથી! હું તો તેની તરફ પીયાર ધરાઉં છું, મગર અફસોસ તેના દીલમાં એક દીલે-બેદીલ છે! તેના દીલે બેદીલમાં તે પ્યાર નથી જે પ્યારની હું તલગાર છું. પાકપરવરદીગાર! હું તેજ વાસ્તે બહુ દુઃખી છું. માટે મઓત આપીને મ્હારો છુટકારો કર.”

તે વાક્ય પછી પાછો પેલોજ દુઃખી આવાઝ તે ગરીબ અજ-લાના મુખથી બહાર પડ્યો! તે પછી તે પાછી દ્વિતી અને ઉંઘમાં અને ઉંઘમાંજ ચાલીને તે દરવાઝા આગળ ગઈ જોમાંથી બહાર પડવાના તેણે પગલાં ઉપાડ્યા કે દોડીને રહમતખાંએ તેના ખભાપર પોતાનો હાથ મુકી દીધો. “હસીના, હસીના, એ શું વાત છે?”

હસીનાએ પોતાની આંખો ખોલી નાખી, તે ઉંઘમાંથી જાગૃત થઇ ગઇ, અને તે આજુબાજુમાં ગભરાતથી એમ તેમ જોવા લાગી!

“હસીના, તેં શું કહ્યું?” રહમતખાંએ પુછ્યું.

હસીનાએ ચકીત થઈને આંખો ચોલીને કહ્યું “હંય! હું ક્યાં આવી ગઈ?”

“તું મ્હારી ચોપડીઓવાલા ઝોરડામાં આવી ગઈ છે! મગર, પહેલાં તું એ બતાવ કે તે શું બોલી?”

“હું તો કાંઈ નહીં બોલી!” હસીનાએ કહ્યું “મ્હને યહાં કાણુ લાવ્યું?”

“એ હું પછી બતાવીશ.” પ્રોફેસર રહમતખાંએ પોતાની દુઃખી મોહરદારને કહ્યું “મગર, તે પહેલાં તું એ કહી દે કે તું જે બોલી કે ‘તેના દીલમાં મ્હારે માટે પ્યાર નથી!’ તો બતાવ કે તું તે વાક્ય કાણુને વારતે બોલી? કાણુના દીલમાં ત્હારે માટે પ્યાર નથી! બોલ, બોલ.”

હસીનાએ પુછ્યું “શું હું એમ બોલી હતી!”

“હા, હમણાંજ તું તેમ બોલી હતી!”

“અફસોસ, જે વાતને મેં દીવસો સુધી માહારી છાતીમાં છુપાવી રાખી હતી તેવાત આખીર તમ્હે સાંભલી લીધી? તમ્હે તે જાણી લીધી?”

રહમતખાંએ ગુસ્સાથી બરાડ પાડી “હા, હા, મેં તે વાત જાણી, જાણી! હવે સાચેસાચું કહી દેજે કે તું કાણુના પીયારમાં ઘેલી બની રહી છે? અને તુંને કાણુનો પીયાર જોઈએ છે? સાચું કહે, નહીં તો—”

“કોઈને નહીં!” થરથર ધુણતે હસીના બોલી “કોઈ બીજાને નહીં, પણ ઓ રહમત, જે મહારો પોતાનો છે તેનો પીયાર હું તો માગું છું જે આદમી ફારસીનો એક પ્રોફેસર છતાંબી માણસાઈ પીયાર ને હવસ કે વીકાર સમજે છે તેવા એક આદમીનો પીયાર હું ચાહું છું. ઓ દીલે-બેદીલ રહમત, હું તો તારા પીયારની પ્યાસી છું.”

મગર, તે ફઝોલાદ દીલ આદમીપર કાંઈબી અસર નહીં થઈ! તે તો જેમ એક અચ્છા સાચ્યા પ્યારને એક હવસની ઉપમાં આ પતો હતો તેમજ તે પોતાની મોહરદારના સાચા શબ્દોને બોટા અને દગલબાઝ અલફાઝ માનતો હતો! તે વધારે ગુસ્સાથી બોલ્યો “ઓર-તના ચરીત્ર હું બરાબર સમજી છું, તું કોઈ બીજા મરદ ઉપર પ્યાર—”

મગર, તેજ વખતે હસીનાએ એક ચીખ પાડી, અને તે ઝમીનપર પડી ગઈ.

(૪.)

હસીનાના મરણને ચાર મહીના થઈ ગયા.

તે વખત પછી એક રાતના પેલાજ કુતુબખાનામાં બેસીને રહમતખા વાંચતો હતો! સુનસાન હતું! એકાએક કાંઈ આવાજ આવ્યો! રહમતખા ચોંક્યો, તેના હાથમાંથી ચોપડી પડી ગઈ! અરે, જે આવાજ તેણે હમણા સાંભળ્યો તેવોજ આવાજ તેણે ચાર મહીનાની વાતપર સાંભળ્યો હતો, જે વખતે આએજ કમરામાં બેહોશ

થઈને હસીના પડી જવા બાદ ફરીથી તે ચાલી શકી હતી નહીં; અને તે રાત પછીની બીજી રાતે મરણ પામી હતી. પ્રેફેસર રહમતખાં ધુજવા લાગ્યો કેમ જે તેજ રાતની મીસાલ દરવાજો ધીરે ધીરે ખુલ્યો, અને—અને તેની મરહુમ મોહરદારનો આકાર દેખાયો !

તેવાજ વીખરાયલા બાલ, તેવાજ કપડાં, ચહેરો સંગેમરમરની મુઆફિક સુફેદ, આંખો બંધ ! તે આકાર પ્રેફેસરની તરફ આવ્યો અને થોડે દુર ઉભો રહીને બોલ્યો “નહીં, નહીં, તમ્હે મ્હારેથી પ્યાર કરતા નથી, તમ્હે મ્હને માન આપો છો, મ્હારીપર મહેરબાની રાખો છો, મગર તમ્હારું દીલ દીલે-મેદીલ છે. અફસોસ, હું તે તમ્હારોજ પ્યાર ચાહતી હતી અને તમ્હારીજ હતી. લેકીન તમ્હે જુદોજ વીચાર લઈ ગયા અને હું તમારેથી દુર થઈ ગઈ! શું કરું !”

તેટલું બોલીને તે આકાર જે મરહુમ હસીનાનોજ આકાર હતો અને જે પ્રેફેસરના ધકારાથી તેને દેખાયો હતો તે પોતાની નીરદોશતા પુકારી ત્યાંથી ગુમ થઈ ગયો અને પ્રેફેસર ગમમાં ગીરીફતાર થયો.

*

*

*

*

તે પછી બીજા ત્રણ વરસ થઈ ગયા.

તે ત્રણ વરસ પછી દેહલીમાં મરહુમ શેખ નીઝામઉદ્દીન અબોલીઆની હરગાહના ઉરસ વખતે એક ફકીરે એક શખ્શના ખભાંપર હાથ મુકીને પુછ્યું “કેમ ભાઈ નીઝામઉદ્દીન, ઠીક તો છોની?”

નીઝામઉદ્દીને ચોંકાને પાછલ ફરીને જોયું, મગર તે ચહેરો ધ્યાનમાં નહીં આવ્યાથી તેણે કહ્યું “હા ફકીરસાજ ઠીક છું. મગર આપ કાંઈ—”

ફકીરે કહ્યું “કેમ બાઈ, એટલી જલદીથી મને ભુલી ગયા?”

હવે તો નીઝામઉદ્દીને ઉછલીને ફકીરને ગલે લગાડ્યો અને તેનાં ખભાંપર પોતાનું માથું મુકી ગલગલા સાદે તે બોલ્યો. “પ્રેક્ષિત રહમતખાં, દોસ્ત મ્હને માફકરજે કે હું તુને ઓળખી નહીં શક્યો.”

“દોસ્ત નીઝામઉદ્દીન” રડતા આવાઝે રહમતખાંએ કહ્યું “હવે તું મને પ્રેક્ષિત રહમતખાં નહીં બોલ, જો બોલાવે તો મને બોલાવ ફકીર રહમત !” અને તે ધસાધસ રડી પડ્યો.

“રડો ના પ્યારા દોસ્ત.” નીઝામઉદ્દીને લાગણીથી કહ્યું “મગર ત્હમને એ શું સુઝ્યું ? ત્હમાગ ઘરમાં ત્હમારી માતા ત્હમારા વગર બેચન હશે અને તમ્હે તેઓને છોડી ફકીરી શા માટે એખત્યાર કીધી ?”

“શું કહું બાઈ !” ફકીર રહમત બોલ્યો “જે બનવાનું હતું તે બની ગયું ! અફસોસ, મેં એક મોટામા મોટી ભુલ કીધી જે ભુલ આવી એકસો ફકીરીથીબી દુર થઇ શકશે કે નહીં તેબી હું સમજી શકતો નથી ! મ્હારી હસીના મ્હારી તેજ ભુલના સબબથી મરી ગઇ.”

“માલુમ પડે છે કે તેના મરણના સબબથીજ તમ્હારા દીલમાં બહુ લાગણી થઈ છે અને તમો દુન્યાને છોડી છે.” નીઝામઉદ્દીને કહ્યું અને તે આગલ બોલ્યો “અરે, તે બીચારી તમને કેટલા બધા પ્યારથી ચાહતી હતી ?”

તે સાંભળીને એક ઠંડો નીસાસો રહમતની છાતીથી બહાર પડ્યો “અફસોસ ! તે તો પ્યાર કરતી હતી, મગર હું તેના પ્યારનો વીરોધી હતો !”

“હું તો તમને પ્યારની કીમત સમજાવતો હતો.” તે બંધો દોસ્ત નીઝામઉદ્દીન પોતાના હાથપર હાથ મારીને ગમગીન થઈને બોલ્યો.

“હા, હું તમારી વાતને હસતો હતો. કેમજો હું પ્રેક્ટિસર હોવાની ધુનમાં હતો અને કોઈનું કાંઈપણ માનતો નહીં હતો! રહમત મોટા ગમથી બોલ્યો “મગર, આજે જ્યારે હું એક સાદો ફકીર છું, ત્યારે મને તે નેક બાતને માટે દીલમાં મોટી લાગણી થાય છે. દોસ્ત હું મુરખો તે વખતે ખરું કહું છું કે એક દીલે-બેદીલનો સંગદીલ આદમી હતો. અફસોસ, હવેજ હું તે શીરેસ્તા ખસલહત બાતુની કીમત કરૂ છું. તે એક અનમોલ મોતી હતું જે એક દીલે-બેદીલથી દુર થયું.”

“તમ્હને ત્યારે કોઈ ઉસ્તાદ મળ્યો છે. જેણે પ્યારની કીમત બણીજ સરલતાથી તમને બતાવી છે.” નીઝામઉદ્દીને કહ્યું.

“તે કીમતને બતાવનાર કોઈજ નહીં, મગર તેજ હુર હસીના” ફકીર રહમત બોલ્યો અને તેણે પોતાના હોટ કરડી લેતાં કહ્યું “અફસોસ બાધ નીઝામઉદ્દીન, તમે કહો છો તેમ તે કીમત કાંઈ સરલતાથી બતાવવામાં નથી આવી. મગર પોતાના જાનના બોગે પ્યારની કીમત મ્હને સમજાવનાર હસીના હતી. હું જાઉં છું, મારી હસીના મને પોતાની પાસે કબરમાં બોલાવી લે તેટલાં તો હું આ દુન્યામાં દુન્યાને તજીને છાડતો રહું છું, મગર બાધ, મ્હારી માદરને મ્હારી સલામ કહેજો. તે બીચારીને મારે માટે જે દુઃખ થતું હશે તે દુઃખ મ્હારી સલામથી કાંઈક ઘટી જશે.”

અને નીઝામઉદ્દીન તેનો હાથ પકડી લે તે પહેલાં તો ગીર-
દીનો લાલ લજ્જ ફકીર રહમતખાં ત્યાંથી ચાલી ગયો!

અફસોસ! એક પ્રેફેસરને ફકીર બનાવનાર તે દીલ હતું જે
દીલે-મેદીલ હતું!

મીઠઠો દગો!

(૧.)

તલાવમાં ખીલેલા સુંદર કમલ પુલો હવાના ધીરા ધીમ
ઝોકાથી નમી રહેલાં હતાં, અને સ્કાંજના સુર્યના સોનેરી કારણે
તે કમલના માલોને ચુમીને તેને સ્પર્શાવતા હતા! રાજકુવા
“પ્રભા” તલાવને કાનારે લીલા ધાસપર ઉભી રહીને સુંદર પ્રકીર્ણ
મધુર ગાયન સાંભળતી હતી. તે ખુબસુરત સુંદરી કમલની મીસા
ત્યાં મીઠી હવામાં સોનેરી કારણોની મળહ આપતી તે સ્કાંજ
શોભાને ગોચા વધારતી હતી! પ્રભાની સહેલી તેની પાસેજ હતી.

રાજકુવારીએ મઓલસરીના ઝાડપર એડેલાં એક ખુલ્લુલ
તરફ જોઇને કહ્યું “મ્હારો તો જીવ એવો થાય છે કે હું જે
ખુલ્લુલ બની જાઉં.”

સહેલીએ પુછ્યું “કાંય?”

“કાંય?” તે સવાલને પ્રભાએ પાછો બોલી દબને વધાયું. “અરે, મ્હને સુંદર ગાયનો ગમે છે અને આ યુક્તયુક્ત શું સરસ ગાય છે. અહહા! હું જો યુક્તયુક્ત હોતો તો આખો દીવસ ઝાડની છાયામાં બેસીને ગાયનો અને બસ ગાયનોજ લલકારતો અને આ આખા બાગને મ્હારા ગાયનોના પડધાથી વધાવતો.”

ઉભાએ કહ્યું. “ખારી રાજકુંવારી, ત્હમે થોડા દીવસમાં પરણી જનાર છો. નઉગઢરાજની રાણી થવા પછી તમ્હે આખો દીવસ બેસીને જાતજાતના પક્ષીઓના ગાયનોજ સાંભળ્યા કરશો તો કોઈ તમ્હને અટકાવશે નહીં.”

પ્રભાએ સંકુચીત બનીને કહ્યું. “નહીં; મ્હને નઉગઢની રાણી બનવાની અભીલાષા નથી. મ્હને કોઈ નદીનો સુનસાન કીનારો બહુ પસંદ છે. એક બીણુ અને એવાજ સુંદર શોહામણા પક્ષીઓનું મધુર સંગીત. બસ, એટલુંજ હોય તો મ્હને સ્હમજ કે આખી દુનીયાનું રાજ મલી ગયું.”

“મ્હને ખબર છે રાજકુંવારી કે ત્હમે સંગીતને બહુ ચાહો છો. પણ, હવે તો ત્હમને ત્હમારા સ્વામીને ચાહવા જોઈશે.” પ્રભાની સ્હેલીએ સ્હમજાવ્યું.

“ના, ના, પીતાજી મ્હને પરણાવે છે તેના કરતાં તો આવા મધુરા ગાયનો લલકારતાં પક્ષીઓના વનમાં મુકી દેને તો બહુ સાર થતો.” પ્રભાએ કહ્યું.— મગર, તેજ વખતે બાગની બહાર કોઈનો લલકારવાનો સાદ આવ્યો.

“કર ગયે થોડે દીનકી પ્રીતી—”

પહેલીજ તે લામન હતી જેને તે કોઈ ભવધ્યાએ એવી તો
ખેંચી ખેંચી સુંદર રીતે ગોઠી કે પ્રભા અને ઉમા ગાયન તરફ
ખેંચાઈ ગયાં.

“ઉમા, અહહા! આ તો ખુલ્લુલના દલકથીખી સુંદર છે! એ
કાણુ ગાય છે? જા, જેખી હોય તેને યહાં ખેંધડક ખોલાવી લાવ. હું
તેના આ ગાયનને સાંભલવા વગર રહેનાર નથી. જા, તેને ખાગની
અંદર જલદી ખોલાવી લાવ.”

ખગીચાની બહાર ગવાતા તે ગાયનની એકજ કડીથી ખગીચાની
અંદર ગોયા જાદુઈ અસર થઈ ગઈ! અને રાજકુંવારીથી જ્યારે
નહીંજ રહેવાયુ ત્યારે તેણે રહેલીને તે જે કોઈખી હોય તેને અંદર
લાવવા માટે મોકલી!!

થોડા વખતમાં એક સુંદર સજ્જા બદલને નવજવાન ઉમા
સાથે પ્રભા આગલ આવી ઉભો. નાગાં પગ, નાગું માથું, ખાંધપર
એક મૃગચર્મ, શરીરપર ગેરને રંગનાં કપડાં, હાથમાં એક સીતાર,
અને ચહેરા પર તેજ તે નવજવાન સાધુ-ગવધ્યાએ પ્રભાને જોઈ
અને પોતાનું માથું નમાવી દીધું, તે પછી તે જમીનપર બેસી ગયો.

રાજકુંવારીએ ઝીઝકતી આખોએ જોયું અને નકર નીચ
નમાવી દીધી! તેની રહેલીએ કહ્યું “યોગીજી, અમારા મોટા ભાગ્ય ?
આજ આપના દરશન થયા. અમને આપનું મધુર ગાયન આપું ગા
નહીં સંભલાવો?”

યોગીએ માથું નમાવીને જવાબ આપ્યો “અમે યોગી હો
તો નારાયણના ભજન કરીએ છીએ, આવી આવી રાજકીય જગ

પર અમે તે બસા શું ગાઇ શકવાના હતા! મગર, બ્યારે સાહેબા રાજકુંવારીનીજ ધચ્છા છે તો પછી ગાઇ સંભલાઉં છું:

“કચ્ચર ગચ્ચે થોચચડેચે દીચનકી પીરીધતી!
કહાંઆઆ વહ પીરીધત, કહાંઆ વહ બીધુઉરન!
કહાંઆ મધુવનકીધરીતી—કચ્ચર ગચ્ચઅચે થોડ દીનકી પ્રીતી.”

અહહા! યોગીનો રસીસો આવઝ, સીતારની મધુર ધવની, ગીતની મીઠાસ, એ બધાથી—એ બધાથી રાજકુંવારી ગોયા બેસુધ થઇ ગઇ! સીતારની ધવની જેમ હવામાં ફાલી રહી હતી તેજ મીસાલ રાજકુંવારીના હૃદયમાં પેલા નવજવાન યોગીનો મધુર આવઝ લહેર મારી મારીને ગોયા બંડ ઉડાવી રહ્યો હતો!!

ગાયણ બલાસ થતાંજ કુવરીએ એક ઠંડા લાંબો નીસાસો ખેંચ્યો! “આઆઆહ!”

“કેમ? આપને શું છે!” પેલા યોગીએ પુછ્યું.

“કાંઇજ નહીં.” એક ફુલ જેમ મુરખધ પડે તેમ ઝુલમી-પડીને તે સુંદરી બોલી.

“આખીર કહો તો સહી” યોગીએ બહોંસ કીધી.

“હું થોડા દીવસમાં પરણવાની છું” પ્રભા બોલી “મ્હારા પીતાએ મ્હને નઉગદરાજના રાજકુંવર સાથે પરણાવવાનો વીચાર કીધેલો છે. હું તો પીતાના હુકમની દાસી છું. પણ—”

“પણ, શું?” યોગીએ પૂછ્યું.

“પીતા! મ્હને પરણાવવાને બદલે જો ત્હમને મ્હારા ભાઈ દાખલ ગણીને આ મહેલમાંજ મ્હારી પાસે ત્હમને રાખે તો હું આખો

આખો દીવસ આ લઘાઈ 'કર ગયે થોડે દીનકી પ્રીતી'નું ગાયણુ સાંભલીને મહારા મનને શાંત રાખું. મહતે નઉગદરાજની ભવીષ્યની રાણી બનવું નથી. પણુ લઘારા જેવા એક મધુરા કંઠવાળા યોગીના બહેન બનીને યહાંજ રહેવું છે."

"બેશીકર રહો, હું લઘતે વચન આપું છું કે તમહે પરણી જશો તોએ આ દાસ તમહારી સેવામાં ત્યાંખી હાઝર થઈને લઘતે આવા આવા સુંદર ગાયણો સંભલાવશે." યોગીએ કહ્યું.

"શું તમહે સાચું કહો છો?" રાજકુંવારીના જીવમાં જીવ આવ્યો.

"હું કસમ ખાઈને કહું છું."

"તો ઠીક" રાજકુંવારી બોલી "હું મહારા સ્વામીની સાથે બેસીને તમહારા મધુરા ગાયણો સાંભલીશ."

"નહી, તેમ તો નહીં બનશે." યોગી બોલ્યો.

"એટલે?" રાજકુંવારીને શક ગયો કે યોગીની દયાનન ખૂરામ રસ્તે ઉતરતી હતી કે કેમ?

"એટલે એ કે હું તમહને ગાયણો તમહે એકત્રાં બેઠાં હશે ત્યારેજ સંભલાવીશ."

"પણ—"

"ના ના, તમહે કાંઈ ચીન્ટા ન રાખો. હું તો તમહે એકલા હશે તોએ તમહારી સાથે નેક ચાલ ચલાવીશ, મહારો નઝરમાં

દરક પડે તો તે પવીત્ર ઇશ્વર મહને નરકમાં મોકલે” તે નવજવાન યોગીએ ખુલાસો કીધો.

“જે ઐમજ છે તો હીક છે.” રાજકુંવારી ખુલાસાથી બોલી “હું ખુશીથી પરણી જઈશ, પણ મહારા સ્વામીના મહેલમાં ત્હમારે આવવું પડશે. જો જો, ભુક્ષતા નહીં. ત્હમને દરરોજ આવા આવા ગાયણો સંભલાવવા માટે મહારી પાસે આવવું પડશે.”

“હું તે માટે વચનથી બંધાઈ છું.”

“દગો તો નહીં કરો?”

“કદી નહીં, રાજકુંવારી, દગો કદીખી નહીં ચાય” તેમ બોલીને તે યોગી ત્યાંથી જતો રહ્યો.

(૨)

પ્રભાનો પીતા પુરાણા વીચારનો વીચીત્ર આદમી હતો. તેણે પોતાની બેટીને નહંગદત્તા રાજકુંવર હરીશચંદર સાથે અદરાવી હતી, મગર તેણીને બતાવ્યા વગરજ!—રાજકુંવર હરીશચંદર અજમેરની “મેયો કોલેજ”નો વીધારથી અને સુધરેલા વીચારનો આદમી હતો. તેણે પરણુવા અગાઉ પોતાની મોહરદારનો ચહેરો એક વખતખી જોધ લેવાનો વીચાર મઝ્યુત કીધો.

મગર! લગનનો દીવસ નજીક આવ્યો. મગર રાજકુંવારી પ્રભાની આંખોથી તો પેલા નવ જવાન યોગીની મુરતી ખસતી નહીં હતી અને તેના કાનોથી તે યોગી અને તેના ગાયણુનો વીચાર તો હરદમ તેને સતાવતો રહેતો હતો!—પેલાજ તલાવ આગલ રાહ જોતી રોઝ સ્કાં-

જના બેસતી! કોઇ સ્થાને તો તેને એમ લાગતું કે તે સુંદર મીઠો આવાજ બહારથી આવે છે અને તે આગના દરવાજા પાસે દોડી જતી! પણુ વ્યર્થ! તે નીરાશ થઇને પાછી ફરતી.

એક મહીને એમના એમજ નીકલી ગયો અને લગનનો દીવસ નજીક આવ્યો. પ્રભા અને હરીશચંદરના લગન મોટી ધામ-ધુમથી થયાં. પોતાના પીતાનો મહેલ છોડતી વખતે રાજકુમાર બહુ રડી.

નકિગદ એક મોટું રાજ્ય હતું જ્યાં પ્રભા પરણી ગઈ અને તેની સેવામાં દાસીઓની એક મોટી ફોજ આપવામાં આવી. પ્રભાને રહેવાને માટે એક એવો મહેલ બનાવવામાં આવ્યો હતો કે જે કારીગરોના હાથને જશ આપે. પ્રભા મોટા શણગારથી સજાયત્રી મહાલના અનંતપુરમાં ગઈ, હરીશચંદર ત્યાં દાખલ થયો. પ્રભાએ હાથ જોડીને માથું નમાવીને પોતાના સ્વામીને માન આપ્યું, અને તેજ વખતે તેની આખોથી આંસુઓની એક નદી વહેવા લાગી! પતીએ તેના પાસે બેસીને તેનો ચહેરો જોયો, અને તે ચોંક્યો! તે ચહેરો એક ચીરાગ હતો, મગર ખુઝાયતો હતો! તે ચહેરો એક પુત્ર સમાન હતો, મગર તે પુત્ર મુઝાઈ ગયું હતું! લેકીન, પ્રભાનો ધણી પ્રભાને ખુબ ચાહતો હતો, થોડા દીવસો સુધી તો એવું રહ્યું કે તેણે રાજકાજની શીકર, મગ્ગહ, અને શીકારની મોજ એ બધું છોડી દીધું, અને પ્રભાનો પુંજરી બનીને ગોયા દુતીયાજ ભુતી ગયો! ગમે તેટલા પીયાર છતાં પ્રભા ખુશાલીમાં નહીં રહેતી!! ખીચારો રાજકુવર, ને શું જાણે કે સંગીતે પ્રભાને દીવાની બનાવી હતી અને પીયારના દુધમાં તો માંખ પડી હતી!!

એ તો અશક્ય હતું કે હરીશચંદરના અથાક પીયારને પ્રભા ગણતી નહીં। ના, તે તો પોતાના ખરા દીલથી પોતાના ધણીના પીયારને ચાહતી. એશક, પીયારનો ચીરાગ કાલા અંધારાને ધરાવનારા દીલ પરથી પોતાનો ઉગ્મજો નાખે તે ત્યાંથી રોશની તો ફેલાવે. પ્રભા પોતાના સ્વામીના પીયારને સાચા ભાવથી જાણીને તો બહુ લજવાઇ જતી, કેમજે તે માનતી હતી કે તેનો જવાબ આપવા જેટલી તે લાયક નહીં હતી। પવીત્ર પીયારના બદલામાં જેટલો પીયાર પાછો આપવો જોઇએ તેટલો તે આપી શકતી નહીં હતી એમ તેને ભય થયો હતો। હરીશચંદર પ્રભાની પાસે રહે ત્યારે પ્રભા તેની ગરદન આસપાસ હાથ નાખીને કુલોના હાર મીસાલ કાપેટાઇ રહેતી। તે પવીત્ર કુદરતના હાથથી અનેલા ખુશખુદાર કુલોના હાર બનાવીને પોતાના પીયારા ધણીના ગલામાં નાખીને કહેતી “પીયારા! જો જો કે આ હારના કુલો મુરઝાઇ નહીં. જો જો એને સદા તાઝા રહેવા દેજો.” વકી, ચાંદની રાત્રે તે ધણી ધણીઆણી હોડીમાં બેસીને ફરતા ફરતા ત્યારે પ્રભા તેને પીયારના ગાયણો સંભલાવતી। તેના ધણીના બાહારથી આવતા કોઇ દીવસ જો રહેજખી મોડું થયું તો તે દીલગીર બની જતી હતી. તેને આવતો જોઇને તે ખુશી થઇ જતી, તેની કાલી કાલી આંખો હસતી, અને તેની આંખોમાં લગાડેલી કાજલખી ગોચા હસતી।

મગર—

મગર જ્યારે તે એકલી પડી જતી ત્યારે તેને પેલોજ વીચાર આવતો. તલાવનું લીકું લીલું પાણી, તેની પર તરતા કલમના કુલો,

મઝાલસરીના ઝાડ પરના ખુશખુશ, અને પેલાજ નવજવાન યોગીનો આકાર, જો બધું તરી આંખોની સામે આવી ઉભા રહેતાં અને તે યોગીના મધુરા ગાયણનો મીઠકો આવાજ તેના કાનોમાં ગણગણી રહેતો.

“કર ગયે થોડે દીનકી પ્રીતી,”

“આઆઆહ!” પ્રભા તે વખતે એક લાંબો નીસાસો ખેંચીને બોલતી “તે યોગીએ મ્હને જે વચન આપ્યું હતું તે તેણે નહીંજ પાલ્યું! ઓ દગાયાજ તે મ્હારી સાથે દગો રમી ગયો!”

અને તેમ બોલતાંજ તે મખમલી બીજાનાપર પછડાઈ પડતી, અને સ્વપ્નામાં તેજ મધુરા આવાજને સાંભલતી કાંઈક ખુશી અને કાંઈક દીલગીર બની જતી!

(૩.)

થોડા દીવસ પછી પ્રભાને હરીશચંદર પોતે ચીતારેલા કેટલાક ચીત્રો જોઈને પ્રભા ઘણી ખુશી થઈ, પણ ન્યારે એક ચોક્કસ ચીત્ર પરથી કપડું ઉચકતા સાથેજ હરીશચંદરે પુછ્યું “ખારી તમંહ આ ચીત્રને જોયું છે?” તે વખતે પ્રભા શીકી પડી ગઈ અને તેનું શરીર ધ્રજવા લાગ્યું.

અરે! આ તો પેયુંજ ચીત્ર! બાગમાં, સ્થાનનો વખત, તલાવની પાસે, ઉમાની સાથે, યોગીની સામે!! તે ભેદ, તે ભેદ કેમ માલુમ પડ્યો! પ્રભા બહુજ ગભરાઈ ગઈ, લજવાઈ ગઈ! પોતાના ઘણીએ પુછેલા સવાલનો જવાબ તે આપી શકી નહીં! તે મનમાં

બોલી “નારાયણ, લાજ ત્હારે હાથ ! હું કેમ ના પાડું !” પ્રભાનો
ચહેરો પીસો પડી ગયો. તે ધીમાં સરથી બોલી : “હા એવું ધ્યાન
આવે છે કે આવું, ચીત્ર મેં કદી જોયું છે ખરું.”

“ક્યાં જોયું છે, ખ્યારી ?” હરીશ્ચંદ્રે વધુ સવાલ કીધો.

પ્રભાના માથામાં ચક્કર આવવા લાગ્યા ! તે જોમ તેમ
બોલી “હા, મેં એકવાર આ યોગીને મ્હારા ખાગમાં બોલાવવાની
બેઅદબી કીધી હતી. પણ, સ્વામી, હું નીરદોષ હતી. મેં તો તેનું
ગાયણ સાંભલવા તેને બોલાવ્યો હતો.”

“તે ગાયણ કેવું હતું ?” હરીશ્ચંદ્રે પુછ્યું.

પ્રભાની હોશ ઉડી ગઇ ! તે મનમાં વીચારવા લાગી કે આવા
સવાલોમાં કાંઇ ઉંડી મતલબ સમાવલી હોય છે ! તે પવીત્ર ઇશ્વરને
યાદ કરીને ખરું બોલી “તેનું ગાયણ હતું, કાંઈક સાઈ હતું.”

“તે શું ગાયણ હતું ?”

“તે તો—તે તો—”

લેકીન, પ્રભાને અટકતી અચકતી જોમને હરીશ્ચંદ્રે કહ્યું “તે
ગાયણની પહેલી કલી આ તો નહીં હતી ?”

“કઅઅર ગઅઅએ થોઅઅડેઅ દીનકી પીરીમતી !”

પ્રભાની આંખોની સામે અધારા છવાઇ ગયા ! તેનું માથું
ફરવા લાગ્યું ! તે ઉભી રહી શકી નહીં ! બેસી ગઇ ! તે હટાસ
થપને બોલી “હા, એજ તે ગાયણની શુરૂઆત હતી.” પછી તેણે

કલેમને મજબુત કરીને હીમતથી પુછ્યું “તમ્હને કેમ માણુમ પડ્યું?”

હરીશ્ચંદ્રે જવાબ આપ્યો “તે યોગી ખાસ મ્હારે ત્યાં આવ-
જવ કરે છે. મ્હનેથી તેનું ગાયન પસંદ છે. તેણેજ મ્હારી આમળ
આ વાત કીધી, અને તેથી મેં આ ચીત્ર પોતે ચીતાર્યું છે. પણ,
તે યોગી તો કહેતો હતો કે ‘રાજકુંવારીએ તો મ્હારા ગાયણને
બહુજ પસંદ કીધું અને મ્હને ફરીથી બોલાવ્યો’ શું આ
વાત ખરી છે?”

પ્રભાએ પોતાના ધણીનું મન નહીં બગાડવાને માટે જલદીથી
કહી દીધું “ના, ના, તે જુદું બોલે છે. મેં તેને કદીથી પાછો
બોલાવ્યો હતોજ નહીં.”

હરીશ્ચંદ્રે કહ્યું “એ તો હું બી પહેલેથીજ સ્થમજી ગયો હતો
કે ગવધઆઓની આદત ડીંગ મારવાની હોય છે! લેફાન આમા તો
તમ્હારી ઇનકાર નથીજ કે તેનું ગાયણ કાંઈક સાફ હતું.”

પ્રભા બોલી “ના, ના, નાથ, સારી ચીઝને કોણ ખુરી કહે-
વાની હીમત કરી શકે?”

હરીશ્ચંદ્રે તે સાંભળીને કહ્યું “મ્હને લાગે છે કે તમ્હે તે
ગાયણ પાછું સાંભળવા માંગો છો. હું હમણાજ તેને બોલાવી
મંગાઉં છું.”

તે ગાયણ તો તેને બહુજ સાંભળવા ગમતું હતું. તે મીઠો
આવાજ તો તેને બહુજ પસંદ પડ્યો હતો, છતાં તેણે પોતાના ધણીની

સામે પોતાને ખોટું નહીં લાગી જાય તેવા ધરાદાથી કહ્યું
“હમણાં મ્હને ગાયણુ સાંભેલવાની જરૂર નથી.”

હરીશ્ચંદ્રે મમતાથી કહ્યું “હું તે છતાં માનીશ, પ્યારી. હું તો
હમણાજ જમને ખોલાવી લાઉં છું.”

તેમ ખોલીને તીરની મીસાલે બાહાર નીકળીને હરીશ્ચંદ્ર ગયો.
પ્રભા તેને રોકી શકી નહીં, તે મોટી શીકરમાં ઊભી રહી. હૃદયમાં
ખુશી અને ગમીની લહેરો ઉઠાલા મારવા લાગી. મુશકેલીએ દશ
મીનીટ ગઈ હશે કે સીતાગના સુર સાથ ગોગીની રસીલી
તાન સંભલાઈ.

“કચ્છર ગચ્છઅચ્છે થોઅચ્છેએ દીનકી પ્રીતીધ—”

અહહા! તેજ દીન આકરથી લેનારો આવાઝ! તેજ હૃદય બેદી
પ્રભાવ! તેજ મનોહરતા! અને તેજ બધું કે જ્ઞનાથી તેનું મન
મોહીત થયું હતું! એક પલમાં યોગીની મોહીની મુરતી દેખાઈ! તેજ
મતવાણી અને તેજ રૂપ! મ્હેરાપર મનદ મનદ હસ્તું હતું!
પ્રભાએ તેની તરફ નીચે નમાવેલી આંખોએ જોયું! એકાએક તેનું
હૃદય ઉછથી પડ્યું! તેની આંખો આગલથી એક પરદો ગોવા ખસી
ગયો! આંખોમાં આંસુ સાથે તે પેલા યોગીના પગો આગળ પડી
ગઈ, અને ગલગત્તા આવાઝે ખોલી “પ્યારા પ્રોવતમ!”

હરીશ્ચંદ્રની આજે સાચી જીત થઈ! તેણે પ્રભાને ઉઠાડીને
પોતાની છાતીએ લગાડી લીધી. તેઓના જીવ એક થઈ ગયા! હરી-
શ્ચંદ્રે પોતાની મોહરદારને પુછ્યું “પ્યારી, હું તારા બગીચામાં

ચોગીનો વેશ લઇને લહેને જોવા આવ્યો હતો, અને તું સંગીતની શરોઆટીન હોવાથી મહારા ગાયણુપર ખેંચાઈ ગયું.”

પ્રભાએ માયાથી જોઇને કહ્યું “ચોગી બનીને તમહે ને મેલવી શક્યા તે રાજકુંવર રહીને કદાચ તમહે ન મેલવી શક્યા હોતે મહારા પ્રાણુ ! હવે તો તમહે મહારા પતીબી છો અને પ્રીયતમબી છો ! લેકીન, યાદ રાખો ચોગીજી કે તમહે મહારા લગન પછી આજે મલ્યા તેથી તમહારે વચન તમહે ખોટું પાડીને તમહે મહને દગો દીધો.”

“હા, દગો તો દીધો, વહાલી, પણ તે દગો કેવો ?”

“મીઠો દગો !”

એટલું ખોલીને પ્રભા પોતાના પ્યારા ધણીના હાથોમાં જઇને પડી.

ઓરપીતલમાં બરદાસ્ત !

(૧)

રક્તા રક્તા સુધારાઓ ને થાય છે તેથી ઓરપીતલની ધાસ્તીબી હિન્દુસ્તાનના આપણા હિન્દીઓમાંથી દુર થાય છે લેકીન, હજી મોટે ભાગે કેટલાક દેશીઓ ને ઓરપીતલની તરફ ધીકાર ધરાવે

છે. અને તેને માટે ધાસ્તી રાખે છે તેનું એટલુંજ કારણ છે કે ઓરપીતાલોમાં બરદાસ્ત બરાબર થતી નથી અને માવજત કરનારાઓ ગરીબ દરદીઓને ધણાજ હુયરાન કરે છે—આ બાબતમાં આપણી વારતા છે.

જેવી રીતે રોજ હાથમાં પુસ્તકો લઇને કોલેજમાં જતો હતો તેમજ તે દીવસેથી હું કોલેજમાં જવા નીકળ્યો હતો. મગર તે દીવસે વખતનો ખાસ ફેરફાર થયેલો હોવાથી હું અગીઆર વાગતે ઘરથી નીકળ્યો હતો. કોલેજમાં જવાને રસ્તે ઓરપીતણ આવતી હતી. હું જ્યારે ઓરપીતણ આગળ જમ પહોંચ્યો ત્યારે મેં જોયું કે બાડેની એક ગાડી ઓરપીતણના કમ્પાઉનડના દરવાજા આગળ ઉભી રહી. ગાડીવાળો ઘોડાની લગામ ચાલુકમાં લપેટીને નીચે ઉતર્યો અને ગાડીને દરવાજા ખોલીને બોલ્યો “ઉતરો.”

ગાડીની અંદર એક તરફની ગાદીપર એક બાઇ નીસાસો નાંખીને બેઠી હતી, તેની ગોદમાં એક બચ્ચું હતું, બાઇના ખભાંપર હાથ મુકીને સામેની બેઠકપર પગ ટેકવીને એક બાઈમાર મરદ અરધો સુતેલો અને અરધો બેઠેલો જોવા પડેલો હતો, જેના શરીરમાં મેલા અને ફાટા કપડાં હતાં. તે બાઇએથી એક હલકી કીમતની સાડી પહેરેલી હતી, અને બચ્ચાના શરીરપર જે કુરતું હતું તે એટલું તો ન્હાવું હતું કે બચ્ચાની છાતી અને પીઠ તેનાથી ઢંકાતી હતી અને તે સીવા તમામ શરીર ખુલ્લુ હતું.—ગાડીવાને “ઉતરો” કરીને કહ્યું. લેડીને પેલી બાઇએ તેની તરફ દયામણુ ચહેરે જોઇને કહ્યું “ઓરપી-તણના કમ્પાઉનડ અંદર તો લઇ જા બાઇ.”

ગાડીવાને તે સાંભલીને છેડાઇ પડીને ઝોરથી કહ્યું “હવે તે અંદર ક્યાં લઇ જાય? દશ આનાના પૈસામાં એટલી બધી હલામત? મહેનદરના રસ્તાપરથી લઇ આવ્યો, અને ખીમારને ગાડીમાં બેસતાજ કેટલી બધી તો ખોટી થઇ હવે ઉતારતા વધી વખત લામશે! એટલી વારમા તો હું બે બાડા કમાઈ લેને.”

હું ગાડી પાસે ઉભો રહી ગયલો હતો અને ગાડીવાલાની તકરાર સાંભળતો હતો. પેલી બાઇએ મારી તરફ દયામણો ચહેરો ફેરવ્યો. મ્હને તે ગરીબ બાઈ માટે દયા આવી ગઇ અને મેં ગાડીવાનને ધમકાવ્યો: “તો શું તું રસ્તામાંજ ઉતારીને ચાલી જશે? પટણુના ગાડીવાલાઓને મીઝાજ કેટલો બધો છે? જા, ગાડી કમ્પાઉનડની અંદર લઇ જા કે ખીમારને ઓરપીતલનો કમ્પાઉનડ આપો ચોલવાની તકલીફ નહીં પડે.”

ગાડીવાલો મનમાં અને મનમાં બડબડીને ગાડીપર જઇ બેઠો અને કમ્પાઉનડના દરવાજાપરથી ગાડી અંદર લઇ ગયો. મ્હને પેલી ગરીબ બાઇ અને તેની સાથના ગરીબ ખીમાર તરફ કુદરતી દયા ઉપજી અને હું તેમની પાછલ પાછલ ઓરપીતલના કમ્પાઉનડમાં દાખલ થયો. જ્યાં રોગીઓને ઉતરવું પડે છે ત્યાં જઇને તેણે ગાડી ઉભી રાખી. ઓરપીતલના દરવાજાપર માણસ તે વખતે કોઇ હતુંજ નહીં! વહાં ત્યાં શોધતા રાગના ચોકીદાર જેવો હાથમાં દંડ સાથેનો એક આદમી જણાયો! તેને પેલા ખીમારને ઉતારવા માટે કહ્યું તો તેના “પેઝીશન”ને ઘોખો પહોંચી ગયો! મેં તેની દાઢીમાં હાથ નાંખીને ઘણો સ્હમજાવ્યો તો તે એક ખાંડી મીઝાજ કરીને પછી ખીમાર માણસોને બોલાવવા ગયો!!

પેલા જઈને બે માણસોને લાગ્યો જેઓએ આસમાની રંગના કપડાં પહેરેલા હતા અને માથાના લાંબા લાંબા બાલ હતા. તેઓએ આવીને પહેલા તો ગાડીમાના પેલા બીમાર અને તેની સાથની બાઇ તરફ માથાથી પગ સુધી ટીકી ટીકીને જોયું. અને બીલકુલજ સુતરાઉ બીમાર જોઇને મોઢ કુમલાવ્યા! અને તે પોતેજ બીમાર પડી ગયા હોય તેમ નયજા થઇને તેઓએ પેલા ગરીબ દરદીને જોવો તેવો હાથ આપ્યો! એકે બીમારની બગલમાં હાથનો ટેકો દીધો અને બીજાએ પગ પકડ્યો અને ઝોરથી તેઓએ એકજ સપાટામાં તે ગરીબ બીમારને ગાડીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યો! રોગીની છાતીમાંથી એક “હાય” નીકળી પડી!

તેઓ એક મુવેલા જનવરની લાશ લઇ જતા હોય તેમ તે મુશ્કેલીસ બીમારને ધસડતા ધસડતા લઈ જવા લાગ્યા. જે જોઇને મેં ખુબ પાડી “અરે એ શું કરે છે? એને મારી નાંખશે કે કેમ?”

મારું સાંભલીને તે બેમાના એકે બેદરકારીથી કહ્યું. “મારી નાંખવાજ માટે તો એને યહાં લાવેલા છે.”

પેલી બાઇએ તે સાંભલીને મારી તરફ ચહેરો ફેરવીને ગલગલા સાહે કહ્યું “દયાળુ ભાઈ, તમે એઓને કહો કે એમને છોડી દે—હું પોતે એમને ઓસ્પીતલની અંદર જેમ તેમ લઈ જઈશ. હું તો એમને જેમ તેમ કરીનેબી સંભાલીને લઈ જઈશ, પણ ઓસ્પી-તલના આ ઘાટકી નોકરો તો એમ ધસડીને લઈ જતા એમને પુરા મારી નાંખશે!” અને તે બાઇ તેટલું બોલતાંજ રડી પડી.

મેં તે બાઈને કહ્યું “ચોભી જાઓ તમારેથી એ કામ નહીં બનશે. હું એમને અંદર પહોંચાડીશ.”

મેં તુરતજ જઈને પેલા ધાતકી કસાઈએને દુર કીધા, અને પેલા બીમારને મ્હારી મદદ આપીને હલવે હલવે ઓસ્પીતલની અંદર લઈ ગયો. અંદર જતા મ્હને બીજા દરદીઓએ જે ખાતલી બતાવી ત્યાં મેં તે દરદીને સુવાડ્યો. તે પછી ત્યાંથી પસાર થતા ઓસ્પીતલના એક નોકરને મેં પુછ્યું “ડાક્ટર સાહેબ ક્યારે આવશે?”

તો તે કાંઈ મોટા અમીર હોય તેમ મારા બોલ્યાની કાંઈખી પરવાહ કર્યા વગર ચાલતો ચાલતોજ કાંસી કુંસીને બોલ્યો “ઉહ! ડાક્ટર સાહેબ નાશતો કરીને ઝરા આરામ લે છે!”

મેં તેને પાછો સવાલ કીધો “ક્યારે આવશે?”

“બ્યારે તેમની મરજીમાં આવશે ત્યારે!”

અને તેમ બોલીને તે બેદરકાર નોકર ત્યાં ઉભો રહ્યા વગર ચાલ્યો ગયો અને મેં જોયું કે તે કમપાઉન્ડમાના એક ઝાડની નીચેના બાક-ડાપર જઈને ખુશાલ બેસી ગયો.

બીજો એક ઓસ્પીતલમાનોજ ચાકર ત્યાં આવ્યો તો તેનેથી મેં ડાક્ટરને માટે પુછ્યું, તેણે જવાબ આપવાને બદલે અમારી તરફ થોડો વખત જોયું, અને પછી જવાબ આપ્યા વગરજ મીઝાજ કરી જતો રહ્યો!!

હું દાંતમાં આંગલી કરડતો રહી ગયો. અરે, લોકો ધરમ કરીને દરદીઓ અને મરીબોને માટે ઓસ્પીતલો બંધાવે, ડાક્ટરોને અને

ઔરપીતલોમાંના નોકરોને ગરીબ દરદીઓની સારવાર માટે રાખે, અને આ તે કંઈ જાતનો કારોબાર? મુઢલીસોને માટેની ઔરપીતલમાં મુઢલીસોની બરદાસ્ત લેવાને બદલે તો તેઓને હલકા પગારનાં નોકરો ગોયા ઠોકરથી ઉડાવે! સાવ અનધેરા ગરીબોની સારવારને બદલે તેઓ પર સીતમ!!

(૨.)

પાસેત્રી એક ખાટલીપર કોઇ ખીજને દરદી પડેલો હતો જોણે એક નીસાસો ખેંચીને કહ્યું: “બાઇ ક્યાં આ ખીચારાને લાવ્યા છો? આ શકાખાતુ નથી ગોયા જહનનમનું એકખાતુ છે. યહાંના દરેક નોકરને જ્યાં સુધી હાથમાં પૈસા નહીં આપશે ત્યાં સુધી તે હીલ-શેખી નહીં. દરદીની બરદાસ્ત તો શું લેશે? દગલે અને પગલે બક્ષીસ નહીં આપશે તો દવાખી નહીં આપશે, દુધખી દરદીને નામે લાવીને પોતેજ પી જશે, પાણીનું એક ટીપુખી દરદીને નહીં બતાવશે. કાંઈ કહેવા જશે તો તાના શાહનો સાલો હોય તેમ વાતખી કરવા ઉભો નહીં રહેશે!”

મેં પેલી ખાટની તરફ જોઇને કહ્યું: “અફસોસ! યહાં તો આમ બાબત છે.”

“હું શું જાણું કે આવી બેદરકારી છે!” પેલી બાઇ અફસોસ કરીને ખોલી “નહીં તો હું એમને યહાં લાવીજ નહીં હતો.” અને પછી ચુપ થઇ જઇને એક નીસાસો ખેંચીને તેણે આગલ ચલાવ્યું “પણ શું કર? યહાં લાવ્યા વગર છુટકોજ નહીં હતો. ધરમાં ડાકટર ખોલાવવા માટેની શક્તીજ નહીં; દવા લાવવા માટેના પૈસાજ નહીં,

તો પછી લાચારીએજ ઓસ્પીતલનો આશરો લેવો પડ્યો. એને, યહાં નો આવો બુદ્ધિ છે. અફસોસ! આ દુનીયામાં ફટલા બધા બેકદર બેરહેમ કસામ જેવા નમકનાશનાસ આદમીઓ વસે છે કે જેઓ જે કામને માટે પોતાની રાંટી મેલવે છે તે કામખી કરતા નથી અને તે ઉપરાંત ક્યાનો એક છાંટાખી દીલમાં ધરાવતા નથી!"

તેટલા એક ખીજ રોગીએ ધીમેથી કહ્યું "ત્હમને દરદીનું નામ લખવવા જવું પડશે-કેમજે નામ લખાવ્યા વગર કોઈખી દરદીને એક કલાકખી યહાં રાખતા નથી."

તેથી નામ લખાવવા જવા માટે મેં પેલા મારી સાથે આવેલા દરદીને પુછ્યું "આપનું નામ શું છે?"

"નાસીરદીન આહમદ." તેણે જવાબ આપ્યો.

મેં ખીજે સવાલ કર્યો "આ છોકરો તમ્હારો છે કે?"

"હા બાઈ." તે ગરીબ ખીમારે જવાબ આપતા કહ્યું, અને પછી વધાર્યું "એ બચ્ચું મ્હારું છે, અને આ મ્હારી મોહરદાર છે" અને તેણે એક નીસાસો ખેંચ્યો. મ્હને તેને માટે ઘણી લાગણી થઈ આવી અને મેં પુછ્યું "શું તમો લોકોને કોઈ જોવાવાડું સગું વ્હાડું નથી?"

નાસીરદીનની મોહરદારે કહ્યું "નહી"

મેં પુછ્યું "આપ લોકોનું મકાન કયા મોહલ્લામાં છે?"

"મહેનદરમાં."

મેં ગરીબ નાસીરદીનની મોહરદાર તરફ જોઈને કહ્યું "મ્હારું ઘર નજદીકમાંજ છે. હું સ્હાંજ સહવારનાં આવીને એવણની ખગર

પુછશ. તહમે હવે સીધારો, તમે યહાં રહો એ ઠીક નહીં. લાખરવાહ આદમીઓના આ મકાનમાં તમને બહુ તકલીફ પડશે.”

“તમહે જાઓ,” નાસીરદીને મોહરદારને કહ્યું “પાક ખુદનો મોકલેલો આ ફરીશતો મારે માટે યહાં ડાકટર સાથે બદોબસ્ત કરશે. માટે તમહે બચવાને લખને એ શીકર ધરજાઓ.”

ડાકટર તેના ધણીને ઓરપીતલમા રાખવાની રજા આપે ત્યાં સુધી તે બેઠી, અને પછી તે જવા નીકળી. મેં તે મુફલીસ અને ઠાકેલી બાધને કહ્યું “તમારા ધણી માટે ચીંતા નથી, તેવણને રાખવા માટે ડાકટરે હુકમ આપેલો છે, અને હવે તમે ધર સીધારો. હું તમહારે માટે ગાડી બોલાઉં છું.”

“રહેવા દો બાધ, હું પગે જઈશ.” તે બોલી.

મેં જોયું કે બીચારી ઠાકેલી હતી અને વધી હાથમાં બચ્ચું હતું, જેથી બહોંસ કરીને એક બંધ ગાડી બોલાવી તે બાધને તેના બચ્ચાં સાથે ગાડીની અંદર બેસાડી, અને હું ગાડીવાન પાસે બહાર ગોઠવાયો.

તે બાઈના કહેવા અનુસાર ગાડી મહેનદર મોહલ્લામાં એક કંગાલ મકાન નઝદીક ઉભી રહી તે બાધ નીચે ઉતરી, અને તે ધરનાં નીચલા ભાગની એક ખોલીને લગાડેલું તાલુ ખોલી નાંખી તે અંદર ગઈ. મેં તે દીવસે એક પુસ્તક ખરીદવા માટે ધરથી પીતાજી પાસેથી એક રૂપીઓ લીધેલો હતો જે રૂપીઓ ખીસામાંથી કાઢ્યો અને તેમાંથી ગાડીવાનને બાકુ ચુકવી આપ્યું. મેં ગાડીનું બાકું આપ્યું, તેથી તે બીચારી ધણી શરમીન્દા થઈ, મગર તેના ઉપકાર શબ્દો

સાંભલ્યા વગરજ મેં કહ્યું “હું પાછો ઓસ્પીતલમાં જઈ છું. સ્કાંજના તમહને તમહારા ખણીના સારા સમાચાર આવીને કહીશ.”

તે પછી ઓસ્પીતલમાં ફરીથી જવા પછી મેં નાસીરદીનને પુછ્યું “હમણા આપની તબીયત કેમ છે વાર ?”

તે ગરીબ દુઃખી બીમારે ગલગલા સાદે જણાવ્યું “શું કહું ? જેટલી જરૂરીથી ઝંઘડો સાફ થઈ જાય તેટલું સારું.”

તે સાંભલીને મેં કહ્યું “તમે એ એવી કેવી વાત કરો છો ? એટલા બધા બીહોણા કેમ ? તમને એટલું બધું તે શું થયું છે જે ગભરાઈ અકલાઈ જાઓ છો ? થશો, પાક પરવરદીગાર કરશે તો સારા થઈ જશો.”

“મહને શું થયું છે તે તમહે જાણવા માગો છો ?” નાસીરદીને મહારી તરફ જોઈને આંખોમાં પાણી લાવીને કહ્યું “શું તમહે મહારા આ શરીરને જોઈને એમજ સમજે છે કે મહારી દેહમાજ દુઃખ છે ! નહીં, નહીં, મારી દેહ ઉપરાંત મહને મોટું દુખ મનનું છે, મનના દુખની ભારી તકલીફ આગળ તનનું દુખ તો કુચ્છ બીસાદમાં નથી. હું મહારી મોહદાર સાથે લડ કરીને જીંદગી મનીને ઓસ્પીતલમાં આજો છું. મુકલીસોની માવજત ઓસ્પીતલમાં કેવી રીતે થાય છે તે હું જાણું છું અને તેથીજ હું યહાં મરવા માટે આવેલો છું. મહારી મરીબ મોહરદાર ઘરમાં મહારા દુઃખ પાછલ પોતે પછડાઈને બીમાર થઈ જાય તે અગાઉ ઓસ્પીટલના આદમીઓથી દવા અને દયા વગરની લાપરવાહીના સજાએ જલદીથી જો મરી જાઉં તો મહારી આશા પુરી થાય, અમારો ઝંઘડો સાફ થઈ જાય !”

મહારી તો તે વખતે ઉમરજ શું હતી ? હું તો તે બીચારાની વાત કાંઈ ખરાબર સમજી શક્યોજ નહીં. મહારો ચહેરો જોઈને તે સમજી ગયો કે તેની વાત મહારા ધ્યાનમાં કાંઈ ઉતરી નહીં હતી, જેથી તે બોલ્યો “આપ સમજ્યા નહીં ? કાંઈ નહીં કાંઈ દીવસે મઓકો મલતાંજ જાણશો.”

અમારી વાતચીત એક દરદી સાંભલતો હતો, તેણે ઉપર ટપકે થી વાત સાંભલીને અને મહને જોઈ જોઈને કહ્યું “જનાબ ! આપ લોક જો પૈસાવાલા આદમી હોવ તો આ કમરામાં કામ કરતા નોકર આકરેને બેલવીને તેમના હાથ દાખશે તો ગુલામ થઈને રહેશે, નહીં તો નોકરો નારાજ થઈ જશે તો એવો બેદી માર મારશે કે તે મારતો આવાજ નહીં થશે અને દુખ ઘણું ખમવું પડશે.”

“શું ડાકટર આગલ નોકરોની ફરીયાદ કરે તો ગરીબોની દાદ નહીં લેવાંય ?” મેં પુછ્યું.

“ગરીબની વાત કાણુ સાંભલે છે ?” પેલા દરદીએ કહ્યું “અને બોલોબી તો કેમ ? ડાકટર તો આવતાંતી સાથેજ ‘કેમ રે કેમ છે ?’ એમ બોલીને જરા હાથ પકડી જીભ કઢાવીને દોડાદોડી કરીને દોડી જાય છે ! કાંઈ બોલો તો તે બેહરો કે મુંગો હોય તેવો બની જાય છે ! અને જો વધારે વાત કીધી તો ‘ચુપ રહે જે પુછું તેનો જવાબ આપ’ એમ વકીલની મુઆફક દમ ભરાવીને પછી ચાલી જાય છે !”

“અને જો પૈસા ખરચો તો ?” મેં પુછ્યું.

“હા, ગરીબોને માટેની ઓરખીતણ તો કહેવાય છે, પણ દગલે પગલે પૈસા ખરચો નહીં તો ગરીબો ખીચારા કુતરાને મએતો મરી જાય” બુઝો, સામેથી આ કમરાનો વડો નોકર જાય છે, એને બોલાવીને કામ આપવા કહીશો તો આ ખીચારાની કાંઈ દાદ લેવાશે, નહીં તો બેદાદીથી લુખે ઠોકરાઈને મરી જશે. મહારી ઓરતખી ધરના કપડા વાસણુ વેચી પૈસા કરી લાવે છે અને હું એ બરહેમ કસાઈઓને તે આપું છું ત્યારેજ એમની છુરી ચાલતી અટકે છે.”

મેં પેલા નોકર તરફ જોયું અને તેને બોલાવ્યો. તે તો પેલાજ હતો જે રાજના ચોખદારની મુઆકેફ હાથમાં દંડો સોટા લઈને ઓરખીતણના દરવાજાપર ઉભો હતો ! મેં તેને બોલાવીને કહ્યું “બુઝો, આ દરદીની ઈરા ખબરદારી રાખતા રહેજો. ધણો સારો બંદોબસ્ત કરજો, તમહને તેના બદલામાં હું ઇનામ આપીશ.”

ઇનામની વાત સાંભળીને તેની કાલી દાઢી મુઝોની અંદરથી પાનથી રંગાઈ ગયલા દાંતો જણાયા. મગર તેણે પોતાની અકડ તો નહીંજ છોડી હતી ! છતાં તે કાંઈક મુલાયમ સુરથી બોલ્યો “ડીક છે સાહેબ.”

તે વખતે મહારી પાસે તેને આપવા માટે પૈસા નહીં હતા જેથી જેમ ઉધાર ખાનાર ધરાક કરતાં રોકડા પૈસા આપનાર ધરાકની વધારે ખાતરદારી દુકાનદારો કરે છે તેમ તેણે ફક્ત “ડીક છે સાહેબ”જ કીધું અને પછી થોડો વખત યહાં ત્યાં ફેરા મારીને તેણે મારી આગલ આવીને કહ્યું “ડાકટર સાહેબ હમણા આવનાર છે તેથી તમે યહાંથી ચાલી જાઓ. બહારનાં માણસોને ડાકટર સાહેબ આવે ત્યારે ઉભા રહેવાનો હુકમ નથી.”

હું સમજી ગયો કે મેં તુરતજ પેલાને પૈસા આપ્યા નહીં તેથીજ તેણે છેડાધને અને કાઢ્યો હતો, પણ તે વખતે ગુપચુપ ચાલી જવા સીવા કાંઈ ચારોળી નહીં હતો કેમજે મારી પાસે પૈસા નહીં હતા ! હું મહારા મુફ્તીસ મીત્ર નાસીરદીનની રજા લઇને તે કમસમાથી નીકળ્યો, અને ઓરખીતગ્ગની બાહાર જતો હતો, કે મેં એક ઓરડામાંથી કાંઈ દરદીનો રડવાનો અને કંકલવાનો સાદ સાંભળ્યો. હું ઉભો રહી ગયો, મેં સાંભળ્યું અને અંદરથી આવાજ આવ્યો “મરી જાઉં છું હજુર, મરી જાઉં છું, ધીરે ધીરે નશતર કરો.”

તે પછી બીજો આવાજ આવ્યો “હરામખોર ઢોંગી કહીનો, એટલા બધા યુમયરાડા શાના પાડે છે ? નશતર તે કાંઈ મસકો છે કે નરમ નરમ લાગે ! જરા ભોકાય તો ખમી લે. વધારે બોલશે તો વધારે ભોકી દમશ !”

તે કોઈ ડાકટર હતો, પણ તેના બોલવાપરથી તે એક ઘાટકી અને હલકા ખવાસનો ડાકટર હોવો જોઈએ કેમજે તે પેલા કોઈ ગરીબ દરદીને ગાળ દઇને વાત કરતો હતો અને વધારે ઓરથી નશતર ભોકી દેવાની ધમકી આપતો હતો ! એવા કસાઇઓ ડાકટરના આશીરવાદી ધધામાં પડતાળી શું કામ દશે ?—તે પલીક આદમીએ ખરેખરજ ઓરથી નશતર ચલાવ્યું હશે કેમજે પેલો ગરીબ દરદી બીજીજ પગે મોટે મોટે યરાડ પાડવા લાગ્યો !

મહારા કાનેને કંપારી લાગી, હું જ્યાંથી આવાજ આવતો હતો ત્યાં દોડી ગયો, તો મેં દરવાઝો બંધ જોયો. અને એક નોકરને તે

દસ્તાગપર ઉભેલો જોયો. મ્હને જોઈને તે નોકરે કહ્યું. “યહાંથી જાઓ, નહીં તો ત્હમને ઝખરદસ્તી બહાર કાઢી મુકવામાં આવશે.”

હું તે ઓરખીતલ બગીચે ગરીબોના કસાઈખાનામાંથી ધણે દુખી દીલે બહાર પડ્યો. અરે, કેવો આશીરવાદી ધણો ! અને તેને કંગાળ ખવાસના નીચ લાલચુ માણસો કેમ અચળ લગાડતા હતા ! - તે દીવસે હું કાલેજમાં જઈ શક્યો નહીં, મગર કાલેજમાંના એક મીત્રને બાહર મલ્યો.

તેણે મ્હને પુછ્યું “કેમ આજે આવ્યા નહીં ?”

મેં જવાબ આપ્યો. “આવવાને વાસ્તે ધરથી તો નીકળ્યો હતો, પણ રસ્તામાંજ અટકી ગયો.” અને તે પછી તે મીત્રને મેં બનેલા ખીના કહી, અને છેવટે ઉમરું “ભાઈ ઓરખીતલખી કેવી એક ભયાનક જગા છે !”

મ્હારા મીત્રે હસીને કહ્યું “આપણા હિંદુસ્તાનના લોકોમાં એજ તો બ્હેમ અને વસવસો છે. ઓરખીતલથી તેઓ ખીલે છે ! યુરોપીયન લોકોની તો જરાક તખીઅત ખીગડી ગઈ કે બાલ બચ્ચાને છોડીને તુરતજ ઓરખીતલમાં જાય છે, અને આપણા દેશીઓને તો ઓરખીતલનું નામ સાંભળીને પેટમાં મોટા ધાસકો પડે છે ! ઓરખીતલમાં ખરદાસ્ત જેવી રીતે થાય છે તેવી રીતે ધરમાં ક્યાંથીજ થાય ? ઓરખીતલના જેવી સગવડ ખીજે કોઈખી નહીં મલે. એવીસ કલાક સુધી મોઠા મોઠા ડાકટરો અને નોકરો, ચાકરો, નરસ વગવારનો ખુબ અચ્છી તરેહનો બદોબસ્ત ત્યાં રહે છે.”

મેં મહારા દોસ્તને પુછ્યું “ભાઈ, ત્હમે કદી ત્હમારી પોતાની આંખોથી જોયું છે કે એમજ અલલટપપુ સુની સુનાઇ વાત સાંભળી ને એસ્પીતકનાં વખાણુ પર વખાણુ કરે છે?”

“તઝરૌનઝર મેં જોયું” મહારા મીત્રે ઉકમાઇ લઇને વાત કીધી. “આપણી કોલેજના ઇંગ્લેન્ડના પ્રોફેસર ખીમાર હતા તેવણુને હું જોવા એસ્પીતકમાં ગયો હતો. વાહ, શું સરસ બંદોબસ્ત હતો. નરસો આખો વખત ફરતી હતી. ખીજાના અને ખાવા પીવાના તથા ખીજા ગોઠવણુ ધણીજ અચ્છી હતી.”

મેં કહ્યું “ભાઈ, જરા ધીરે। તે ઇંગ્લેન્ડના પ્રોફેસર હતો, અને તવંગર હતો. જરા મહારી સાથે કાલે આવીને જોજો તો ખરા કે ગરીબોની એસ્પીતકમાં બરદાસ્ત કેવી રીતે થાય છે। સાહેબ લોકો પોતાના કુતરાનીખી બરદાસ્ત સારી રીતે લેતા હશે મગર આપણા દેશીઓથી આપણા ગરીબ હમવતનીઓ ઠોકર ઠોકરે મરાય છે તે જરા મહારી સાથે આવીને જોજો તો ખરા.”

(૩)

ખીજા સહવારે હું મુફ્તીસ નાસીરુદ્દીન આહમદના મકાન પર તેની ગરીબ મોહરદારને જોવા માટે અને તેને ધીરજ આપવા માટે ગયો, તો મે તેના મકાનના દરવાજા બહાર ધરતી એક ધણીજ ભપકાદાર બે ઘોડાની જોડીની ગાડી ઉભેલી જોઈ! હું વીચારમાં પડી ગયો। ખીચારા ગરીબોને રૂખાના વાખા, તેમને જોવાવાહું કોઇ નહીં, છતાં ત્યાં જોડીની ગાડી! મગર, ખીજાજ પક્ષે મેં મહારા ખીયાલતોપર હસી લીધું! હું મનમાં બોલ્યો “શાયદ, ઉપરના કે

પાસેના ધરના મજલાવાની ને ગાડી હોય, અથવા કોઇએ છાંયો નોંધને ત્યાં ગાડી ઉભી રખાવી હેય.”

દરવાઝો બંધ હતો. મેં તેને દબાવ્યો તો તે અલગો હોવાથી ખુલી ગયો, તે ખુલતાંજ મેં ત્યાંજ ઉભા રહીને પુકાર્યું “કોઈ છે?”

તે સાંભળીને અંદરથી કોઈ મરદનો આવજા આવ્યો! “કોણ છે, બાઈ?”

હંચ મરદનો આવજા! મેં જવાબ આપ્યો “હું મીયા નાસીરદીન આહમદની ખજર કહેવા આવ્યો છું. સારા સમાચાર લાવ્યો છું.”

મહારાજ સાંભળીને થોડે વારે ભપકાદાર પોશાકમાં સજ્જ થયો. કોઈ મરદ મહારી સામે ચાલી આવ્યો! લગભગ ચાલીસ વરસની ઉંમર હશે, નનનીસી ટુમરી દાઢી અને મુઠ્ઠા હતી જેના બાવ કાંઈક મફેદ થયલા હતા, ખાંધપર રેશમી ડુપટ્ટો હતો. તે મહારાજને સલામ કરીને કહેવા લાગ્યો “જનાબ, અંદર પધારો. બહેન રઝીયાએ મહારી આગલ તહમારે માટે કહ્યું છે. આપની ભલામણ માટે તો આપના પગની ખાકખી ઉઠાવીને ચુમવી સજાવાર છે.” અને તે ભપકાદાર પુરૂષ મહારાજ પગેપર હાથ મુકીને પગે લાગવા પડ્યો!

“અરે! આપ એ શું કરો છો?” આપ લગભગ મહારાજ પીતાની ઉંમરના છો, અને આપ મહારાજને પગે પડો એ શોભેબી વાર?”

તે બણી લામકીથી બોલ્યો “આપ એક પ્રીરીશ 11 છો. આપે ગોયા મહારાજ બહેનવીનો જન બચાવ્યો છે. રઝીયા મહારી બહેન થાય છે અને નાસીરદીન આહમદ મહારાજ બહેનવી થાય છે. મહારાજ નામ

સલીમ છે. ઘણા ઘણા વરસો સુધી હું વેપાર માટે બહાર બીજા શહેરોમાં ફરતો રહ્યો જે દરમિયાન મહારા બહેનની નાસીરદીનને મહારા પીદર સાથે ખટપટ થઇ અને મહીનાઓ થયા એઓ પીદરથી જુદા પડીને યહાં આવી રહેલાં છે. મહેલ જેવું મકાન છોડીને મહારાં બહેનની આ ગરીબ મકાનમાં આવી રહીને દુખમાં, દહાડા કાઢીને ઘણી જાંજળ અને સીતમને અનુભવી રહ્યાં હતાં, ગઇ કાલે સહાંજનાજ હું ઘર ફરીયો અને મેં જ્યારે પીદર સાથની એઓની પંચાતી જાણી ત્યારે આજે હું એમને લઇ જવા આવ્યો ત્યારે ગરીબી અને દુખનો અહેવાલ જાણ્યો ! મહારી બહેન માનતી નથી, મેહેરખાની કરીને તેમને આપ કહો કે પીદરને ત્યાં આવી રહે.”

તેજ વખતે અંદરથી રઝીયાનો આવાજ આવ્યો “બાઈ સલીમ એ નેકીના શીરીશતાને અંદર બોલાવીને જરા આ પાણી લેવા તો કહો.”

સલીમ સાથે હું અંદર ગયો. રઝીયાએ ઉઠીને મહને આવકાર આપ્યો. મહને જોવાથી તેની આંખોમાં આંસુ ઉતરી આવ્યાં !

સલીમે પોતાની બહેન તરફ જોઇને કહ્યું “રઝીયા ! ચાલો મહારી સાથે, બચ્ચાને લઇ લો, બહાર ગાડી ઉભી છે. હવે નારાજી જવા દો. બાપપરબી કોઇ નારાજ થતું હશે ? આપણા પીદરનો મીઝાજ તો જાણો છોજ કે કેવો છે ! જરા જેટલી વાતપર આટલો મોટો ઝહધડો કરીને ચાલી જવું નહીં હતું ! હું જો હતો તો તહમે લોકો એમ યહાં મુફલીસીમાં દુખી જવા માટે આવ્યાજ નહીં હોતે. હવે તો જે થયું એ થયું. ચાલો ઘરે.”

“રઝીયા” તેના ભાઈએ જરા ઝોરથી હવે વધાર્યું “તમ્હારું અચપણ શું હજી ગયું નથી કે એક બચ્ચાની મુઆફેક ઝીદદી બને છે? યહાં એકલી આ બાળક સાથે કેમ રહેશે? આટલો બધો ગુસ્સો? મહીનાઓના મહીના ગુઝરી જવા છતાંબી આટલો બધો ગુસ્સો? પીદર જેવા પીદરપર ગુસ્સો?”

રઝીયાએ કહ્યું “સલીમભાઈ, મેં પીદરપર ગુસ્સો નથી કીધો, પાક પરવરદીગાર શાયદ છે કે હું પીદરપર બદ્દા નથી. અગર જો તેવણુ મ્હને મારતે કે ધરની બાહાર કાઢતે તો હું પાછી તેમને પગે પડીનેબી તેમના ધરમાં જઈ રહેતે. લેકીન, હું મ્હારા ધણીની એક ફરમાબરદાર મોહરદાર છું, મ્હારા ધણીના બોલને હુકમ સમાન સમજી તે માથે હું ચઢાઉં છું. પીદરને મ્હારા ધણી સાથે પંચાતી થઈ, અને પીદરે તેવણુનું અપમાન કીધું. નાસીરુદીને મ્હને પેતાની સાથે ચાલી જવા કહ્યું. હું તેમના હુકમને તાબે થઈને બચ્ચું લઈ પીદરના મકાનથી બહાર પડી. અમે તમ્હનેબી જણાવ્યું નહીં. જણાય છે તેમ પીદરેબી તમ્હને એ પંચાતી માટે લખ્યું નહીં અને આજે બ્યારે તમ્હે જાણે છે ત્યારે એટલુંબી વધારેજ જાણે કે મ્હારો ધણી ત્યાંજ હું—અગર જો મ્હારા પીદર એક બાદશાહ હોય અને મહેલમાં રહેતા હોય અને મ્હારા ધણી એક ગરીબ મુકલીસ હોય અને ઝુંપડીમાંબી રહેતા હોય તોબી મ્હારે એક વફાદાર મોહરદાર તરીકે મ્હારા ધણીનીજ સાથે રહેવું જોઈએ, તેથી હું તેમની સાથે પીદરનું ધર છોડી આવી, અને યહાં અમેએ મહી-

નાઓના મહીનાઓ સુધી ધણી મુશ્કેલીસી જોઈ છે. અરે, મહારા ધણીના દુખ વખતે દવા કરવા સારખી અમારી પાસે પૈસા નહીં હતા, અને તેથી હું તેમને ઓસ્પીતલમાં લઇ ગઇ છું.” અને યહાં રઝીયા છાતી બરાઇ આવવાથી નવધાર આંસુએ રડી પડી,

“હવે તમે રડો ના” સહીમે કહ્યું “બહેન, ના રડો. મગર, મહારી સાથે આપણે ધર ચાલો.”

“મહેને મરવા દો.” રઝીયા રડીને બોલી “તમહે પહેલા જઇને મહારા ધણીને કંગાલ ઓસ્પીતલના જહનમમાંથી બાહર કાઢો.”

“પહેલા તમહે આપણા ધરે ચાલો” સહીમે સમજાવ્યું “પછી હું જઇને નાસીરદીનને ધરે લઇ આઉં છું. ઓસ્પીતલમાં આવી ખરાબ રીતે દરદીઓ સાથે ચાલ ચલાવવામાં આવે છે એની ખબર મહેને અને પીદરને નથી. અરે! અરે એજ ઓસ્પીતલમાં પીદરે ગયે મહીને પાંચ હઝાર રૂપીઆ સખાવતમાં આપેલા મેં જાણ્યા છે!”

“પાંચ હઝાર રૂપીઆ મહારા પીદરે આપ્યા!” રઝીયા તે સાંભલીને વધારે ગમગીન થઇ ગઇ “અરે! જે માણસના સસરા તરફથી પાંચ હઝાર રૂપીઆ જે ઓસ્પીતલને મહે તેજ માણસને કાલે તેજ ઓસ્પીતલના નોકરોએ ગાડીમાંથી એક કુતરાની લાશને બહાર કાઢે તેમ ખેંચી કહાડ્યો! અરેરે! મહારા ધણીને તે વખતે કેટલું બધું દુખ થયું હતું. તેમના મુખમાંથી એક “હામ” નીકળી પડી હતી!”

તેટલું બોલીને ધસાધસ રઝીયા રડી! મહેનેબી રડવું આવી ગયું! અરે, અગર જે ઓસ્પીતલના લાલચુ લુચ્યા માણસો જાણતે

કે નાસીરદીનના સસરાએ ઓસ્પીતલને પાંચ હજારની મદદ આપી હતી તો તેઓ કેવા તેના ગુલામ બનીને દોડધામ કરતે! અફસોસ! ખેરીબોને માટેનું શકાખાનું કેટલીક બાબુએ ગોચા જહનનમના તહેબાના મીસાલ છે।

“બહેન, તમ્હે આપણા પીદરને ધરે ચાલો તો ખરા.” સલીમે ફરીથી મીનતનતથી કહ્યું જેના જવાબમાં રઝીયા બોલી “જ્યાં સુધી મ્હારા ધણી હુકમ નહીં આપે ત્યાં સુધી હું આ ઘરમાંથી હાલીશ નહીં.”

આખીર સલીમે ઠાકીને મને કહ્યું “બાઇ, એક કામ કરો, તમ્હે મ્હારા બહેનવી આગળ ઓસ્પીતલમાં જાઓ, હું મ્હારા પીદરને સમજાવીને ત્યાં લાઉં છું”

સલીમ અને હું બહાર પડ્યા. સલીમે મ્હનેખી પોતાની સાથે ગાડીમાં બેસાડ્યો. રસ્તામાં તેણે ખીસામાંથી એક રૂપીઓ કાઢીને કહ્યું “જુઓ આપ કાંઈ ખીજો ખોટો ખ્યાલ નહીં ઉઠાવતા, ગુસ્સે નહીં થતા, મગર આ આપનો રૂપીઓ લો.”

મેં કહ્યું “જનાબ, આપ એ શું બોલો છો? મેં તમ્હારી બહેનને રૂપીઓ કરઝમાં થોડો આપ્યો હતો કે પાછો લઉં? મેં તો મ્હારી માતાને તે આપેલો.”

મેં તે રૂપીઓ લીધો નહીં અને સલીમે તે પાછો ખીસામાં મુકીને કહ્યું “મુઆફ કરજો.”

તે પછી અમે છુટા પડ્યા, સલીમ પોતાના પીદરને લઈને ઓસ્પીતલમાં આવવા માટે પોતાને ધરે ગયો અને હું નાસીરદીન

પાસે તેજ વખતે ઓરપીતલમાં દાખલ થવા માટે ગાડીમાંથી ઉતરીને જતો હતો તેટલા મ્હારી કોલેજનો પેલોજ મીત્ર મ્હને મળ્યો જે ઓરપીતલની બહુ વખાણ કરતો હતો—મ્હારા તે મીત્રે જ્યારે ઓરપી- તલમાંનો દેખાવ જોયો ત્યારે તેણેખી દાંતમાં આંગલી કરડી લીધી અને બોલ્યો “ખરેજ, આ ઓરપીતલનો તો બહુજ બેઢમ મામલો છે લેકીન એમાં કુસુર આપણા પોતાનાજ તે દેશી ભાઇઓનો છે જેઓ લાકડ્યું બની જઇ એક આશીરવાદી ધંધાને ધુલમાં મેલવીને પોતાનાજ દેશ ભાઇએને સુખ આપવાને બદલે દુઃખ દે છે.”

(૪)

તે પછી હું નાસીરદીનને જોવા માટે તે હતો તે કમરામાં ગયો, સામેજ પેલો દંડા સોટાવાલો રાજના ચોબદાર જેવો નોકર જણાયો; મેં તેના હાથમાં એક રૂપીઓ મુકી દીધો કે તેનામાં વીજળીની ગોયા અસર પેદા થઇ! તે ઝટપટ નમી પડ્યો, અને બોલ્યો “જનાબ નાસીરદીનની હાલત તો થોડી વધારે બીગડી ગઈ છે.”

તે સાંભળીને પાસેના બીજાના પરથી એક રોગી બોલ્યો “રાતે તો એવણુને બહુજ તકલીફ થઈ, આખી રાત ઉંઘ નહીં કાઢી.”

નાસીરદીનની નઝર મ્હારીપર પડી, તેણે મ્હને સલામ કીધી અને પાસે બોલાવ્યો. મેં તેની પાસે જતાં પુછ્યું “તબીબત કેવી છે?”

“અલહમદુલીલાહ! મગર, નાસાઝ નારાઝ જીવથી છું. મ્હારી મોહરદાર અને મ્હારું બચ્ચું ક્યાં છે?”

મેં જવાબ આપ્યો “ધરે છે, કાંઈ શીકર ના કરો.” એમ કહીને મેં તેને તેના સાલા સાથની મુલાકાતની વાત કહી.

તે સાંભલીને તેણે એક લાખો નીસાસો ખેંચીને નરમ આવાઝથી કહ્યું “અમારા લગન પછી આજ સુધી હું તે ખીચારીને સુખથી રાખી શક્યો નથી. મહારેજ લીધે તે ખીચારીને તેના આપેખી તજ દીધી. તેના આપની મોટી મીલકત અને જાગીરો છે અને તે બહુજ તવંગર છે, લેકીન મહારે લીધેજ તે આપનું મહેલ જેવું ઘર છોડી આવી પોતાના થોડાક દાગીના વેચીને તેણે મહારી દવા કીધી છે અને ઘર ચલાવ્યું છે, પોતે નહીં જામને તેણે મહારી માંદગીમા દુધ વગયરા મહને પીવાડવા માટે કરકસર કીધી છે. તે તો રાત દહાડે! ખડે પગે મેહનત કરતી હતી, મગર મહારીજ બહોંસથી તે મહને યહાં લાવી.”

“શાખાશ છે એવી નેક અ ધણીની બરદાસ્ત રાખનારી મોહરદારને” મેં કહ્યું અને પછી વધાયું “મીવા નાસીરદીન, હવે તમહે શાંત સુખ રહો. બોલશો તો તખીયત વધુ બગાડશો.”

નાસીરદીને કહ્યું “ઝીઆદા નહીં—મહારો વખત હવે પુરો થવા આવેલો છે માટે મહને મહારા દીલની વાત કરવા દો. તમહારી સાથે દોસ્તી નહીં હતી મગર એકજ દીવસમાં તમહે એટલી બધી દોસ્તી કીધી છે કે હું તમહારો ધણોજ આભારી છું—હું નહીં ધારતો કે મહારા સસરા મહારા સાક્ષા સાથે યહાં આવે, અને પછી હું મરી જાઉં ત્યારે તેવણને ખજર આપવાની મેહરબાની કરજો કે મહને તે વખતે તો તેવણ મુઆફ કરે. મહને મુઆફ કરશે તો મહારો નેક મોહરદાર અને ન્હાના બચ્ચાપરનો તેવણનો ગુસ્સો દુર થઈ જશે અને તે તેઓને પોતાને ઘર લઈ જશે. તે ખીચારાઓને તેના સીલા

હવે કોણ છે? બાપ, એજ મહારી છેલ્લી આશા છે. જે તમ્હે પુરી કરજો.” એમ બોલતાં બોલતાં નાસીરદીને મહારા બેઠ હાથે પકડી લીધા, તેની આંખોથી આંસુ નીકળતાં હતાં.

મેં કહ્યું “એ તમ્હે શું કરો છો? તમ્હે એટલા નીરાશ કેમ થઈ થયા? તમ્હે જરૂરજ સાબ થશે.”

તેણે ગલગલા સાદે કહ્યું “એવી વાત ના કરો—હું તો યહાં મરવાજ આવ્યો છું. મહારા મરવા સીવા મહારી મોહરદાર અને બચ્ચાનું ભત્રુ થઈ શકશે નહીં. હું જો જીવતો રહીશ તો તે લોકના દુખ વધી જશે, મહારા મરવાથી તેઓને તવંગરીનો આશરો મલશે. જો હું યહાંથી ઉઠશ તો તેઓને હું ખવાડીશ શું? હું મરી જઈશ, જરૂરજ યહાં મરી જઈશ, કોઈ માણસ મ્હને બચાવી નહીં શકશે.”

એમ બોલતાં બોલતાં નાસીરદીન ઠાકીને બેહોશ જેવો થઈ ગયો, હું ધાસ્તી ખાઈ ગયો, મેં પેલા ચોખદાર(!) ને બોલાવ્યો અને કહ્યું “ડાક્ટરને જલ્દી બોલાવી લાવો, નાસીરદીન મીંયાંની હાલત વધારે ખરાબ થઈ છે.”

તેજ વખતે બાહરથી કોઈના ઝોર ઝોરથી બોલવાનો આવાજ આવ્યો “મહારી સાથે ઉસ્તાદી નહીં ચાલશે સમજ્યો કે છોકરા! મ્હને તો લાગે છે મહારી સાથે પોછી દોસ્તી કરવા માટેનો આ એક ઢોંગ છે—મહારો ગુસ્સો ઓછો કરવાને વાસ્તે તારો બહેનવી ખાસ ખીમાર બની ગયો છે! લેકીન હું કંઈ બેવકુફ નથી. વાર ચાલ જરા અંદર જઈને બેઠાએ તો ખરા.”

તે 'આવાઝ પછી મેં જોયું' તો તે ઝોરડામાં સલીમ સાથે કોઇ ઘણોજ બપકાદાર ખુટો દાખલ થયો. હું સમજી ગયો કે તે સલીમનો પીદર અને નાસીરદીનનો સસરા હતો. તેના આવ્યાની ખબર ડાકટરને થઇ હતી એટલે હવે નાસીરદીન કેવો ખીમાર હતો તે જાણીને ડાકટરે દોડાદોડ કરી મુકી અને નાસીરદીનના સસરાની ખુબ આગતા સ્વાગતા કરીધી. નાસીરદીનના ખીલાના આગલ આવીને તે બેઉ બાપ બેટા ગભરાઇ ગયા અને નાસીરદીનના સસરાએ ડાકટરને કહ્યું "ડાકટર, જુઓ તો ખરા કે મ્હારો જમાઇ કેમ છે?"

ડાકટર નાસીરદીનને તપાસતો હતો તેટલા મ્હારી ઉપર નજર પડવાથી નાસીરદીનના સસરાએ પુછ્યું "કાણુ છો બાપ?"

સલીમે તેને સમજાવ્યું તેટલા મ્હારી શું કમજખતી ગંગી કે મેં કહ્યું "હું આપ સાહેબની પાસે આવવાનોજ હતો—"

પણ તે સાંભળીને ડાસો મ્હને ખાઈજી ગયો. "તમ્હે મદદ કરીધી તે તો તમ્હારી મેહેરબાની થઇ લેકીન મ્હારી પાસે આવીને શું કરવાના હતા બાપ?" કાંઇ પૈસા માંગવા માટે આવવાના હતા તો જાણો કે આવી ધોખાખાઝી કાંઇ ચાલી શકે નહીં. હું કોઇને અમથું તો એક ખોટડું દોઢીયુંખી નહીં આપું!"

મ્હને ગુસ્સો ઉપજ્યો, પણ મેં જોયું કે પૈસામાં ચક્રમ ખતેસો તે ડાસો હતો એટલે મેં લોહીનો ગોટ ગલ્યો, મગર હું ખામુશ તો રહી શક્યો નહીં. મેં કહ્યું:

"ધોખાખાઝી શાની અને કેવી? આપનું એક ખોટડું દોઢીયુંખી નહીં લેવું પડે તેથીજ તો નાસીરદીન ખીચારો થતાં ઝોરપીતલમાં

આવીને પડ્યો છે. તમ્હારા કફેડા રવભાવને લીધેજ તો તમ્હારી બેટી ખીચારી લુકમરો પેડીનેખી ધણીની બરદાસ્ત લેતી હતી, અને જ્યારે વધુ નહીં બન્યું ત્યારેજ યહાં આવવું પડ્યું છે.”

સલીમે મ્હને ખામુશ રહેવા કહ્યું અને પોતાના પીંદરના કાનમાં કાંઈ કહ્યું તેથી તેથી ચુપ થયો, જે પછી ડાક્ટરે ખામુશી તોડતાં કહ્યું “હાલત તો ખરાબ છે, લેડીન પાક પરવરદીગારના હાથમાં વાત છે. કદાચ બચેખી.”

આ વખતે નાસીરદીને આંખ ખોલી, તેણે પોતાના સસરા અને સાલાને જોઈને સન્નમ કીધી અને હલવે હલવે બોલ્યો “પીંદર અને ભાઈ, મ્હને મુસાફ કરો, હું તમ્હે લોકની પગતી ખાક ચુમવા તૈયાર છું, પણ લાચાર છું. મ્હારી મોહરદાર અને બચ્ચાને તમ્હે લોકો સારી રીતે સંભાલજો. હું મરું છું, અને મરવા અગાઉ ઇચ્છું છું કે મોહરદાર અને બચ્ચાને બોલાવો તો બેટું અને સુખથી મરું.”

નાસીરદીનનો સસરો મ્હારો હાથ પકડીને મ્હને તે કમરાની બાહાર લઈ ગયો અને બોલ્યો “ભાઈ કાંઈ વગર વીચાર્યું” બોલાયું હોય તે મુઆફ કરજો. તમ્હે જાઓ, તમ્હારા મરતા મીત્ર નાસીરદીન ને માટે ડોલી લઈ આવો. હું તેવણને મ્હારે મકાને લઈ જવા ઇચ્છું છું, અને ત્યાં ધરના મોટા ડાક્ટરોની મદદ લઈ જો પાક પરવરદીગાર કરે તો એમને છવાડવા માંગુ છું. એમના મરણથી મ્હારી બેટી ખી ગોયા મરીજ જશે, અને તેથી હું હવે તે ખીચારીને રહેજખી દુઃખી કરવાનો ઇરાદો રાખતો નથી.”

મેં ડોલો બોલાવી અને અમે ઘણી મહેનતથી નાસીરદીન આહમદને તેના તવંગર સસરાને ઘર લઇ ગયા, જ્યાં રઝીયાબી પોતાના અમ્યાને લઇને આવી.

*

*

*

ચાર મહીના નીકળી ગયા.

નાસીરદીન આહમદ તદનજ સાન્ને થઇ ગયો છે, અને તે મ્હારો મોટો દોસ્ત બન્યો છે. રઝીયા મ્હને પોતાના બાઇ સલીમ મીસાલ આહે છે અને માન આપે છે. મ્હારા તે પરોપકારથી હું તે તવંગર કુટુંબનો મોટો મીત્ર થઇ રહ્યો છું.—મેં વીચાર કીધો છે કે મ્હારે હાથ જે મોટી દુઓલત આવે તો હું પહેલા હિંદુસ્તાનની ઓરપીતલમાં સુધારાઓ કરાઉં, અને એવી એવી ઓરપીતલોમાં લાપરવાહ નોકરોને બદલે ખરા કદરશનાસ અને દયાવંત આદમીઓને રાખું કે જેઓ તવંગર અને મુશ્લીસ ખીમારોને ચક્રસાન સમજીને પાક ખુદાની રાહ પર તે તમામ ખીમારો સાથે સરખી રીતથી અને દયાથી વર્તે.

અકકલમંદ વહુ.

સંજાણમાં મુંબઈથી અંજાણ એક પારસી કુટુંબ વસ્તું હતું, એક બાપ અને એ દીકરા. મોટા છોકરાનું નામ હતું રતનશાહ અને ન્હાનાનું નામ ખસર (ખુશર)-નવરોજ સંજાણના ધણી-આણી કેટલાક વર્ષના શુઝર પામ્યા હતા, અને નવરોજએ પોતે ખેતીવાડી કરીને અને રંજ ખેંચીને આ એક છોકરાએને પાલી. ઉધારી મોટા કીધા હતા. રતનશાહ ગામડેની નીશાળથી થોડું શીખ્યા બાદ સુરત કોઇ સગાને ત્યાં શીખવા રહ્યો હતો, જ્યાં તે સગાને ત્યાં આવેલા મુંબઈના કોઇ પહરોણાની એક છોકરી સાથે દીલ બાજયું અને રતનશાહે તેને વચન આપ્યું. નવરોજને તે વાતની ખબર થઇ, અને તે લાગણીવાલા પીતાએ મુંબઈની તે વહુ કપુડી. રતનશાહની થનારી ધણીઆણી થોડુંક શીખેલી મધ્યમ સ્થીતીના એક સુધરેલા ધરની છોકરી હતી, છતાં તેણે ખેતીવાડીમાં મોટા થયલા રતનશાહને પસંદ કીધો, અને થોડાંજ વખતમાં લગન થયાં. ફરે સંજાણના તે પારસી મુંબઈથી અંજાણ નહીં રહી શક્યા, કેમજે તેમના ધરની રાણીજ મુંબઈની રહેવાસી હતી.

ગમે તે હતું. ધરમાં વહુબી આવી, છતાં નવરોજનું દીલ રતનશાહ કરતા કાંઈક વધારે ખુશર તર્ફ હતું. બરેલા ઘટમઘર

ચહેરા સાથનો તે નહાનો જવાન સ્વવારના ઉડીને ખસેર તાબું દુધ પી જતો હતો ! અને ખેતીખી બાપની સાથે સ્વવારથી રકાંજ ખરાબર કરતો. ખેતીપર રતનશાહનું ધ્યાન વધારે નહીં હતું તેનું કારણ એ હતું કે ખેતીમાં કાંઈ ઘણી સારી કમાણી નહીં હતી. જેથી રતનશાહે પરણ્યા પછી બીજા કામકાજ તરફ ધ્યાન લગાડ્યું, અને તે કામ જોકે સંજાણુમાં રહીને થઈ શકતું હતું છતાં તે સંજાણુથી વારંવાર મુંઝાઈ આવતો જતો. એમ થેડા મહીના પસાર થઈ ગયા.

એક દીવસે જ્યારે રતનશાહ મુંઝાઈ હતો ત્યારે ખમરૂએ પોતાની બાબીને પોતે કરેલા પક્ષીનો શીકાર આપતાં કહ્યું ‘ભાબીજી. એ સરસ રીતે મ્હારે વાસ્તે પકાવજો.’ અને તેમ બોલી તે ખેતરમાં ગયો.

દીના, જે રતનશાહની ધણીઆણી હતી તેણે તે વખતે ઘરમાં ધી થોડું હતું જે બધું પેલા શીકારમાં નાંખ્યું. જેથી ધાનદાળપર નાંખવાનું ધી બાકી રહ્યું નહીં. બપોરે પોતે જમીને બાપનું બોણું ખેતરમાં લઈ જવા જ્યારે ખુશરૂ ઘરે આવ્યો અને જગવા બેઠો ત્યારે તેણે કહ્યું “ભાબી, દારમાં ધી કેમ નથી નાંખ્યું?”

દીનાએ જવાબ આપ્યો “ધી બધું માંસમાં નાંખ્યું, જેથી દારને વાસ્તે નહીં રહ્યું.” તે સાંભળીને અન્નયખી પામીને ખુશરૂ બોલ્યો “એટલા વારમાં ધી ખપી ગયું!”

દીનાએ તે અન્નયખી જોઈને તઓરમાંજ કહ્યું “તાહારે શું હું ધી પી ગઈ?” તે જવાબી સવાલ ખુશરૂને તોછડો લાગ્યો જેથી તે જવાન લોહીનો છોકરો ગુસ્સાથી ઉછળ્યો “તાહરા ઘેરમાં ધી પીને તુડી પરેલી કેની તે અહીં ધી પીવા આવી!”

રહેજમાં વાત બીગડી ગઇ ! ઝરા ગરમીએ વધુ ગરમી પકડી, અને દીનાબી તે હલકી ટીકકા સાંભલીને છેડાઈ પડી “જાઓ જાઓ, મહારા ધરમાં તો આયા ને રામા જોટલું ધી એક દાહરામાં ખાયછ તેટલું તમારા ઘેરમાં ચાર દહારા સુધી તમહે વપરાવોછ.” તે સાંભલીને ખુશર છેડાઈ પડ્યો, તેણે જમવાની રકાબી દીનાના દીનપર ફેંકના કહ્યું “એવી ચીર ચરેછ કે તાહરી જીભજ આહાર ખેંચી કાહાર !”

દીના માર ખાવાથી વધુ ગુસ્સે તો થઇ, મગર તે ખામેશ થઇ જતાં ફક્ત એટલુંજ બોલી “રતનશાહ આજે હોતે તો તમહે એનો સ્વાદ ચાખતે” અને તે લોહીનો ગોટ ગલી ત્યાંથી ચાલી ગઇ.

તે પછી ધરમાં રતનશાહ એ દીવસ થયા આદ આગ્યો, અને અને એ એ દીવસ દરમ્યાન દીના પોતાના દેર ઉપરાંત સસરા સાથેબી ઉંચે મોંઢેજ રહી. કેમજે સસરાને કહેવા છતાંબી તેણે ખુશરને કાંઈબી ધમકાવ્યો નહીં હતો ! રતનશાહ જેવો આવ્યો તેવો તો કાંઈબી જાણુરા પામ્યો નહીં, પણ જમી ખાધને તે પોતાના ઓરડા માં ગયો ત્યારે દીનાએ તેની પાસે બેસતાં કહ્યું “રતાં, તમહે ખસરને કહો કે મોનું સંભાલીને વાત કરે. એ ગમે તે બકેછ તેથી કોઇ દાહારે મોટી પંચાતી થઇ જશે.”

રતનશાહે દીનાને વાત પુછી, અને દીનાએ થોડુંક કહ્યું. રતનશાહે જઇને પોતાના બાપને તે વાત કહી જેથી નવરોજીએ કહ્યું “હા ઘેરની વહુને એ લાજમ નથી કે ઘેરના કોઈબી માટીડાના મોના પર તરતર બોલે” —તેટલામાં ખુશર જે ત્યાં ઉભેલો હતો તે બોલ્યો

“ધી બહુ વાપરે ને પછી ઘેરની ફજેતી કરે તેવી વાતો બોલે !
આપુને તો એ પોતાને ઘેરના રામા ને આયા ફરતાંથી ઉતરતા સમજેછ.”

રતનશાહ ત્યાંથી ગુસ્સે થઈને દીના આગલ ગયો.

રતનશાહ પાછો ફરતાંજ દીના રીને બોલી “મ્હને રકાબી એવી
તો જોરથી મારી કે માર’ ખલુ’ હજુર સુધી કહેછ.” અને દીનાના
આંસુઓથી રતનશાહ વધારે ગરમ થઈ ગયો !

બેશક, સ્ત્રીઓનાં એવા આંસુ મરદોના ગુસ્સાની આગમાં તેલ
સમાન કામ કરે છે ?

થોડાજ વખતમાં રતનશાહ પોતાના પીતા નવરોજી આગલ
જઈને બોલ્યો “બાવાજી હવે આએ ધરમાં મહરો નીભાવ નથી
થવાનો.” નવરોજી તે સાંભળીને ગભરાઈને બોલ્યા “કાંય ?”

રતનશાહે જવાબ આપ્યો “કાંય જે મ્હને મ્હારા પોતાના
સ્વમાનનોખી વીચાર છે. તમ્હારા ઘેરમાં હવે જેર ઇન્સાફ થાયછ. જે
છોકરાએ પોતાની બાબીને પોતાની માતા સમાન ગણવી જોઈએ
તે છોકરો તેને મારે એ હું સાંખી શકતો નથી. બે બોલ બોલતે તે
હજુર પરવરતે, પણ મારવાની વાત આવી તાહારે આએ
ઘેરને સલામ.”

રતનશાહ પોતાના પીતા નવરોજીને હંમેશાં માન આપતો
હતો જેની કદર નવરોજીના દીવમાં હતી. તે ધીરેથી બોલ્યો “બેટા,
તમ્હે અકકલચાલા છો. નાદાન બેરાંથી ઘણાં ઘેર તુડી ગયલાં છે.
બેરાંને ઘણાં માથે નહીં સ્હરવીએ બેટા.”

“બાવાજી, હું બધું સમજું છું, તમ્હારા આશીરવાદથી હું એટલો બધો મુરખ તો નથી જ કે નહીં સમજું. તમ્હારે તો ખસરને કાંઈ બી નહીં બોલતા?”—નવરોજીએ રતનશાહને કહ્યું. “ખસર તો ત્હારો નાસ્તો ભઈ છે, એટા, વાસ્તે તેની જીલચુક થાય તો તેનો કાન તું જ ચીમટ, પણ—”

રતનશાહ તે સાંભળીને બોલ્યો “ખસરને ત્હારો ભઈ સમજતો જ નથી. તે આંખે ઘેરમાં છે તો હું જ્યારે હવે એતું મોતું જોવા માંગતો નથી તો હું ચાલી જાઉં છું,”—નસરવાનજીએ દુખથી તે વાક્ય સાંભળીને નીસાસો નાખીને કહ્યું “એટા ઘેરીને વાસ્તે એમ કરો છો તો તે સાર નહીં. ખસર તમ્હારેથી નાદાન છે, એનેથી વાંક થઈ ગયો. તમ્હારે જવા જ માંગો છો તો જેમ તમ્હારી મરજી.” અને તે પુઠાની આંખમાંથી આંસુ ટપક્યાં.

વાત વધી ગયલી જાણીને ખુશર એક ખુણામાં ઉભો રહીને ન્હાના બાળકની મીસાલ રડવા લાગ્યો. તેના પ્યારા ભાઈથી આજે આ જાતની ગયર ઇન્સાફી વરતાયું કે થતી જોઈ તે ખુબ રડવા લાગ્યો. અરે તે સદાતું સંપીલું કુટુંબ જરા જેટલી વાત ઉપર એક ઓરતના ઘરમાં આવવાથી વેરવીખેર થાય? તે ખુબ રડ્યો, અને તે ભાઈને ઘરની બાહાર ખેતરમાં જતો જોઈ પોતાની બાબીના પગોપર પડીને તે બોલ્યો “બાબીજી, ભાઈએ ઠરાવ કીધો છે કે આ ઘરમાં નહીં રહેવું. તેવણ ત્હારું હવે મોટું બી જોવા ખુશી નથી. પણ ભઈને કહે કે તેવણ પુઠા બાવાજીને નહીં છોડી જાય. તેવણ ત્હારું મોટું જોવા ખુશી નથી તો હું આંખે ઘેરમાંથી ચાલી જાઉં છું. તમ્હારે લોક

બાવાજી પાસે રહે, હું પોતે અહીંથી ચાલી જઈશ.” એમ બોલતાં ખુશ રહી પડ્યો, જે જોઈને દીનાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેણે તુરંત ખુશ રહેવા આપીને ઉઠાડ્યો અને તેના કપાળ પર ચુમી લેતાં કહ્યું “દીકરા, તું ના જા, અમેળી નહીં જઈશું. મેં ઘેલી જેવીએ નાદાનપણમાં એક શાંત ઘરમાં રીતનો જગાર્યો. પણ હું પોતે હવે તમ્હે લોકની જુદાઈ જોઈ શકસ નહીં. તારા મોટાભાઈને ઘેરમાં આવવા કે દીકરા, હું તેને સમજાવસ કે જુદા બાપને અને નાદાન ભાઈને છોડીને કેઈ નહીં જાય.”

“હું ખરેખર નાદાનજ છઉં બાબી.” ખુશ હવે દીના તરફ માનથી જોઈને બોલ્યો, “હું નહીં જણુતો’તો કે તમે એક તુડી ગેયલા ઘેરને પાછા સાંઘો તેટલાં બધા બધા ને અકકલવાલા છેઓ. બાબીજી, તમ્હે અમારા સદાના સંપીલા ઘેરને સંપીલુંજ રાખો, અને હવેથી હું તમ્હને મ્હારા બેહેસ્તણુ માયજીને માન આપતો’તો તેવુંજ માન આપસ.”

દીના રહી પડી.

x

x

x

જ્ઞાતાં વાંચનાર, ખેતરમાંથી ફરીને રતનશાહ બ્યારે પાછો ઘરમાં આવ્યો ત્યારે દીનાએ તેને કહ્યું “મહારા ધણી, મહને માફ કરો. મેં ભુલ કીધી. મેં ગુસ્સામાં ઘેલી થઈને તેમ કીધું, આપરે કેઈ નથી જવાના, અહીંજ રહીશું. તમહારા બાવાજી અને ભાઈજીની સાથેજ રહીશું. હું ખીલુંજ કે લોક મહને આંગલી કરીને એમ કહેશે કે આએ વહુએ ઘેરમાં જઈને એક સંપીલું ઘેર ભાંજ્યું ને

કહી કહીને એમજ કહેશે કે 'મુંબઈનું સાસરું જોઈને, મુંબઈમાં ધધી શોધીને, એ છોકરો પોતાના ખુદા બાપને તેના ખુદાપામાં છોડી ગયો. તેથી જાઓ, અને બાવાને પગે પડી તેવણું દીલ દુખવવા માટે મારી માંગો."

રતનશાહ તે સાંભળ્યું કે તેનીપર બહુજ ઉંડી અસર થઈ, તે તુરતજ પોતાના બાપ અને બાઈને જઈને ગયે વક્તવ્યો, અને પોતાના પગોપર પડીને બોલ્યો "બાવાજી, જે થયું તે માટે માફ કરો. હું કદીથી લોકોને એમ તો બોલવા નહીંજ દેવશ કે રતનશાહ પોતાના ખુદા બાવાને એવકા થયો હતો."

બાળકોનું ભલું.

બેશક, દરેક માબાપે એ સદા યાદ રાખવું જોઈએ કે તેમને ત્યાં અઓલાદના જનમવા સાથે તેઓની જોખમદારી વધી ગઈ છે. તે જોખમદારીથી નેઓ ક્રામ, દેશ, અને ખુદ પાકાખુદાનેથી જવાબદાર થયલાં છે, અને તેથી ને જોખમદારીને ઉમદા રીતે અદા કરવી જોઈએ. ફરજંદોનું ભલું કે ખુરં થવું, મુરખ કે વીદ્વાન બનવું, બળવાન કે નીરબળ બનવું એ બધું માબાપનાં હાથમાં છે. માબાપ યાહે તો પોતાનાં ફરજંદને અકકલમંદ, ઝોરેમંદ, અને સવાબકાર બનાવી શકે છે, અને માબાપ જો યાહે તો પોતાની અઓલાદને

કમચક્ર, કમઝોર, અને પાપી બનાવી શકે છે. બાપ કરતાં મા વધારે ધ્યાન પોતાનાં બચ્ચાંપર આપી શકે છે. આપણે માટે આ શુભ પ્રસંગ હાથ આવ્યો છે, અને તેથી સંવાદરૂપે નીચલી ધણી અગત્યની બાબતોપર ધ્યાન આપશું તો એક સુંદર અને બોધદાયક રસાલી વારતા વાંચતાં હોઇએ તેવી મજાદ મળવા સાથે બાળકોનાં બલાં માટે માઆપે શું શું કરવું જોઇએ તેની ધણી સારી સમજદારી આપણને મળી શકશે.

(ડાસાભાઈ પોતાના ધણીયાણી ડાસીબાઈ સાથે નીચલી વાતચીત કરે છે.)

ડાસાભાઈ—અરે ઓ ડાસી, આજે ત્હારો ચહેરો ગુલાબના જેવો ખીલેલો છે તે શું છે? કાંઈ બહુજ મલકાઈ જવાય છે! ત્હારા દાંત વગરનાં બોખાં ડાચાંથી હસેછ તે જાણે ફાટેલું દાડમ!

ડાસીબાઈ—હસું કાંઈ નહીં? પાક દાદાર હોરમજદપરથી મરું તે આજે આપણી દીકરી રતનને ત્યાં છોકરો પેદા થયો. હવે તમ્હે મ્હારા હસવાની મતલબ સમજ્યા?

ડાસા—હા હીક છે. ગઈ કાલે તો હજુલુ આપણી દીકરી રતન પોતે એક છોકરી હતી, અને આજે તેને પોતાને ત્યાં છોકરો આવ્યો છે ને સારી વાત છે પણ ફક્ત ખુશી થવાથીજ કામ નહીં આવે જો ડાસલી! કેમ જો, રતન પોતે અનુભવ વગરની છે, જેથી

બચ્ચાંની કેવી રીતે બરદાસ્ત લેવી જોઈએ, ને બચ્ચાને અનેક રોગોથી કેમ બચાવવું જોઈએ, વગયરા જે બાપતોની માહીતી માતા બનવાની પહેલાં જાણવી જોઈએ તે બાપતોથી આપણી રતન તદ્દનજ અજાણ છે.

ડોસી૦—ઓ માયરે, ડોસાજી, તમ્હે તો ડોળા બોળા ચઢાવી દધને મ્હને એવી બીહવરાવી મારી? વાતમાં તો દમ નહીં મલેરે! કહેજે અનુભવ જોઈએ! જાઓ, જાઓ, એવી તે કેવી શીકર રાખ-માની વાડ? પાક પરવરદેગારપરથી મરૂ તે તે પોતેજ જનમેલા બચ્ચાને સંભાલશે.

ડોસા૦—પાક પરવરદેગાર તો બધાંનેજ સંભાલેછ, પણ માણસે પોતેથી કોઇ જાતની શીકર સંભાલ પોતાના પેટના બચ્ચાને માટે લેવી જોઈએ કે નહીં? પાક પરવરદેગાર બચ્ચાને સંભાલશે, પણ બોળામાં લધને તેને ઉધારશે તો નહીંની! ઘેલી રે ઘેલી, ખરેખર તું તો પેલા કહે તેમ “બણ્યા પણ ગણ્યા નહી” તેવી રહી ગઈ જે ડોસલી! જો, યહાં આવ, બરાબર વાત સંભલ; અને હું સસજાઉં તેમ શીખી લઈ આપણી રતનનેથી શીખવ કે તેથી જાણે કે બચ્ચાં કેમ ઉધારી શકાય છે.

ડોસી૦—વાર, એમ ડાહ્યા દોહરા થઇને બોલોછ તેથી હું તમ્હારી વાત સંભલવા ખુશી છું. નહીં તો પેલા કોઇ મદદઈ દાહડા બરયાની કાણી ડોળા આસમાનસે ચઢાવી દધને વાત કરોછ કેની ત્યારે મ્હને તો પેટમાં એવું ચુથઇ આવેછ, ડોસાભાઈ, કે જાણે બોલો ના. કહો, શું શીખામણ શીખવોછ?

ડાસા—બચ્ચાંની માવજત કરનારી માતા પહેલાં પોતેજ સારી માતા હોવી જોઈએ. માયનું શરીર અને મન બેઉ નીરાગી હોવાં જોઈએ. બચ્ચું પેદા થવાની અગાઉથીજ તે બચ્ચાંની માય ઉપર માતા તરીકેની મોટી જવાબદારી આવી જાય છે. તેથી, મનમાં પહેલાથીજ એવો વીચાર બેસી જવો જોઈએ કે હું ઉત્તમ અને બહુ નેક બચ્ચું પેદા કરશ, મ્હારા પેટના બચ્ચાંથી મ્હારી કોમ અને દેશને ફાયદો થશે.

ડાસી—જો જો હું, વલી પાછા તમ્હે મુઠ બધી હસવાનીજ વાત કરોછ, હં કે ! વળી, એવી બી કોઈ માય હશે જે પોતાના પેટના બચ્ચાંની ભલામીમાં નહીં હોય ?

ડાસા—ડાસલી ! તું વાતની અંદર એમ કુદ્યા કરશે અને અકસ્મત વગરનું બકશે તો હું તુંને ક્યારે સમજાવી રહેવશ ! કોઈબી માતા પોતાના બચ્ચાને માટે ભલામીમાં નહીં રહે તેમ તો નહીં બને, પણ માતાની ભુલથી બચ્ચાને પોતાની મેલેજ ખમવું પડે છે. બહુ અણસમજી માથોને સબંધે તેઓનાં જાળકેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જેમ દીવસ પછી રાત પડવીજ જોઈએ તેમ એ વાત બી સાચીજ માનજે કે રોગી, માયના બચ્ચાંબી રોગી હોય છે. જે માતાઓ પોતાના બચ્ચાંને નીરાગી, લાયકાતવાલા, ઝોરમંદ, નેક બનાવવા માંગતી હોય તેઓએ પહેલાં પોતેજ તેવી થવાની દરેક કોશીશ કરવી જોઈએ. વળી, બીજી એક વાત છે. ભલા સારા રહેવા માટેની કોશીશ કરવી પહેલાં પહેલાં તો બહુજ ભારી લાગશે, પણ રહતા રહતા તે આસાન થઈ જશે. હાખલા તરીકે એમ સમજ કે કોઈ

માણસ આળસુ છે અને તે સહવારે જલ્દી ઉઠતું નથી. પણ જો તે થોડા દીવસ પોતાના જીવ પર ખેડીને સહવારના પહોરમાં ઉઠે તો પછી તેને આદત પડી જાય અને સહવારના જલ્દી ઉઠવાનું ભારી નહીં પડે, રહેલું લાગે, અને વળી સહવારના જલ્દી ઉઠવામાં તેને મજાહળી લાગે.

ડોસી—હવે તમ્હારી વાત મ્હને ગમેછ. મરી જાઉં બધી તમ્હારી પરથી. એવું સીયાણું ધ્યનતુંજ બોલો મરે કે જરા મ્હારા ભેગમાંથી અકકલ આવે.

ડોસા—મહેનતથી કદીથી બીહવું નહીં જોઈએ. જે માતા નીરોગી સાચું સારૂ બાળક જન્મવા માગે તેણે સહવારના જલ્દી ઉઠવું જોઈએ અને સારા કામકાજમાં ધ્યાન લગાડીને તેમાં શુદ્ધિ યથા રહેવું જોઈએ.

ડોસી—તમ્હે સાચુંજ કહોછ ડોસાભાઈ, વખત વારે કામ નહીં કરવું અને પછી આપદા આવી પડે ત્યારે ગભરાઈ જમને રડી પડવું તે બાણુંજ ખરાબ છે.

ડોસા—હા, એ તો ત્હારા ને મ્હારા આપદાથી બનતું આવેલું છે. જ્યારે ચોર લોકો થોડા લઘ જાય ત્યારપછી સુધ્ધી આવે છે અને ત્યારેજ તમેલાના દરવાજા બંધ કરવામાં આવે છે. પહેલેથીજ ધ્યાન રાખીને દરવાજા બંધ કરતાં કેમ નુકશાન થતે? જો ડોસલી, મ્હારી વાત આગલ સાંભળ “જણેતી માય ને ધરતી માય” એ બે માય બેહેસ્તના જેવી છે તે કહેવત તો તે સાંભલીજ હશે. સાંભલી છે? કે તું ને સંભાળે?

ડાસી—વહી, ઠીસથા કીધાં કે? કેવી મળતી વાત કરતા'તા, તે પાછા મશ્કરી મળક પર ઉતરી પડ્યા!

ડાસા—સાંભળ, દરેક માતામાંજ તેના બચ્ચાંના સુખ દુઃખના કારણ વસે છે. માતાની નાદાન સમજને લીધેજ તેનાં બચ્ચાંમાં ખામી કે રોગ રહી જાય છે. બચ્ચું તો બેહેસ્તના એક કુલ જેવું છે, જો તેને જતનથી સંભાલીને નહીં રાખ્યું હોય તો તે કરમાઇને ખરાબ થઇ જાય.

ડાસી—ત્યારે હવે ત્હારી કહેવાની મતલબ શું?

ડાસા—તેં તો પેલી એના જેવી વાત કીધી! લયલી મળતું નો કીસ્સો કોઇએ ખીજની આગલ કહ્યો તો આખો કીસ્સો પુરો થઇ જવા પછી પેલો ખીજે ગધેડા જેવો પુછવા લાગ્યો કે “લયલી બધરી હતી કે માટીડો?” ડાસલી, ડાસલી! આએ તો ત્હારીખી તેમાં વાલીજ વાત દેખું! આટલું બધું બોલી ચુક્યો તોખી તું હજી તો મ્હને પુછેજ કે ત્હમ્મરી કહેવાની મતલબ શું? જો, મ્હારી કહેવાની મતલબ એટલીજ કે સારાં બચ્ચાં પેદા કરવા માટે માતા-આએ પહેલા પોતે સારી માતા થવું જોઇએ.

ડાસી—હા, હવે સમજ.

ડાસા—આગલ સાંભલ, એક બાદસાહે કોઇની આગળ કહ્યું કે “જો મ્હારા દેશમાં સારી માતાઓજ હોય તો હું મ્હારા રાજમાં બેહસ્ત બનાવી દઉં.”

ડાસી—બેહસ્ત રે ખીયારા તે રાજને!

(ડાસાભાઇ હસ્યા અને આગલ બોલ્યાઃ)

આળસાઈ

ડાસાં—આજ કાલની છોકરીઓ બહુ આળસુ હોય છે અને તે આળસાઈજ દરેક પ્રકારની યુરાઈનું મુળ છે.

ડાસીં—સાચ્યુંજ છે, જે સ્ત્રીઓ હાથ પગ નથી હીલાવતી જે ધરનાં કામકાજ નથી કરતી તેની જીંદગાનીજ ધુળ છે. આજકાલ ની છોકરીઓ જરા જરામાં કામથી બીહી ધુજ પડેછ નાણે કે મોટા પાહાડ માથાપર તુટી પડ્યો હોય તેમ ! રાખોરે ડાસાભઈ, મકુળે એમ કહે છે તે ખરુંજ છે કે જે લોકો આળસુ ખેસી રહે છે તે લોકના ભારથી ધરતીખી દબાઈ જાય છે !

ડાસાં—સાચ્યીજ વાત છે. એ આળસાઈથી રોગ પ્રેદા થાય છે, અને તેથીજ બચ્ચાં છોકરાં ચવામાંખી અડચણ નડે છે. મોટે ધરની છોકરીઓ આખો આખો દહાડો આળસાઈમાં દાહાડે છે, પરણ્યા પછીખી તેવીજ હાલતે રહે છે, જેથી માંદી પડી જાય છે અને બચ્ચાં છોકરાંનું મોહુંખી નથી જોતી ! એક તવંગર ધરની બાઈને હું એળખુંજ જે ખીચારી રાતદહાડો પાક ખુદાને કહેછ કે “ઓ ખુદા, જો તું મને પૈસા નહીં આપતે અને કંઠે ગરીબને ત્યાં ઉતારતે તો હું હાથ પગ રગડીને કામ કરીને મહેનતથી મ્હારા શરીરને બનાવતે.”

ડાસીં—તે મોટે ઘેરની બાઈને તમ્હે કાંઈ જોઈ ?

ડાસાં—મસાનમા ! ડાસલી, તું વલી પાછી ઘેલી થઈ કે ? અમથી કહેવત કેહુંછ તો તેને વાસ્તેખી માથું ખાઈ જાયછ ! હમણું

તું કેવી દાહી દાહી વાત કરતી હતી, અને પાછો કાણુ જાણે તુને શું જુત ભરાયો !

ડાસી.—વાર, એમ છેડાઈ ના પડે ! જરા સમજાવીને વાત કરે ! પેલી મોટે ઘેરની બધરી એમ કાંય બોલતીંતી ? તેને બીચારીને કાંઈ દુખ હશે !

ડાસી.—નહીં, ઘરમાં તો તેને કોઈખી વાતનું દુખ નહીં હતું, દુખ જે હતું તે એજ કે તેને કોઈ કામ કરવાનું નહીં હતું. અને આળ-સાંઘમાં આખો દીવસ કાઢાડતી હતી. ખરેખર આળસુ જીંદગી ઘણીજ ખરાબ અને મુશ્કેલ હોય છે. છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓ મહેનત નથી કરતી તેથી રોગી અને પાટલી હોય છે યા પુલાઈને ચરખીવાલી થઈ જાય છે ! યાદ રાખ, ડાસલી, જો તુંખી આળસાઈ કરશે તો આજે દુનીયામાં પુલાઈ જશે અને પેલી દુનીયામાં દોજખમાં પડશે.

ડાસી.—ઓવારે મહારીપરથી, દોજખમાં જાયની કોઈ મુઆ દુશમન ! સારો સપરમો દહાડો જેતે જેતે બકોજ ! ઘરડા થયાં તો ખી અકકલ નહીં આવતી !

ડાસી.—અરે પણ એમ છેડાઈ શાની પડેજ ? એ તો અમથો હું ત્હારું નામ લઈને દાખલો બતાઉંજ. જા, દોજખમાં ના જતી બેહસ્તમાં જજે.

ડાસી.—પણ, હમણાંથી બેહસ્તમાં શાના મોકલવા નીકળ્યાજ ? હું કંઈ તમ્હોને ભારી પડુજ કે ?

ડાસા—અરે હા જાની, બેઠસ્તમાંથી ના જા ને દોજખમાંથી ના જા. જીવીને કાંદાંની નીચાત જમાર ! પણ વાત તો સાંભલ. આળસાધમાં રહેનારી બાધઓને પોતાની જીંદગી ભારી પથરા જેવી લાગે છે, હંમેશાં તેઓ નીરાશા અને બેચેનીના દરીયામાં દુગ્ધકી મારે છે, અને દુખી રહે છે. એનેજ વાસ્તે કહું છું કે બધી બાધ ઓએ આળસાધ છોડવી જોઈએ.

ડાસી—કેટલીક તો ઈઝીચેરમાં અરડાઈને ચોપડા વાંચેછ, કમ ડાસાભાઈ ?

ડાસા—હા, હવે તું પાછી ડાહી વાત કરે છે ! હો, કેટલીક છોકરીઓ ચેડા ઘેલાના બધરાના કુચલા વાંચીને ખરાખ સ્વભાવની પોતેથી થઇ જાય છે. કેટલીકાં એવી ચોપડીઓ વાંચવામાં એવી લીન થઇ જાય છે કે તેઓને ધરખારની બચ્ચાં છોકરાંની કાંધ ખબરથી નથી રહેતી, અને છોકરાઓને નોકરોપર છોડે છે. બધરાંઓને જો પુરસત મલે તો તેઓએ ફક્ત બોધદાયક ચોપડીઓજ વાંચવી જોઈએ. બાધઓ બચ્ચાં છોકરાંને નોકરોપર છોડી દે છે તેઓ જાનવરથી બદતર વગર બાકસે કામ કરે છે. જાનવરથી પોતાનાં બચ્ચાને પોતે ખવાડે છે અને તેની સંભાલ જતન લે છે, પણ કેટલીક કમસમજ માતાઓ પોતાના બચ્ચાને પોતાનું દુધ પીવાડવાથી નારાજ રહે છે અને આપાદાયા અને હલકા સ્વભાવની ઝોરતોના દુધ પોતાના બચ્ચાંને પાઇ તેનેથી હલકા સ્વભાવનું ખરાખ બનાવી દેવામાં આવે છે. હલકી ઝોરતોના દુધને પીવાથીજ ઘણાં બચ્ચાં હલકી નીચ ખાસીયતના નીકલે છે.

ડાસીઠ—તમ્હારી વાત સાંભળીને મ્હને તાપ આવે છે।

ડાસાં—ગધેડાઓને હંમેશાં સારી વાત સાંભલવાથી તાપજ આવે છે।

ડાસીં—વલી, તમ્હે મ્હને ચોપરી કાઢી ? હું તો એમ કહેવા માગું છું કે જે માતાઓ બચ્ચાઓને હલકી નોકરડીઓના દુધપર છોડી મુકે છે તેઓની વાત સાંભલીને મ્હને તાપ આવે છે।

ડાસીં—તો ત્યારે એમ બોલતી, વાત કરવાની તો સુદ્ધી નહીં મહે ને વચમાં અમથી અમથી તાપસી પુર્યા કરે છે। જે આગળ સાંભલ, જે બાધને બચ્ચું નથી થતું તેનો ખીચારીનો જનમ રદ છે, અને જે બાધ પોતાના બચ્ચાને પોતે સંભાલતી નથી તેનોખી અવતાર રદ છે. બચ્ચું તો માતાની દોલત છે. અને તે દોલતનેજ જેણે ખ્યારથી નહીં સંભાલ્યું તેની જાંદગી નકામી. બચ્ચું બ્યારે પોતાની માતાના પાંસામાં સુઇને ધાવે છે, અને માતા તેને જોઇને ધને ખુશી થાય છે ત્યારે જાણે આ દુનીયાં બેહસ્તમાંજ બદલાઇ જાય છે.

ડાસીં—હુંખી એવા બેહસ્તમાં ગયલી જે ડાસાભાઇ !

ડાસાં—અરે હારે હા, તું તો બેહસ્તમાં ગયલી ને હવે થોડા વખતમાં બેહસ્તમાં જવાનીખી ! તું મુંગી મુંગી વાત સાંભલ્યા કર. વચમાં ટક ટક કરીને અમથી વાતની ખાચ મારી ના નાખ !

ડાસીં—ને બચ્ચું માયની પાસે સુઇને તોતરૂં બોખરૂં બોલે ત્યારેખી તે માતાને કેવું સુખ મહે છે ?

ડોસાં—ધણું સુખ, બેશક, માને પોતાના બચ્ચાંની બોલી દુનીયાન। ખીજ કોઇખી આદમી કરતાં વધારે ખારી અને મીઠી લાગે છે. તારે હવે તું શું સમજ ?

ડોસીં—અધું સમજ. એક માતાને પોતાનું બચ્ચું ગોળ જેવું મીઠું લાગે છે !

ડોસાં—અરે તું ગોળ અને ખાંડને ક્યાં મુદલામાં નાખે છે ? હું પુછું છું તું નવાળ શું આપે છે ! જો, એક માતાએ માતા બનવાની અગાઉ સારા સારા વીચારો કરવા જોઇએ, તેણે હંમેશા નીરોગી રહેવાની કોશીશ કરવી જોઇએ, કોઇખી જાતની આળસાઇ નહીં કરવી જોઇએ, સહવારના વહેલા ઉઠવું જોઇએ. કોઇખી કામથી ગભરાઇ નહીં જવું જોઇએ, પુરસત મલે તો સારો બોધ આપે તેવીજ ચોપડીઓ વાંચવી જોઇએ, મન સાદુ રાખવું જોઇએ, બચ્ચું જનમે તે પછી તેને પોતેજ સંભાલવું જોઇએ, અને માતાએ પોતેજ પોતાના બાળકને ધવાડવાની કોશીશ કરવી જોઇએ.

ડોસીં—ને કોઇને કાંઇ દુખ દરદ હોય તોખી પોતેજ ધવાડે કે ?

ડોસાં—પણ જરા ધીરી થા, ઉતાવલે ક્યાં કુવામાં નખાવી દે છે ? હું તો જે માતાનું દુધ નીરોગી હોય તેની વાત કહું છું, બાકી ખીજ વાત પર તો પાછલથી બોલીશ. માતાના દુધ સમાન કોઇનું દુધ નથી, માટે જેમ અને તેમ માતાએ પોતાનું દુધ ધવાડવું, આનંદાલ તો ફેશન પડી ગઇ છે કે આયા પાસેજ બચ્ચાંને ધવાડાવવું જે ધણુંજ ખોટું છે, યાદ રાખવાની વાત તો એ છે કે બચ્ચાંને ધવાડવાથી માતા કદીખી નબલી પડતી નથી. અને નબલી

પડી જવાનો ભય જે નીરોગી માતાઓ રાખે છે તેઓ મોટામાં મોટી બેવકુફાઈ કરે છે. જે માતા પોતાના બચ્ચાનું ભણું આહે તેણે પોતેજ પોતાના બાળકને ધવાડવું જોઈએ.

ડોસી૦—ખરેખર, બાળક જેવું સુંદર ફુલ બીજું કોઈ બી નથી. તો તે ફુલને બીજના હાથમાં સોંપવાથી તે બીજું માણસ બચ્ચાને તેની પોતાની માતાની માફક સંભાળે નહીં અને જતનથી રાખે નહીં.

ડોસા૦—હવે પાછી તું અકકલ સીયાણીની વાત કરે છે ખરી. હા, ત્હારી વાત ખરી છે. સંસાર એ સુખનું ઘર છે, ગોયા ખુશાલીનો બગીચો છે અને તે ખુશાલીના બગીચામાં બચ્ચું એક સુંદર શામળાતું સુગંધીદાર નાળુક ફુલ છે.

ડોસી૦—હવે તો હું જરા કાશી પીવા જઈ છું ડોસાભાઈ દીકરી રતન પાસેથી થાકેલી આવ્યા પછી મોઢામાં કંઈ મુક્યું બી નથી. મરે મરે બધી તમારીપરથી, તમ્હેબી ચાલો નાસ્તો કરવા. નાસ્તો કરીને પછી એવી ડાહી ડાહી શીખામણની વાતો કરજો મરે.

મહેનત.

ડોસા૦—ચાલ હવે નાસ્તો કીધો તે વાત સાંભળ. દીકરો સ્વાવલક્ષ બજાર લાવશે અને દીકરી મહેરાં રાંધશે. અને તું અમથી યહાંથી ત્યાં અરડાઈને શું કરશે? ત્હારી વાત ધ્યાનથી સાંભલ, જે બાઈઓને નીરોગી રહેવું હોય તેઓએ ધરનું કામકાજ કરવું બાણજ અગત્યનું છે. સહવારના પહોરમાં જલદી ઉઠીને ખુલ્લી હવામાં ફરવું, ધરમાં આવીને બજાર હાટનું કામ કરવું, રાંધી સીંધી બાઈ પર-

વારીને સીવવું ભરવું, અને પછી સ્થાંજનાંખી બે કલાક ખુલ્લી હવામાં ચાલવું. ગામ ગામડાંઓમાં બાધઓ એવીજ રીતે આખો દિવસ મહેનત કરે છે. જેથી તેઓ લાલ લાલ દેખાય છે, અને થકાં શહેરની બાધઓ બાળસાધમાં વખત કાઢીને પીલી અને કમ-ઝોર બની જાય છે. મહેનત નહીં કરનારી બાધઓને રાતના ઉંઘ બરાબર આવતી નથી, તેઓ બદહજમી અને હાથપગના દુખારાના દરદોથી પીડાય છે. જેમ માતાઓએ પોતાના પેટના બાળકોને પોતેજ ધવડાવવું જોઈએ, તેવીજ રીતે તેઓએ ધરતું બધું કમકાજ નોકરો પર નહીં છોડવું જોઈએ. તંદરાસત રહેવા માટે પોતેજ સારી રીતે ધરતું કામ કરવું જોઈએ.

ડોસી—તમ્હારી વાત સાંભળીને મ્હને હસવાનુંખી આવે છે અને રડવાનુંખી આવે છે.

ડોસ—તું તો હંમેશની એવી ચક્રમ છે તો તેને હું શું કરું! આવી સારી સારી વાત સાંભળીને તુને રડવાનું તે ધણી શાનું આવે, ડોસલી?

ડોસી —તમ્હારી વાતપર હું નથી રડતી. હું તો પેલી મહેનત નહીં કરનારી ઓરતની લાલતપર રડું છું.

ડોસા—હમણા ના રડ, કાલે રડી લેજો! હમણા તો મુંગી મુંગી મ્હારી વાત સાંભલ, જો, સંસારમાં મરદ અને ઓરતનું જોડું છે અને એ જોડું એક બીજના અરધા અરધા શરીર જેવું છે—

ડોસી—ઓ માયરે! ત્યારે હુંખી અરધી ને તહમેખી અરધા કે!

ડોસા—તું તો પુરીજ હતે તો થ જોગી મુકી આવતો! મ્હારો વાન સાંભળતી નથી ને નાહક વચમાં કુદકા મારે છે !

ડોસી—પણ હું તમહારા અરધા અરધાની વાત સમજી નહીં તેથી બોલી.

ડોસા—સાંભળ, અરધા અરધા એટલે સંસારનું. બધું કામ બેઠએ સાથે મલીને કરવું જોઇએ, ધરની સંભાલ બેઠયી થવી જોઇએ. મરદે સારી રીતે કમાવાની અને આરતે તેને સારી રીતે સંભાળતી અરચવાની કોશીશ કરવી જોઇએ. બૈરાઓ નોકરોપર હાકમી કરે અને ધર વાપર વખાતું નાખે, ખાધ પીને ઇઝીયેર કે ઘોલીયા ભાંજે, અને મીક પડે ત્યારે દવાઇના ધીયાંરા ધીયે તેથી કાંઇ કામ નહીં ચાલે. મહેનત કરવાવાલાઓજ સંસાર સારો ચલાવી શકે, અને મહેનતથી કસાયલા સુખી નીરોગી માખાપથીજ નીરોગી અને સુખી તંદરોસ્ત બાળક પેદા થાય. મહેનત નહીં કરવાથી અને આળસાઇમાં પડી રહેવાથી ખોટા ખરાબ વીચારોથી આવે છે, પેલી કહેવત છે કે “નવરે બેઠો નખખોદ વાલે !” આજની છોકરીઓ તો જાણે મીણુની પુતલી હોય અને તેને કાચની કખાટમાં શોભા માટે ઉભી કરવાની હોય તેમ ધરનું કામકાજ કરે નહીં અને ઇચ્છીબતી ઠનીને ધરમાં ફરતી ફરે અને ઇઝીયેરમાં પડતી રહે ! આવી આળસાઇ કરનારીઓનેજ હીસ્તીરીયાનું દરદખી થાય છે. આ દુનિયામાં જે લોકો આળસુ રહે છે અને મહેનત કરતાં નથી તેઓને પવીત્ર કુદરત સજા કરે છે, અને તેથી ગમે તેટલા પૈસા ટકા છતાં જે ધરની બાધઓ મહેનત કરતી નથી અને પોતાના શરીરને બેસી

ખેસીને બગાડી નાખે છે તેઓને બચ્ચાં થતાં નથી. ઘણાં તેવં ગરો જે બચ્ચાં કચ્ચાં વગર તલવલે છે તેનું એજ કારણ છે. અને ગરીબોને ઘણા બચ્ચાં કચ્ચાં હોય છે તેનુંખી એજ કારણ છે. મહેનત, મહેનતથી શરીર તંદરોસ્ત રહે છે અને બાળબચ્ચાં થાય છે.

ડાસી૦—ત્યારે તે બાઇઓને શાખાશી ઘટે છે કે જેઓ મહેનત કરે છે, પોતાના શરીરને કસે છે, અને સારા ગુણો ધરાવીને દેશને માટે સારાં બચ્ચાં પેદા કરે છે. દેશ તેવી માતાઓ માટે આભારી છે. પણ જેઓ પોતાના શરીરને કસતી નથી અને વાંઝણી હોય છે તેવી બાઇઓ તરફ અણુગમે પેદા થાય છે.

ડાસા૦—ખેશક, હવે ડાસલી તું અકલની વાત કરે છે ખરી.

ખોરાક.

ડાસા૦—બચ્ચાંને જન્મ આપનાર માતાએ ભારી ખોરાક ખાવો નહીં જોઇએ, હલકો અને પુષ્ટીકારક ખોરાક ખાવો જોઇએ. દરરોજ એક જાતનો ખોરાક નહીં ખાતા અદલ બદલ કરે કે જેથી ખાવાની રચીબી રહે અને પાચનશક્તીબી વધે.

ડાસી૦—કાંઈ કાંઈ એમ કહેછ કે થોડું થોડું થોડું થોડું વખતે ખાવું એ શું સારી વાત છે ?

ડાસા૦—નહીં, એમાં મોટી ભુલ છે. કારણ કે બીજા અંગોની માફક પાચનશક્તીનેબી કાંઈ વીસામો (વીશ્રામ) આપવો જોઇએ. જો પાચનશક્તીને વીસામો અથવા આસાધશ નહીં આપવામાં આવે તો ખોરાક જરતો નથી અને અશ્વરણ અથવા સંગ્રહીણી રોગ થાય છે

જે માતાને અજીરણ હોય તેનું દુધ બચ્ચાંને જો ધવાડવામાં આવે તો બચ્ચાંના પેટમાંથી દરદ થવા માંડે. માતા જે ખામ તે સારી રીતે પચે અને તેનો જે રસ થાય તે રસમાંથી બાળકનું દુધ બને છે. પ્રસુતી વખતે સ્ત્રીને લોહી નહીં હોય અથવા હમેશા વખતે સ્ત્રીના શરીરમાં લોહી બરાબર નહીં હોય તો બચ્ચાંના દેહનું પોષણ નથી થતું. લોહીથીજ જીન્દગી છે, લોહીથીજ ઝોર છે, લોહીથીજ દુધ બનવાને શક્તી મેલે છે, માટે માતાઓમાં સાફ સાફ લોહી હોવાની ધણીજ અગત્ય છે. દેહનું મુળ લોહી છે, શરીરનું બધારણ લોહીથી છે તેથી શરીરમાં હંમેશા લોહી અને તેથી સાફ લોહી રાખવાની જરૂર છે કે જેથી દુધ બનીને બચ્ચાં તે દુધ ધાવીને આસુદા બને.

ડોસીઁ—ત્યારે એમ કહોની કે દમ બાંધીને ખાવું જોઈએ.

ડોસીઁ—વલી પાછું ત્હાર નળીયું ખીસી ગયું! અરે ઘેલી દમ બાંધીને ખાવાથી કાંઈ લોહી નથી થતું, પણ પચતું પચતું સાફ અને થોડું ખાવાથી લોહી બને છે. રાતનો ખોરાક તો માતા થનારી બાઇઓએ થોડોજ ખાવો જોઈએ, અને સુવાની અગમજ કલાક એ કલાક અગાઉથી તે ખાવો જોઈએ.

ડોસીઁ—ને ખાતી વખતે ઉતાવલ કરવી સારી છે કે ડોસાબાઇ?

ડોસાઁ—નહીં રે ડોસાબાઇ, નહીં. ખાવાનું તો બરાબર ચાવી ચાવીનેજ ખાવું જોઈએ. વલી, એખી થીંદ રાખવાની વાત છે કે ખાતી વખતે સુવાવડી સ્ત્રીઓએ હંમેશા મનમાંથી બધા વીચારો કાઢાડી નાખીને શાંત મનથી ખાવું જોઈએ. ખાવાપીવાની બાબતમાં બાઇઓએ તેમજ મરદોએ હદ રાખવીજ જોઈએ જેથી શરીર તંદ-

રેસ્ત રહે છે, પણ માતા બનેલી-ન્હાનું ધાવતું બચ્ચું ધરાવતી-બાપ
એ તો જરૂર ખાવાપીવામાં મોટી સાંભલ રાખવી જોઇએ કેમ કે
તેના ખાવાપીવાથી તેના પોતાના શરીરની અને તેના બાળકના શરી-
રની-એ બે શરીરોની-ઉપર અસર થાય છે.

ડાસી૦--તેથીજ ત્યારે કોકો એમ કહે છે કે માતા અને
બચ્ચાંની એકજ નાડ હોય છે.

ડાસા૦--હા, હવે ત્હારા ધ્યાનમાં મ્હારી વાત ગરામર ઉતરી
ખરી.

મન.

ડાસા૦--જો ડાસીબાપ, હવે વધારે સાંભલ, એક બાપને હમેશ
રહ્યાં હોય ત્યારે તે બાપએ પોતાના બચ્ચાંની બલાધને વાસ્તે સદા
ન્હાના ન્હાના દુખોને ખમવા પડે તો તે ખમી જઇને હંમેશ ખુશી
રહેવાની કોશીશ કરવી જોઇએ.

ડાસી૦--ત્યારે શેલા માણસની માફક આખો દહાડો હમેલદાર
ચોરતે હસ્યાજ કરવું જોઇએ.

ડાસા૦--ત્હારું મગજ ઠેકાણે રાખ ડાસલી, અને મ્હારી વાત
ધ્યાનથી સાંભલ. જે બાપ હમેલદાર હોય તે જો ફક્ત ખુશાલીનાજ
હીડોળામાં હીંચડા ખાયા કરે તો પછી તે પોતાની જોખમદારીનેખી
ભુલી જાય છે.

ડાસી૦--ત્હમારી વાતથી તો મ્હને ફેર આવી જાય છે ! એ
શું શેવું શેવું બકોજ ? એક વખત હસવાખી કહોજ, એક વખત

રડવાળી કહો! એક બાબુથી ધરધણીને ભગવાળી કહો છો, બીજી બાબુથી ચોરોને ચોરી કરવાળી શીખવો છો !

ડોસા—અધા કામોમાં હદ છે, જે લોક હદ કુદાવી ભય છે તેઓના પગ ભાંગી ભય છે. દુખના વીચારોને દુર કરીને ખુશીની ગહેવું, અને વધી તે ખુશીને હદથી ઝીઆદા વધવાળી નહીં દેવી. એવીજ રીત રાખવાથી બાલુઓને સંખ્યતા સાચની શરમ આંખમાં રહે છે. જે બાલુને શરમ લાજ નથી, તેવી બાલુને કોઈની માન આપતું નથી. બાલુઓની લાજ શરમ તો તેઓના એક કીમતી દાગીના સમાન છે. જે બાલુ અને મરદમાં લાજની શુભ નીતી નથી તેઓ દુનીયામાં ગોયા નકામાંજ છે. માખાપ, બાલુ બહેન, છોકરો છોકરી, નોકરો વગેરે સાથે, સગા રતેહીઓ સાથે, જે માતા આંખમાં શરમ રાખીને કામ લે છે તે માતાના બચ્ચાંબી તેવાંજ આંખની શરમવાલા આબરુદાર નીકલે છે.

નોંકર—દુધ.

ડોસા—કેટલાક અને ઘણા ખરા મોટા ઘરોમાં એવી ચાલ છે કે માતાને બહેન આયાજ બચ્ચાનું બધું કામકાજ કરે છે જે ચાલ તદ્દનજ ખોટી છે. આયા બચ્ચાંને નહવડાવે, તેને કપડાં પહેરાવે, ખવડાવે, તે બચ્ચાંને સાથે લઈને ફરવા ભય, ફરવા જતી વખતે આયા ગમે ત્યાં ભય અને ગમે તેની સાથે ગમે તેવી હલકી રીતે હસે ખોલે તેની બચ્ચાંના મનપર ખરાબ અસર થાય છે, આયા કે બચ્ચાંને સંભાલનાર નોકર સાચુ ખોલનાર, શાંત સવભાવ ધરાવનાર.

અને નેકચલન હોય તોજ તેને અચ્ચું બાહર કાઢી જવા મન સોંપવું સાર છે. નહીં તો ખુરા સ્વભાવવાલા આદમીના હાથમાં અને સાથમાં રહેવાથી અચ્ચાં ખરાબ થઇ જાય છે.

ડોસી—ખરાબ થઇ જાય તો સાચુ લોખને ધોઇ નાખવાના!

ડોસા—ચાલની લુખી થઇ હોય તો જ બોણું ખા. હું ધાંજ કે તું લુખી થઇજ તેથીજ એવો ખોટો જુકડો લવારો કરેજી! અરે છેલી, અચ્ચાં ખરાબ થાય, એટલે સ્વભાવે બગડી જાય! તે તું તેને સાચુ લઇને ધોવા જ્ઞાની નીકલી! દુનીયામાં એવો કોઇખી સાચુ નથી જે ખીંગડેલા સ્વભાવને ધોઇ શકે. સીવાય કે તે માણસ પોતે જાતે સારી ચાલચલનપર ઉતરે.

ડોસી—પણ ત્યારે એમ સમજો કે કોઇ માતાને દુધ નહીં હોય કે તે દુખી હોય તોખી તે પોતાના અચ્ચાંને પોતે કેમ દુધ પાય? દરદી દુધખી સારું નહીં.

ડોસા—તેવા સંજોગમાં ધવાડનારી બાઇ રાખવામાં આવે તો કંઈ અડચણ નથી. પણ સંભાલ રાખવી જોઇએ કે તે ધવાડનારી બાઇની ઉમર ઘણી મોટી નહીં હોવી જોઇએ, તે રોગી, ગુસ્સાવાઝી, અને દુખી નહીં હોવી જોઇએ, સારા સ્વભાવની અને સારી ચાલચલણ ધરાવનારી બાઇનેજ ધવાડનારી તરીકેખી રાખવી જોઇએ અને તેવીજ બાઇઓને અચ્ચાં ફરવા હરવા લઇ જવા માટેખી સોંપવા જોઇએ.

ડોસી—વળી અચ્ચાંને કેવી રીતે કેડપર લેવાં, તેઓને કેમ બેસાડવા, અને સુવાડવા, તેની પણ પેલી નોકરને ખબરદારી જોઇએ. વાર, ઘણો વખત સુધી અચ્ચાંને પાસામાં દાખી મુકવાથી અચ્ચાંને નુકસાન થાય છે, કેમ?

ડોસા—હા, વળી હું કહીશ કે કોઇ બચ્ચાને જો કોઇ વાતની સીદ્ધ હોય તો તે સુધારવા માટેની લાયકાતથી તે નોકરમાં હોવી જોઇએ.

ડોસી—બચ્ચાને દમ ધમકી આપીને મારવાથી તેઓ પોતાની બહોંસ છોડે કે નહીં ?

ડોસા—નહીં, મારીને સુધારવાની આદત ખરાબ છે. પ્યારથી, ધીરજથી, અને રોઝની કાશીશથી બચ્ચાની ખુરી આદતો સુધારી શકાય છે. કોઇ કોઇ બચ્ચાને અંગુઠો ચુસવાની આદત હોય છે જે આદત છોડવવાને વાસ્તે મારવું નહીં જોઇએ પણ તેના અંગુઠાપર કોઇ કડવી ચીઝ લગાડવી જોઇએ. વલી બચ્ચાની મરજી પ્રમાણેજ બધું નહીં થવા દેવું જોઇએ, અને તેવી આદત છોડાવવા માટે બચ્ચાને “બાહુરે” કરીને અથવા બીજી કોઈ રીતે બીહવડાવવાથી બચ્ચું બીહકણુ બની જાય છે.

ડોસી—તમારી વાત ખરી છે મહારા માયજીએ મને એમ “બાહુરે બાહુરે” કર્યા કીધેલું તે હવે હું એક બીલાડીનેબી જોઇને બીહુછ કેતી.

ડોસા—અરે બીલાડીને શું, તું તો ઉંદર ને કસારી જોઇને બી બીહી ધુજી પડે છે. ઘરડી થઇ ગઇ તોબી ત્હારી એ બીહક નહીં, ગઇ ! જો સાંભલ, દીકરી રતનને કહેજે કે બચ્ચાંપર નહાનપણથીજ દયાન આપે, તેને સદાઇ સુધાઝાઈ શીખવે, અને ખાતી વખતે કપડાં ખરાબ નહીં કરવાની તાલીમ આપે.

ડોસી-શું ઉંઠ તાલીમમાં મોકલે? ધાવતા બચ્ચાંને તાલીમમાં કાણ મોકલે? મરેરે તમ્હાર કંઈ દુસ્મનનું ખસી બસી ગયુંછ કે ડોસાભાઈ?

ડોસાબ-એસ એસ મુંગી મુંગી, ખસી તો ત્હારું ગયુંછ! તાલીમ આપે ઝોટલે તેને કેળવણી આપે, શીખવે, તો તાલીમ ખાતામાં શાની મોકલવા બેઠીછ? આગલ સાંભલ, બચ્ચાંને સારી રીતે ઉધારવા માટે સાફ હવા, શરીર અને કપડાંની સફાઈ, નીયમ પ્રમાણે ખોરાક, અને થોડા દુઃખથી ગભરાઇને ઘડી ઘડી દવા આપવાથી દૂરી પકડવી જોઈએ. ખરાબ હવા અને બંધ ઓરડો બચ્ચાંને માટે નુકશાનકારક છે.

ડોસાબ-જો, આગળ સાંભળ, જે માતાના ધાનમાં ધુલ્લો ચા સુઝન હોય તેણે પોતાના બાળકને દુધ નહીં આપવું જોઈએ. શીફર, ખહી, અને ગરમીની બીમારી ધરાવનારી ઓરડે પોતાના બાળકને દુધ નહીં આપવું જોઈએ. અને તેથી લાચારીએ ધવાડનારીજ રાખવી પડે તો ઉપર લખ્યા મુજબની નેકચલન ધવાડનારીજ રાખવી જોઈએ. પોતાનાં બચ્ચાંને ધવાડવાથી માતા કંઈ કમઝોર નથી બનતી પણ ઉલટી મઝમુત થાય છે. લેકીન, આજરો માતાના ધવાડવાથી તે માતાનું દરદ બચ્ચાંમાં ઉતરે છે. જે માતાઓ તંદુરસ્ત હોવા છતાં બચ્ચાંને એમ સમજીને નહીં ધવાડતી કે બચ્ચાંને ધવાડવાથી તે પોતે નબળી પડી જશે, તો તેવું વીચારનારી માતા મુરખાઈ કરે છે. અરે, જે પાક પરવરદીમારે નવ મહીના સુધી બચ્ચાંને રાખવાની શક્તી બક્ષી તેજ પાક હાલાર

શું બચ્ચાંને ખોરાક આપવાની શક્તી બચ્ચાંની માતામાં નથી મુકતો? મુકેછેજ.

ડાસી-વાર, એમ સમજે કે બાળકની માતા આજરો હોય, અને કોઈ નેકચલન સારી ધવાડનારીબી નહીં મલે તો તેવા સંજોગ વચ્ચે શું કરવું જોઈએ?

ડાસા-તો તેવે વખતે ગાય કે બકરીનું દુધ પીવાડવું જોઈએ. કોઈ કોઈ ગધેડીનુંબી દુધ બાળકને પાય છે જે હલકું અને માતાના દુધ સમાન ફાયદામંદ છે.

ડાસી-આજકાલ લોકો કાચની શીશીમાં દુધ બચ્ચાંને પીવાડે છે તે શું ખરાબ છે?

ડાસી-હવે એક વાત તમ્હે મ્હને કહેતા ભુલી ગયા છે, જે હું તમ્હેને સમજાઉં. જ્યારે બચ્ચાંને દુધથી છોડાવવાનું થાય ત્યારે માતાના કાનમાં સનસન થાય છે, આંખમાં જરા ઉમ્મસ ઓછો રહે છે, આંખની કીકી દુખાય છે, માથું ભારી થાય છે, ઘણી થાક લાગે છે, ખોરાક ખરાબર પચતો નથી, અને પેટ સાફ આવતા નથી.

ડાસા-તે તુને એવી લાગણી થઈ હશે ત્યારે તું જાણેછ.

ડાસી-અરે હું તો બધું જાણુંછ. પણ તમ્હારું પાણી જેઉંછ કે કેટલું તેજદાર છે! હું જાણીને ખુશી છેઉં કે ત્હમારી અકકલનું પાણીબી કાંઈ ઓર કામ કરે છે. બધરાં નથી જાણતાં તેટલું રહમે જાણેછ!

ડોસાં—અરે પણ લગન કીધેલાં નહીં તો કોઈના લગન જોયલાં તો ખરાંની? સારી ચોપડીઓ વાંચવાથી બધી માહિતી મળે. તેં તો પાટીપર ધુળજ નહીં. નાખેલી તે એવી એવી બારીકી જાણેજ ક્યાંથી?

ડોસીં—બહુજ બારીકી જાણોછ તે ત્હમે બધા મોટા પંડીત છેઓ તે બોલોની જોઉં, એમ સમજે કે બચ્ચું દુધ પીતું હોય અને તે અરસા દરમીયાનજ માતાના થાનમાં દુધનું ઉતરવું બંધ થતું જાય તો શું સમજવું જોઈએ?

ડોસાં—ડોસીં એમ સમજવું જોઈએ કે માતાને હમેશ રહેલા છે.

ડોસીં—તો તેવે વખતે શું કરવું?

ડોસાં—ધાવતા બચ્ચાંને દુધથી એકદમ દુર કરવું જોઈએ, અને તેના પાલનને માટે બીજી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

ડોસીં—હવે હું ત્હમને બીજા સવાલો કાલે પુછશ.

ડોસાં—કેમ થાકી ગઈ કે ડોસલી?

ડોસીં—હા મ્હને કામકાજ કરવાનું બી છે કે નહીં! તમ્હે તો પરવરતા છેઓ.

ડોસાં—હું પરવારતો કદી નથી રહેતો. તું હસવા મસકેરીમાં બોલે છે તે હું જાણુંજ, પણ હુંતો હમેશનો મહેનતુ છેઉં.

ડોસીં—મરે મરે હું તમ્હારી પરથી.

ગરભવંતી માતા.

ડોસી-આજે તો હું એ પુછવા માંગુ છું કે જે બાઇઓને માતા બનતી વખતે બહુ દુખ ખમવું પડે છે તેનું કારણ શું છે તે તમ્હે જાણો જો?

ડોસી-ગરભ વખતે હમેલદાર માતાના પેટ સાફ નહીં આવે તેથી જન્મતી વખતે બહુ દુખ ખમવું પડે છે. પેટમાં મેલ જમી જવાથી પ્રસવ મારગ સંકોચાઇ જાય છે અને બચ્ચાને જનમ આપતાં કષ્ટાય છે માટે, ગરભવંતી માતાએ સંભાલ જે લેવાની છે તે એ કે પ્રસવનો વખત આવ્યો તે અગાજી ડાક્ટરની સલાહ પુછી એરંડીયાનો જીલ્લાખ લેવો જોઇએ. એ જીલ્લાખ બહુ સારો છે. વધી, હમેલ વખતે હમેલદાર ઓરતને પસીનો ધણો પડે અને પીસાગ ધણી આવે તો તેથી પ્રસવ પીડા ઓછી રહે છે, જેથી લોક હમેલદાર ઓરતને પાણી કાંઇક વધારે પીવા કહે છે. કોઈ હમેલદાર ઓરતને દુધ સાથે પાણી પીવા આપે છે. હમેલદાર ઓરતે પોતાનું શરીર હમેશાં સાફ રાખવું કે શરીરના છીદ્રો સાફ રહે અને તેમાંથી ખુબ પસીનો પડે. ગરભવંતી માતાએ ભારી ખેરાદ નહીં લેવો અને તે ખુબ ચાવી ચાીને ખાવો કે જલદી હજર થાએ. હમેલ વખતે હમેલદાર ઓરતના પેટમાં દુખે તો તે મોટ આપદા જેવી વાત થાય કેમજે પ્રસવના વખત અગાડીના મહીન ઓમાં તેવો દુખારો સવાથી બચ્યું પડી જવાનો સંભવ રહે છે. મ ખાવા પીવામાં સંભાલ બહુ રાખવી.

ડાસી-જરા વધારે ખુલાસાથી સમજાવોની: ગર્ભવંતી માતા-
ઓએ ગર્ભના વખત દરમ્યાન શું શું કરવું?

ડાસા-ખાતી વખતે બહુ પાણી નહીં પીવું, ખાંધ રહ્યા પછી
સારી રીતનો આરામ લેવો, રાતના સારી રીતે ઉંઘ આવવી જોઈએ,
રાતે ઉંઘ લાવવાને વાસ્તે દીવસના ઉંઘાવું નહીં, ઘણી વધારે મહે-
નત જેમ નહીં કરવી, તેમ આળસુખી નહીં રહેવું, કપડાં સફાઈદાર
પહેરવા જોઈએ, અને કપડાં ઢીલાં જોઈએ. જે કામ કરવાથી મનમાં
ધાસ્તી પેદા થાય તે કામ નહીં કરવું જોઈએ, કોઈ ખીજ ખાંધ
માતા બનતી હોય યાને બચ્ચું જણતી હોય તે વખતે ત્યાં હાજર
નહીં થવું જોઈએ.

ડાસી-સખખ?

ડાસા-સખખ એ છે કે પેલી ખાંધને જો જણતી વખતે તક-
લીફ પડે તો પેલી ગર્ભવંતી તે જોઈને ગભરાઈ જાય અને તેના
મનમાં ધાસ્તી પેસે."

ઉપરનું દુધ.

ડાસા-જો સાંભલ, ઘણી માતાઓ બચ્ચાંના મુખ્ય ખોરાક
દુધની બાબતમાં બહુજ બેદરકાર હોય છે. જેથી બચ્ચાંને તુકશાન
થવા સાથે બચ્ચાંના મરણખી બાકે વખતે નીપજે છે. વાસી
અને કાચું દુધ કદીખી બચ્ચાંને પાવું નહીં જોઈએ. આપણી આંખો
સામે જે દુધ દોહવાય તેજ દુધ તુરતજ કાચું પાઈ શકાય છે, નહીં

તો એક બે કલાક જવા પછીનું દુધ તો ઉકાળીનેજ પાવું જોઈએ. દુધને જો રાખવું પડે તો ઉકાલીને સફાઈદાર વાસણમાં રાખવું. ને પછી બચ્ચાને આપતી વખતેથી પાછું ગરમ કરવું, સાત આઠ કલાકનું પડી રહેલું દુધ અને ફાટેલું દુધ કદીથી બાળકને આપવું નહીં. ગવલીઓ પાસેથી લીધેલું છુટક દુધ ઘણું ખર્ચ બચ્ચાને આપવુંજ નહીં, કેમજે તેઓ સફાઈ સુધકાઈ તરફ ખીલકુલ ધ્યાન આપતા નથી, દુધ જેવા તેવા વાસણમાં દોહવીને તેમાં પાણી નાખવામાં આવે છે જે પાણીથી કેટલીક વખતે સ્વચ્છ નથી હોતું. શહેરોમાં બચ્ચાઓનું મરણ પ્રમાણ વધારે થાય છે તેનું કારણ આ વું ખરાબ દુધ હોય છે. જો દુધ આપણે નજરેનજર દોહવાવીને લઈ શકતા નહીં હોઈએ તો લાચારીએ વેચાતા લીધેલા દુધને સફાઈદાર વાસણની અંદર નાંખીને ખુબ ઉકાલીને પછીજ બચ્ચાને પાવું.

ડોસા—કાચની શીશીથી દુધ પીવાડવામાં નુકશાન તો કંઈ નથી થતું, પણ તે શીશી દરરોજ સાફ રાખવાની અને તેને હર વખતે ધોવાની ઘણી અગત્ય છે. દુધ પોતે તો સાફ છે, પણ જરાક જેટલું મેલ પડવાથી કે ખરાબ શીશી હોવાથી તે ઝહેર જેવું નુકશાનકારક થઈ જાય છે. માટે દુધને હંમેશાં ઢાંકેલું રાખવું, શીશી હંમેશાં ગરમ પાણીથી ધોઈ સાફ કરવી, અને રગરની બોટણીને સદા કુંકા પાણીથી ધોવી.

ડોસી—વાર, એથી તો કહો કે બચ્ચાના પેદા થયા પછી કેટલે વખતે દુધ ઉતરે છે ?

ડોસા—દરેક માતાના થાન (સતન)માં એકજ નીચમથી દુધ ઉતરતું નથી, કોઈને એક બે દીવસનો વખતખી લાગે છે.

ડોસી-વાર, કોઈ કોઈ બાઈઓ બચ્ચાંને ત્રણ ચાર દીવસ સુધી થાન આપતી નથી તે શું સારી વાત છે ?

ડોસા-નહીં. પાક પરવરદેગારે બ્યારે બચ્ચાંના ખોરાકને માટે માતાના થાનમાં દુધ પેદા કરીધું છે, ત્યારે બચ્ચાંને દુધ નહીં ધવાડવામાં ખોટું કામ કરવામાં આવે છે.

ડોસી-પણ, એમ સમજો કે કોઈના થાનમાં ત્રણ ચાર દીવસ સુધીથી કદાચ દુધ નહીં ઉતરે, તો શું તેવી માતાઓએ પોતાના થાનને બચ્ચાંનાં મોંઢામાંથી નહીં મુકવા ?

ડોસા-મેશક, પાક પરવરદેગારની કુદરત એવી છે કે દુધ ઉતરવાનો રસ્તો લે છે. વળી, કેટલીક માતાઓ બચ્ચાંને એકજ થાન ધણું ખરું આપે છે તેથી તુકશાન થવાનો સંભવ રહે છે. અને બચ્ચુની ધણી વખત સુધી એક કોરે પડી રહેવાથી દુખી થાય છે.

ડોસી-બચ્ચાંને ધડીધડી દુધ ધવાડવું સારું છે ?

ડોસા-નહીં, દીવસમાં ત્રણ ત્રણ કલાકેજ ધવાડવું સારું છે. બચ્ચું જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ કલાકોનો અંતર વધારે રાખવો. ઓ ડોસલી ! તું તો મ્હને એવા સવાલો પુછે છે કે જાણે કોઈ દલાડે તેં એવું કંઈ જાણ્યુંજ નહીં હોય ! બણ્યા પણ ગણ્યા નહીં તેવી હાલતનો મુકાબલો જોવો હોય તો ત્હારામા છે, અને જો એ વાત લોક જાણે કેની તો મ્હને ને તુને એકને ખરાબ લાગે.

ડોસી-એમાં ખરાબ શાનું લાગે ? સૌ જાણેછ કે મ્હારામાં અધ્ધલ ઓછી છે ને મરું મરું જસો વરસના ધરડા ડોસા થાઓ.

તે તમ્હારામા અકકલ ધણી છે. શું બધી ડોસીઓને એ બધી વાતની બબર હોય કે? એવી એવી વાતો તો તમ્હારા જેવા ડાહ્યા પાકકા મારીડાઓજ જાણી શકે.

ડોસા—હવે ત્હારા લાડ છોડી દે. ઓવરણા શાની લેછ? તુંને આએ બાબતમાં જેથી પુછવું હોય તે પુછી લે, નહીં તો બાહર જવશ તો કાલપર રહી જશે. મ્હારેથી સ્હાંજના દીકરી રતનને મલવા જવાનું છે. મ્હને આશા છે કે તું ત્હારું અજાનપણું દુર કરી ને મેં જેમ આજે બહું તુંને સમજાવ્યુંછ તેમ તું દીકરી રતનને સારી રીતે સમજાવશે.

ડોસી—જેટલું યાદ રહેશે તેટલું બોલશ, નહીં તો પાછી તમ્હો જીભરાવાનેજ પુછવા આવશ! લે આલો, વહી પાછા મદદમના ડોળા આસમાનસે ના ચઢાવી દેઓ.

દુધ છોડાવવું

ડોસી—કોઈ કામનું એવું કહેવાનું છે કે માતા જેમ નવ મહીના સુધી બચ્ચાંને પેટમાં રાખેછ તેમ બચ્ચાંના જનમ પછી નવ મહીને દુધથી છોડાવવું જોઈએ.

ડોસા—ખરીજ વાત છે. બચ્ચાંના જનમ પછી નવ મહીના સુધી બચ્ચાંને માતાએ ધવાડવું જોઈએ, જો નવ મહીનાની આગ મજ ધવાડવાનું બંધ કરવામાં આવે તો બચ્ચું નજલું પડી જાય અને જો નવ મહીના પછી બંધ નહીં કરવામાં આવે તોથી બચ્ચાંને નુકશાન પહોંચે. એક સારા ડાક્ટરનું એવું કહેવાનું છે કે નવ મહીનાનું બચ્ચું થાય તે પછીથી જો ધવાડવાનું ચાલુજ રાખવામ

આવે તો પછી બચ્ચાંને વારંવાર દુધ પચતું નથી, અને માથામાં અને કાનમાં દુખારો થાય છે. કોઇ કોઇ બચ્ચું જે નબલું હોય તોજ તેને એક વરસ દુધ ધવાડવામાં આવે, પણ વરસ પછી તો તેનેથી નહીંજ ધવાડવું. કેમજે નીચમથી વધારે મહીના ધવાડવાથી બચ્ચાં શરીરે ઢીલા, પગના પોચાં, અને છાતીના સંકોચાયલા રહેવા પામે છે.

ડાસી—જોકે મ્હને કેટલીક વાતની માહિતી છે ડાસાભાઈ, છતાં હું તમ્હને એટલા માટેજ પ્રશ્ન છું કે તમ્હારી તરફથી વધારે જાણવાનું બની શકે. પેલી કહેવત છેની કે “પુછતો પંડિત” તેથી, હું પુછું છ કે દુધ કેમ છોડાવવું?

ડાસા—દુધ એકાએક છોડાવી શકાતું નથી. ધીરે ધીરે છોડાવવું. ધાવણું છોડવ્યા પછીના એ ત્રણ દિવસ માતા એ બચ્ચાંની પાસે વધારેવાર રહેવું નહીં, પણ ચઢાંથી ત્યાં તેનેથી છુપાતા દુર રહેવું. તે પછી, એટલે દુધ છોડવ્યા પછી, દુધ આવવાનું કાંઈ એકદમ બંધ નથી થતું. દુધ રક્તા રક્તા ઓછું થાય છે અને તે ઓછું થઇને આવતું બંધ થાય તેથી માતાએ હલકો ખોરાક લેવો જોઇએ અને બની શકે તો જુલાબ લેવો.

ડાસી—આએ તો બહુજ સારી વાત કહી.

બચ્ચાંની તબીબતની બાબતમાં.

ડાસા—બચ્ચાંઓને ઘડીઘડી દવાખ પાવી સારી નથી, જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી ઘરના ઉપાયો કરવા જોઇએ, અને જ્યારે

લાભારીએ હવા કરવીજ પડે તો તે માટે કોઈ ચતુર વધક કે સારા હોશીયાર ડાકટરની હવા કરવી જરૂરી છે.

ડાસી૦—બચ્ચાંના પેટમાં દુખ થાય છે તે કેમ જાણી શકાય વાર ? તેની ખબર છે કે બોસોની ?

ડાસા.—બધી ખબર છે. જો સાંભળ, બચ્ચાંના પેટમાં દુખે ત્યારે તેઓનો રંગ શીકા થઈ જાય, પેટ ગરમ થઈ જાય, જીભમાં છાગરા છાગરા પડેલા હોય તેવું લાગે. માતાનું દુધ બસતર નહીં હોય, માતાના મનમાં શીકર સદા રહેતી હોય, બચ્ચાંને સરદી થવાથી અથવા દાંત આવવાથી બચ્ચાંના પેટમાં હોરમાય અને દુખ થાય. કેટલીક વખતે બચ્ચાંને પેટમાં દુખતું હોય તો તેની માતા તેને ધવાડે છે જેથી દુખ બેવડું વધી જાય છે, એક તો પેટનું દુખ તેમાં વધી ઉપરથી દુખી ભારી પેટપર દુધનો ભાર !

ડાસી૦—ધણી વખતે બચ્ચાંની પીશાબ બહુ થઈ જાય છે તેનો શું જવાબ ?

ડાસા૦—બચ્ચાંને ધણી વખત હાથમાં અને હાથમાં રાખવાથી અને બીનાયલા ખરડાયલા બોરત્યાં અને કપડાં સાથે તેને પાડી રાખી મુકવાથીબી પીશાબ બંધ થઈ જાય છે, પીશાબ બંધ થઈ જવાથી કુકડો કુલી જાય છે અને બચ્ચાંને તાવ આવે છે. વધી, બીજી એક વાત કહું. બચ્ચાંને ઉંઘની બહુ જરૂર હોય છે તેથી સારી રીતે ઉંઘાવા દેવા, અને સુતેલા બચ્ચાંને ઉઠાડીને ખવાડવું એથી તુકશાનકારક છે, ધગમાં જેમ સાફ હવા આવવા દેવી જોઈએ

તેમ બચ્ચાને કંડી લાગી જાય, તેવી રીતે એકદમ હવાના મોંઢામાં સુવાડવાં નહીં જોઇએ. જેમ રાતના સાફ ચોખ્ખી હવામાં બચ્ચાને સુવા દેવાં જોઇએ, તેમ દીવસમાં સહવાર રહાંજ ચોખ્ખી હવામાં બચ્ચાને ફરવા હરવા જવા દેવાં જોઇએ.

ડાસી—ઓ માયરે કોઇની નજર લાગી જાય તો !

ડાસા—ખીલકુલ હીન્દુસ્તાની ! ડાસી તું પોતેખી ખીલકુલ હીન્દુસ્તાનીજ છે ! હીન્દુસ્તાનના લોકને એજ ખુરો વહેમ છે, અને તેથીજ બચ્ચાંની તખીઅત નખલી રહે ! નજર બજર ઓલ હમખગ !

ડાસી—મરે મરે તમ્હારીપરથી ! ધરડા થયાછ તોખી અંગ્રેજી બોલોછ કેની ત્યારે અધ્યર મરે તે એવા શોભોછ કે નરા નરા જાણે જાંગલા !!

ડાસા—જો આગલ બચ્ચાંની તખીઅત જો સારીજ રાખવી હોય તો તેઓના ખાવાપીવા ઉપર બહુજ ધ્યાન માતાએ રાખવું જોઇએ. ખવાડવું ઘણું સાફ નથી. જેટલું જેરવી શકે તેટલુંજ બચ્ચાંને ખવાડવું. બચ્ચાંનું પાલન પોષણ નીચમને અનુસારજ થવું જોઇએ. માંદા પડે ત્યારે બચ્ચાંને પહરેજ આપવાની સંભાલ રાખવીજ જોઇએ અને બચ્ચાંના કપડાં હંમેશા સફાઇદાર રાખવા જોઇએ. ખાવા પીવામાં સંભાલ નહીં લેવાથી ઘણાં બચ્ચાં માર્યા જાય છે.

ડાસી—ખીજી કંઈ?

ડાસા—ખીજી એ કે ન્હાની અવસ્થાની માતાના બચ્ચાં કમઝોર રહે છે. અને દાખલા તરીકે કેટલીક માતાના મોટી ઉમરના છોકરા

જ્ઞાની હિમરવાદ કરતાં તાકતમાં અને અકલમાં ઓછા રહે છે તેનું એજ કારણ છે કે જ્યારે તે ઓછી તાકતના છોકરાં જનમેષાં ત્યારે તેમની માતા પોતેજ ઓછી તાકતની હતી, વધી બીજી એ વાત છે કે એકજ માઆપના જુદા જુદા બચ્ચાં છોકરાં જુદી જુદી ખાસી-યતના હોય છે તેનું એ કારણ હોય છે કે માતાએ બચ્ચાંના ગરબ વખતે જેવો જેવો વીચાર કીધેલો અને જેવો જેવો સ્વભાવ રાખેલો તેવીજ અસર તે બચ્ચાંઓપર પડેલી. મતલબ કે જો સારા વીચાર-વાદા અને નેક બચ્ચાં જણવા હોય તો માતાએ ગરબ હોય ત્યારે માતાએ પોતેજ સારા વીચારો કરવા જોઈએ અને નેક બનવું જોઈએ, માતાના સારા ગુણોથી બચ્ચાંબી સારાંજ ગુણુ શીએ છે માટે માતાએ બચ્ચાં સાથે સારી લાયકાતથીજ વરતવું અને સારીજ તબક્કીમ તરબીયત આપવી. હમણા તેં બચ્ચાની તબીયત સાથે સ્વભાવની બાબતથી જણી, હવે છેલ્લી બાબત સાંભલ.

માતા-બહાલી માતા.

ડોસા—અમે માદીડાઓ તો નોકરી-ધંધો કરવા બાહર રહીએ છીએ, પણ ઘરમાં બચ્ચાંઓ સાથે જે રહે છે તે તમ્હે માતાઓ છો. માતા જેમ બચ્ચાંને પાલે-પોશે-શીખવે-ફેળવે તેમ બચ્ચાં ઉધરે છે અને ફેળવાય છે. પોતાનાં બચ્ચાંને મીઠા બોલોથી અને સખ્યતાથી એક માતા તેમને સારા બોલો બોલનારા અને નમનતાઇ ભરેલા બનાવી શકે છે. માતાએ ગુણવંતી બનવા માટે સારી સારી માતાઓ જે થઇ ગઇ હોય તે લોકનાં જીવન ચરીત્ર વાંચવા જોઈએ. સારી ચીજો જોઈને સારી વાતથી લાયકી બતાવવામાં એક માતા પોતાની આસ-

પાસના પોતાના બચ્ચાંઓનેથી ભક્ષા બતાવી શકે છે. માતા પીતાએ કદીથી બાળકોની સામે ખરાબ શબ્દો બોલવા નહીં જોઈએ, પણ હમેશાં તેઓએ પોતાના બાળકો સારા શબ્દો શીખે તે માટે સારી વાત કરવી જોઈએ. જેવું ખેતર હશે તેવોજ પાક થશે. બચ્ચાં માતાના ભોહીથી બનેલા હોય છે અને તેથી માતાએ બચ્ચાંના ભક્ષાને ખાતર પોતે બલી થવું જોઈએ.

ડોસી-અને ત્યારે માતા જ્યારે પોતાના બચ્ચાં માટે આટલી બધી તકલીફ લે ત્યારે બચ્ચાંએ માતા માટે શું કરવું જોઈએ ?

ડોસા-બચ્ચું માતાની આંખની કીકી, જનનો જન, અંત-કરણની ખુશી અને સુખનું મુળ છે તો તેજ પ્રમાણે બચ્ચાંએથી મોટા થઈને તે વહાલી માતાને મોટું માન આપવું જોઈએ, માતાને આંખોમાં રાખવી જોઈએ, જનથી જીઆદા અઝીઝ સમજવી જોઈએ, અને માતાના પગની ખાકીનેથી પોતાની આંખોપર લગાડીને માતાના કહ્યાસર ચાલીને તે વહાલી માવતરને સદા સુખ આપવું જોઈએ. માઆપને સુખ આપવાથીજ બચ્ચાંઓ સુખી થઈ શકે છે. દુનીયાના દરેક બેટા બેટીએ પોતાના માઆપને સદા સુખ આપવાનીજ કોશિશમાં રહેવું જોઈએ. પહેલા પાક પરવરદીગારની બંદગી અને પછી મા આપની સેવા.

ડોસી-તમ્હારું કહેવાનું ખરું છે. મા આપને સુખ આપવાથી બેટા-બેટીઓ માન પામે છે અને સુખ જીએ છે. માય જેવો મીઠો મેવો કોઈજ નથી, માય શબ્દમાંજ કેટલો બધો મીઠાશ છે ! “માય” એમ બોલવાથીજ કેટલું બધું સુખ મળી શકે છે ! માંદા બચ્ચાંના માઆંપર માય હાથ ફેરવે તો તે બચ્ચાંને કેટલો બધો સધીયારો મળે છે !

ડાસા-હવે તું પુરી અકકલવાળી થઈ.

ડાસી-તમ્હારી અકકલવાલી વાત સાંભળીનેજ હું અકકલવાલી થઈ. મરે મરે હું તમ્હારી ઉપરથી.

પદમણી.

અરાવલીના ડુંગરાઓની નીચી સપાટી ઉપરથી એક જવાન કદમ્બર રાજપુત એક સ્થવારે ઘોડેસ્વાર થયેલો કદમ્બ દર કદમ પસાર થતો હતો. તેના દેખાવ ઉપરથી તુરત માણુમ પડી આવતું હતું કે રાજસ્તાનનું સુર આપનારે લહુ તેના આખા તન બદનમાં ઉઠાણા મારતું હતું. તેનું નામ પ્રતાપસીંહ હતું, અને જે વખતની આપણે વાત કરીએ છીએ તે વખતે તેના શરીરપર શીકારે જતી વખતે પહેરે તેવાં કપડાં હતાં, તેના હાથમાં એક ભાલો હતો.

કેટલોક રસ્તો કાપ્યા પછી એક જંગલી ભુંડ તે જવાન રાજ પુત શીકારીની નજરે પડ્યું અને તેના શરીરમાં પોતાનો લાંબો ભાલો ભોકા દેવામાં પ્રતાપ ફાળ્યો, મગર તેજ વખતે તેના ઘોડાનો પગ એક ખામોઆમાં પેસી ગયો જેથી ઠાકર ખામ ઘોડો પડ્યો. પ્રતાપે જોયું કે આ ધણું ખોટું થયું હતું, છતાંખી હીમત ન હારતાં તે પડતે ઘોડેથી કુદી પડ્યો અને તેણે પોતાની તલવાર મ્યાનથી ખેંચી કાઢી. વિકાળ જંગલી ભુંડની આગળ તે ડુંકી તલવાર શી ખીસા-તમાં? પ્રતાપ અને તે ભુંડ જાનની ગોચા એક લડાઈ થઈ અને

રહેજ ઝખ્ખી થયલો પ્રતાપ વધારે સંકટમાં ફસી જવાની અણીપર હતો તેજ વખતે હવામાં જાણે ગયયથી એક તીર ઉડી આવ્યો, તે તીર પેલા જુડના શરીરમાં ઝોરથી દાખલ થયો, અને જુડ ઝખ્ખીન પર પછડાઈ આવોટયાં ખાઈ મરણને શરણ થયું.

પોતાના દુશ્મનને મારવામાં કાણુનો હાથ હતો તે જોવા માટે પ્રતાપે આબુઆબુમાં નઝર ફેરવી, અને પાહડમાં પાસે પાસે ઉગેલા બે ઝાડોની વચ્ચે તેણે તે એક આકારને જોયો કે જે તેના દમનેખી ધડીભર રહી નાંખનારો હતો ! એક અરખી ઘોડાની ઉપર પંદર કે સત્તર વરસની એક અતી ખુશસુરત છોકરી બેઠી હતી અને તેની પાસે તીરકામઠું હતું. અહાહા ! તે ખુશસુરત ખુલખુલના નાનુકે હાથોથી છુટેલા ઝહેરી તીરેજ પેલા જુડનો પ્રાણ લીધો હતો. પ્રતાપની આંખોમાં તે ખુશસુરત સુંદરી એક આકાશી હુર મીસાલ લાગતી હતી, અને તેના બે કારણો હતાં : એક તો તેની અતીખેચાણુકારક ખુશસુરતી, અને બીજુ તો વીરપુરખોની મીસાલની તે છોકરીની સુરવીરતા ! મગર પ્રતાપ પોતાની અભયખીમાંથી પુરસાવધ થાય તે અગાઉ તો પેલી છોકરીએ પોતાના ઘોડાનો ચહેરો ફેરવ્યો, અને ત્યાંથી પવનવેગે જંગલ તરફ ગયા ઉડી ગઈ.

મગર, હવે સુરજ વધારે અને વધારે તપતો હતો અને પ્રતાપને જુખ અને પ્યાસ લાગી હતી. તે હવે જંગલમાંથી કાઢ માણુસાઈ રહેદાણુવાથી જગ્યાપર જવા ઇચ્છતો હતો અને તેમાં નાસીપાસ થયો નહીં. પેલી સુંદરી ગઈ તે તર્ફ જ ચાલુ મુકતાં આખીર પ્રતાપની મુરદ બર આવી : થોડે દુર નવા બાધેલા કેટલાંક જુંપડાઓ તેની નજરે પડ્યાં. તે જુંપડાઓની વચ્ચે એક મોટું જુંપડું હતું, જેમાં અજીતસીંહ નામનો એક રાજપુત વસ્તો હતો જે ન્હાના એક

રાજનો માલિક હતો છતાં દાઉદ નામના એક અધ્યાન સરદારથી હારીને ન્હાસી જંગલમાં પોતાના કેટલાંક માણસો સાથે રહેતો હતો.

પ્રતાપસીંહને અજીતસીંહ અને તેના માણસોએ મોટી ધમ્મત આપીને બેસાડ્યો, તેની અમગતા સ્વાગતા કીધી, તેને ખાવા પીવા ઉમદા ચીઝ આપી, અને તેના અહેવાલથી વાકેફ થયા. પોતેબી એક રાજપુત કુલનો સરદાર હતો એવું કહીને પ્રતાપસીંહ પોતાનો જાન એક સુંદરીએ ભુંડથી કેમ બચાવ્યો તે વાત જણાવી.

“ત્હમે જે કન્યાની વાત કરો છો તે મ્હારી મેટી પદમણી સીવા બીજી કોઈ નહીં હોય.” અજીતસીંહ કહ્યું.” અમને જ્યારથી અધ્યાનોની ધાસ્તીથી ન્હાસીને આ જંગલમાં આવવાનું થયું છે ત્યારથી એ છોકરીમાં એક લડવૈયાનું સુર આવી ગયું છે અને હરરોઝ તીર કામઠું લઈને નીકલી પડે છે. હું તો એક રીતે એનાથી બેઝારબી છું.”

“હું તેને અતી ઘણો વખાણું છું.” પ્રતાપ બોલ્યો “તે પુનઃ સુરત હોવા ઉપરાંત આવી પ્રાકમી છે તો મ્હારે મનથી તે એક ઘણી હાયક બાનુ છે. એના જેવી સુંદરીને મ્હારી પરણેતર બનાવવા હું ખુશી થાઉં.”

“તે ત્હમ્હારી વાત ઠીક છે.” પ્રતાપને પરવાના મીસાલ તુરતજ તે ચીરાગપર બમતો થયો જોઈ અજીતસીંહ ખુશી બતાવી “પણ, પદમણી પોતે કેને વરવા માંગે છે, તેની આપને ખબર નહીં હોય ! તે તો એમ કહે છે કે જે કોઈ શખ્સ અધ્યાન સરદાર દાઉદને હરાવી તેનું બાપીકું ન્હાતું રાજ પાછું અપાવે તેનેજ તે પરણે, પછી મમે તો તે કોઈ કદરપો રાક્ષસ કાં નહીં હોય !”

“મેટી ખુશીથી” પ્રતાપે જવાબ આપ્યો “ત્હમારું રાજ અધ્યાનોને હાથથી જીતી આપવા હું તૈયાર છું. મોગલ પાદશાહની

ધારતી જે આવી મોટી છે તેની સામે થવા હું હીમન કરી શકુંની તો એવા ન્હાના અધ્ધાન સરદારની શી ખીસાત? આપણા આપ દાદાનું સુરાતન આપણામાં જીવતું છે, અને જો કે આપણે હમણાં ધણી નબલી સ્થિતિમાં છીએ તો પણ આપણે પ્રાકમ કરી બતાવવાને તો રાજપુત્રો તરીકે કમતી કરનાર નથીજ.”

તેજ દીવસે વલી પદમણીના હાથની એક ખીજ માંગણી ન ધારેલી આવી । જે અધ્ધાન સરદારે પદમણીના આપને તેના રાજથી હાંકી કાઢ્યો હતો તેણેજ તે માંગુ મોકલ્યું હતું: તે પોતે પદમણીને, તેની ખુબસુરતીનું ખ્યાન સાંભલી અંજાઇ જઇને, પરણવા માંગતો હતો. દાઉદખાને અજીતસીંહના જંગલનાં રહેઠાણમાં એક વીશત્રાસુ પયગામચી મારફતે કહેવડાવ્યું કે પદમણીનું મુખ ચંદ્રમાં જેવું, તેની આંખો તારા જેવી, તેના દાંતો મોતી સમાન હતાં અને જો તે ખુબસુરતી રાત્રી વ ખુશીથી દાઉદને નહીં આપવામાં આવે તો તે (દાઉદ) શમશીરો તેજો તબરની ઝબરદસ્તી ચલાવશે, અજીતસીંહના કુંપડાંએને ઝમીનથી ઉંડારશે, અને પદમણીને બાઝુદમ લઈ જશે.

અજીતસીંહ દાઉદના કહેણથી એટલો તો ગુસ્સામાં આવી ગયો કે તેણે આહુતું કે પેલા પયગામચીનું સર તનથી જીદું કરે. તે ગુસ્સાથી પદમણી પાસે ગયો અને તેને બંધી વાત કહી સલાહ માંગી અને પ્રતાપસીંહે તેની માંગણી કીધી હતી તે વાતથીખી પદમણીને તેણે વાકેફ કીધી.

“ખીતાજી, દાઉદના કાસદનું માથું છટકાવવામાં ફાયદો નથી. તેનું માથું કાપી નાખવાની પહેલાં ત્હમે મ્હારી સલાહ લેવા આવ્યા છો તો ચાલો આપણે પ્રતાપસીંહની એ સલાહ લેવા જઇએ.” પદમણીએ કહ્યું, અને તેઓ પ્રતાપ પાસે ગયાં.

ત્રણેએ થોડીકાર સુધી કાંઈ છુપી મસલહત ચલાવી અને પછી અછતસીંહ દાઉદના પયગામચીને જવાબ આપ્યો.

પયગામચીનું દીક્ર સદે તો નહીં મગર ગર્ભ કરનારો તે જવાબ હતો:

“આજથી અગાઉ ત્રીસમે દીવસે હું મ્હારી બેટીને છાજતી ધામધુમથી દાઉદને ત્યાં પરણવાં મોકલીશ. તું જા, અને ખુશીની એ ખખર તેમને કહે.”

તે અધ્યાન સરદારનો પયગામચી ગયો અને તે ખુશખબરી સુનાવી કે દાઉદ પોતાની મુરાદના દરખતપર ફલ આવેલા જોઈને ખુશીથી મગર ચર્ચ ગયો. તેણે રાજની શીક અને ઝીક મુકી કાઢી, અને પદમણીના સ્વપ્ના જોવા માંડ્યા. તે બેદરકાર અને બેનમીઝ બની ગયો, જ્યારે પેલી તર્ક રાજપુતોએ તેનું કાટકું કાઢી નાંખવાની બની શક્તી તૈયારીઓ કરવા માંડી.

આખીર, વખત આગ્યો કે જે દીવસે પદમણીને દાઉદ સાથે પરણવા દાઉદના રાજમાં લઈ જવામાં આવી. પદમણીની પાલકીની આગલ છ પાલકી હતી. તેની આજીવ્યાજીવમાં છ હતી, અને પાછલ છ હતી. એ બધી પાલકીઓમાં કન્યાને પહોંચાડવા જતી તેની સગપણની બાનુઓ હતી એવો દેખાવ કરવામાં આગ્યો હતો, મગર બાતીનમાં કાંઈ જુદું જ હતું. દરેક પાલકીની અંદર છ છ બાહદુર જવાન લડવૈયાઓ હતા, જેઓ હત્યારથી તમામ સખયલા હોવા છતાં ઉપરથી તેમનો ઝનાળી લીખાસ તેમને મદદ નહીં, લેકીન ઔરતો તરીકે જતાવંતો હતા અને તેમના હત્યારને છુપાવતો હતો.

પદમણી પોતે એક સુરવીરના મુકામલામાં ઉતરે તેવી છોકરી હતી અને તેની પાલકીમાંના નર્મ નર્મ ગદેલાની નીચે તણવાર અને કટાર મુકેલી હતી। તેની પાલકીની પાછલ તેનો ઘોડો લઇને એક સમસ ચાલતો હતો, મગર તે નામનો સમસ હતો। સમસના લીલાસમાં પ્રનાથ પોતે હતો। વલી દરેક પાલકીને ઉંચકીને ચાલનારા નોકરો કાંઇ સીકું નોકર ન હતા, તેઓ શમશીરો ખંજરને પોતાની નોકરીમાં રાખનારા મહે શેર હતા।

ખારની નશામાં મદહોશ અનેકા દાઉદે તો શાદીની તૈયારી કરી હતી એટલે તેના માણસો તમામ હત્યારોથી સમયલા નહીં હતા, તેઓએ પોતાની અગાઉ થઇ ગયલા મોગલ પાદશાહો અકબર અને જહાંગીર મીસાલ રાજપુત એમને પોતાના સરદારની મ્હોરદાર બનતી જોવા માટે ગોયા અકકલના ઘોડાનેથી કમતમઝીના તમેલામાં છોડી મુક્યા હતા। તેઓએ શહેરનો દરવાજો રાજપુતો માટે ખેલ્યા પછીથી તે ફરીથી બંધ કરવાનીથી એદરકારી કરી, અને રાજપુતો તક જોઇને તુટી પડવાની દર પલે રાહ જોતા. દાઉદને મારવાની આ હીકમત પ્રતાપસિંહે બતાવી હતી, અને હમણાંથી તેના છુપા હુકમથીજ રાજપુતો અફઘાનોપર આ સુફેદ છાપો મારનાર હતા. પદમણી પોતાની પાલકીના બાકોરામાંથી જાંડી જાંડીને પોતાના બવીબના બરતારને જોતી હતી, ગોયા તે શેરદીલ જવાનને ખુશ થઇ થઇને નીહાલતી હતી.

ઘોડી વાર પછી પ્રતાપસિંહ તરફથી એક આવાજ થયો, અને તેજ વખતે ઝનાની લીલાસ વીજળીના ચમકારા મીસાલ હતી ગયો, શમશીરો ચમકી રહી, અને અફઘાનોપર રાજપુતો તુટી પડ્યા. દાઉદ ખરો મામલો રહમત ગયો, તેણે બશકરી તૈયારી કરવાને

આટેનું રણસીંઘ પુકાવ્યું, મગર તેનું લશકર તૈયાર થાય તે અગાઉ શહેરનો દરવાઝો બંધ કરવાની યાદથી તેઓ બીજકુલજ દુર રહી શક્યા, જેથી શહેરની બહાર અજીતસીંહની સરદારી હેઠળ છુપાયલા રાજપુતો આવી પહોંચી અંદર દાખલ થયા અને તેઓમાંના કેટલાકાએ દરવાઝોનો કબજો લઈ લીધો.

અજીતસીંહના લડવઘયાઓ ઉપરાંત ત્રીસ દીવસમાં પ્રતાપસીંહે પોતાના લડવઘયાઓની પુરતી મદદ મેલવી હતી અને તે સર્વે માણસો સાથે ગાંધીજી દાઉદપર રાજપુતો તુટી પડ્યા હતા. તપોતપ અશ્વધાનો મૌતના હાથોમાં જઈ પડતા હતા, અને પદમણીના હાથથી છુટેલો એક તીર જઈને દાઉદને લાગ્યો. ઝખમી થયેલા દાઉદને ગીરીફતાર કરવામાં આવે તે અગાઉ તે પડતો પડતો બાહાદુરીથી લડ્યો અને કૈદ પકડાવાને બદલે એક ખરા લડવૈયાની માફક જંગમાં લડીને મુઓ.—અશ્વધાનોની હાર થઈ, અને રાજપુતો જીત્યા. પ્રતાપ સીંહે પદમણીને તેના બાપનું ન્હાનું રાજ પાછું અપાવવા ઉપરાંત દાઉદનું રાજબી તેમને મળ્યું.

અજીતસીંહને તેનું પોતાનું રાજ પાછું મળ્યું અને પ્રતાપસીંહને પદમણી મલવા ઉપરાંત દાઉદનું રાજ મળ્યું—મગર, તે સસરા જમાઈ લાંબો વખત તે રાજપર ટકી શક્યા નહીં. મોગલ પાદશાહ માહમુદશાહની ચઢાઈ આવી લાગી, અને માહમુદશાહના લશકર સાથે લડતાં લડતાં અજીતસીંહ અને પ્રતાપસીંહ બંને માર્યા ગયા અને પદમણી કૈદ પકડાઈ ગઈ.

*

*

*

અઝીઠ વાંચનાર, દુન્યાનો દસ્તુર ગોયા એજ છે. જેની આજે ચઢતી છે તે કાલે પડતીમાંની આવે છે, અને જેને ઝમીનની ગીદ પર ભોટતા આપણે જોઈએ છીએ તે કાલે મજમલના બીછાનાપરબી આરામ પામે છે. દરીયાની હોલ ઝોરથી આવે છે, મગર થોડી વારમાં શીણ બનીને તે શાંત પાણીમાં મલી જાય છે.

અજીતસીંહને જીતીને દાઉદે પોતાની ચઢતી કીધી, મગર દાઉદને પ્રતાપસીંહ અને અજીતસીંહ હરાવ્યો અને તેમની ચઢતી થઈ; મોગલ પાદશાહ માહમુદશાહે પ્રતાપસીંહ અને અજીતસીંહને હરાવીને પોતાની ચઢતી કીધી. મગર! બસ, એજ દુન્યાનો દસ્તુર:

માહમુદશાહને ધરિનના શાહ નાદીરશાહે હરાવ્યો અને નાદીરશાહે પુર ઠાઠમાઈથી પોતાની ચઢતી જોઈ, તે દેહલીમાં દાખલ થયો.

પાક ખુદા આપણા નામદાર શહેનશાહ બયોજ પાંચમાંને સલામત અને તંદરોસ્ત રાખે.

મુંબઈની સ્માલકોઝીઝ કોર્ટના નામદાર વડા જજ
સાહેબ “મશરેફ”ની નોવલ માટે શું કહે છે?

નામદાર જજ સાહેબે માંગ્યા વગરની એક વાંચી
સરટીફિકેટ જે મોકલી છે તે નીચે પ્રમાણે છે અને એવા
સાફદીલ અપક્ષપાત અભીપ્રાયોની હું દીક્ષાગ્રાંથ કદ કદ
છું.—“મશરેફ.”

તા. ૧૮-૫-૨૦.

“ભાઈ સોહરાબ,

તમારા તરફથી મોકલેલું પુસ્તક મળ્યું છે...એમાંની ટુંકી ટુંકી
વાર્તા વાંચી ઘણીજ નિર્દોષ ગમત તથા વખાણવા લાયક બોધ
પ્રાપ્ત થાય છે. વાંચતાં કે સમજતાં મગજને કોઈ રીતની તસ્દી
પડતી નથી. અને વલી રમુજ મહે છે. એ વાર્તાઓ પરથી જે
શિખાનણ લેવી જોઈએ તે લેવામાં આવે તો ખરેખર એમાંથી “અ-
કલનો જન્મનો” હાથ આવે.

એ સંગ્રહને તમે “નોવેલ” ઉપનામ આપ્યું છે તે વાત
નથી કારણ એ નાની વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે, એક ચાલુ વાર્તા નથી.

લી૦ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

ની દુઆ સલામ.”

